

**BIULETYN
ARCHIWUM POLSKIEJ AKADEMII NAUK
NR 53**

Warszawa 2012

Przygotowuje Komitet Redakcyjny w składzie
**Joanna Arvaniti, Anita Chodkowska,
Hanna Krajewska, Hanna Szymczyk,
Mieczysław Wrzosek**

Korekta
Joanna Arvaniti, Tomasz Rudzki

Tłumaczenie
Urszula Pawlik

Adres Redakcji
**Polska Akademia Nauk Archiwum w Warszawie
Warszawa, ul. Nowy Świat 72**

Wydano z dotacji Ministerstwa
Nauki i Szkolnictwa Wyższego

ISSN: 0551-3782

Skład, łamanie i druk
AMALKER
03-715 Warszawa, ul. Okrzei 21/4
www.amalker.com

Spis treści

Wykaz ważniejszych skrótów występujących w inwentarzach	5
Joanna Arvaniti	
<i>Inwentarze archiwalne .....</i>	6
Anita Chodkowska	
<i>Materiały Stanisława Tołwińskiego .....</i>	8
Anita Chodkowska	
<i>Materiały Czesława Trębickiego .....</i>	86
Malgorzata Błażczak, Katarzyna Słojkowska	
<i>Materiały Wawrzyńca Benzelstierny-Engeströma .....</i>	90
Łukasz Gawin, Jolanta Stasiak	
<i>Materiały Mikołaja Dzikowskiego .....</i>	96
Anita Chodkowska	
<i>Źródła do dziejów spółdzielczości w zasobie PAN Archiwum w Warszawie .....</i>	105
Katarzyna Słojkowska	
<i>Listy Józefa Ignacego Kraszewskiego do Wawrzyńca Benzelstierny-Engeströma w zasobie PAN Archiwum w Warszawie Oddział w Poznaniu .....</i>	115
Katarzyna Słojkowska	
<i>Edycja wybranych listów Józefa Ignacego Kraszewskiego do Wawrzyńca Benzelstierny-Engeströma .....</i>	128
Lucyna Popławska	
<i>Mikołaja Dzikowskiego „Katalog atlasów Biblioteki Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie ze szczególnym uwzględnieniem zbiorów Joachima Lelewela oraz map Polski” .....</i>	145
Bartosz Borkowski	
<i>Archiwalia sportowe w zasobie PAN Archiwum w Warszawie .....</i>	174
Joanna Arvaniti	
<i>Sprawozdanie z wystaw przygotowanych przez pracowników PAN Archiwum w Warszawie .....</i>	182

Dorota Piętka-Hadała

Warszawski Piknik Archiwalny 190

Sprawozdanie z działalności PAN Archiwum w Warszawie

w 2011 roku 195

Inwentarze zespołów archiwalnych ogłoszone w numerach 1–53

„Biuletynu Archiwum PAN” (układ chronologiczny) 215

Inwentarze zespołów archiwalnych ogłoszone w numerach 1–53

„Biuletynu Archiwum PAN” (układ alfabetyczny) 227

Summary 233

WYKAZ WAŻNIEJSZYCH SKRÓTÓW WYSTĘPUJĄCYCH W INWENTARZACH

ANPAN i PAU	Archiwum Nauki Polskiej Akademii Nauk i Polskiej Akademii Umiejętności	ks. nab. l.	księga nabytków luźne, list (w korespon- dencji)
APAN	Polska Akademia Nauk Archiwum w Warszawie	masz. m.b.	maszynopis metr bieżący
b.d.	brak daty	m.in.	między innymi
BFN	Biblioteka Filmoteki Narodowej	mkf. ML	mikrofilm Muzeum Literatury im. Adama Mickiewicza
BLAN	Biblioteka Litewskiej Akademii Nauk im. Wróblewskich	MR	Muzeum Józefa Ignacego Kraszewskiego w Romanowie
BUMK	Biblioteka Uniwersytetu Mikołaja Kopernika	nadb. NAC	nadbitka Narodowe Archiwum Cyfrowe
b.p.	brak paginacji	neg.	negatyw
b.t.	brak tytułu	nlb.	nieliczbowane
cz.	część	nr	numer
dop.	dopiski	odb.	odbitka
dot.	dotyczący	odp.	odpowiedź
dz.	dział	opr.	oprawne
egz.	egzemplarz	oprac.	opracowane
fasc.	fascicule	pkt	punkt
fkp.	fotokopia	pow.	powielany
fot.	fotografia	poz.	pozycja
IFPUAM	Instytut Filologii Polskiej Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza	r.	recto, rok, rocznik
j.	jednostka	rec.	recenzja
j.a.	jednostka archiwalna	rkp.	rękopis
j. ang.	język angielski	rys.	rysunek
j. czes.	język czeski	s.	strona
j. duń.	język duński	ss.	strony
j. gr.	język grecki	sz.	szyte
j. fiń.	język fiński	t.	tom
j. franc.	język francuski	tel.	telegram
j. niem.	język niemiecki	twz.	tak zwany
j. norw.	język norweski	v.	verso
j. pol.	język polski	vol.	wolumin
j. ros.	język rosyjski	w.	wiek
j. sch.	język serbochorwacki	wiz.	wizytówka
j. szwedz.	język szwedzki	wyd.	wydanie
jw.	jak wyżej	z.	zeszyt
k.	karta, kartka (w kore- spondencji)	zał.	załącznik
kkp.	kserokopia	zob.	zobacz

Joanna Arvaniti
Warszawa

INWENTARZE ARCHIWALNE

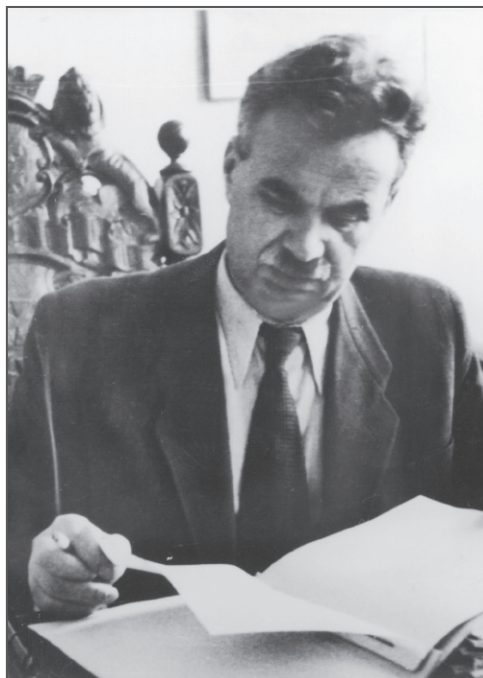
Zgromadzenie Ogólne Organizacji Narodów Zjednoczonych uznało rok 2012 za Międzynarodowy Rok Spółdzielczości i ogłosiło tenże rok Świętem Ruchu Spółdzielczego. Dlatego też w 53. numerze „Biuletynu Archiwum Polskiej Akademii Nauk” publikujemy inwentarz polityka, działacza lewicowego (PPS, PPR, PZPR), od 5 marca 1945 do 23 maja 1950 roku prezydenta Warszawy, ekonomisty Stanisława Tołwińskiego, od 1918 roku zaangażowanego w działalność samorządową i spółdzielczą, współtwórcy i członka Zarządu Warszawskiej Spółdzielni Mieszkaniowej, działacza Związku Robotniczego Spółdzielni Spożywców. Publikujemy także niewielki inwentarz Czesława Trębickiego, zawierający m.in. dokumenty poświęcone ruchowi spółdzielczemu w wojsku. Inwentarzom tym towarzyszy artykuł na temat źródeł do dziejów spółdzielczości w zbiorach Polskiej Akademii Nauk Archiwum w Warszawie.

Z okazji ogłoszenia przez Sejm Rzeczypospolitej Polskiej roku 2012 Rokiem Józefa Ignacego Kraszewskiego (200. rocznica urodzin pisarza) redaktorzy rocznika uznali za celowe upowszechnienie w 53. numerze „Biuletynu Archiwum Polskiej Akademii Nauk” materiałów Wawrzyńca Benzelstierny-Engeströma, ziemianina, poety, tłumacza, działacza społecznego i przyjaciela Józefa Ignacego Kraszewskiego, ponieważ wśród jego materiałów jest 87 do tej pory nigdzie niepublikowanych listów wielkiego pisarza do hrabiego Wawrzyńca Benzelstierny-Engeströma z ośmiu ostatnich lat życia Józefa Ignacego Kraszewskiego. Część tej niezwyklej korespondencji publikujemy w niniejszym roczniku, opatrując edycje listów obszernym opisem i ciekawymi przypisami.

Kontynuując praktykę publikowania w roczniku Archiwum PAN inwentarzy uczonych związanych z Wilnem (m.in. rodzina Baudouin de Courtenay, Stefan Ehrenkreutz, Henryk Elzenberg, Stefan Rygiel), w tegorocznym „Biuletynie Archiwum Polskiej Akademii Nauk”

---

zamieszczamy inwentarz Mikołaja Dzikowskiego, nauczyciela i bibliotekarza związanego z Biblioteką Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie, który dopełnia interesujący artykuł *Mikołaja Dzikowskiego „Katalog atlasów Biblioteki Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie ze szczególnym uwzględnieniem zbiorów Joachima Lelewela oraz map Polski”*.

Stanisław Tołwiński, APAN

Anita Chodkowska
Warszawa

MATERIAŁY STANISŁAWA TOŁWIŃSKIEGO (1895–1969) [1970] (III–185)

Stanisław Tołwiński urodził się 11 października 1895 r. w Strzemieszycach w powiecie będzińskim. Był synem Kazimierza, inżyniera technologa, mechanika, absolwenta Instytutu Technologicznego w Petersburgu, oraz Marii z Markowskich. W latach 1907–1912 uczęszczał do Szkoły Realnej w Ługańsku i Sławiańsku (Rosja), tam też uzyskał maturę w 1912 r., następnie podjął studia w Instytucie Technologicznym w Petersburgu na Wydziale Mechanicznym (1912–1915), których nie ukończył. Na studiach związał się ze Związkiem Młodzieży Postępowo-Niepodległościowej (Filarecja). W 1915 r. z ramienia Związku przyjechał do Warszawy, by nawiązać kontakt z Polską Partią Socjalistyczną (PPS) — Frakcja Rewolucyjna. W wyniku prowadzonej działalności, został aresztowany w lipcu 1915 r. i osadzony w Arsenale, a następnie w więzieniu w Twerze (obecnie Kalinin, Rosja), gdzie przebywał do 1917 r. Po uwolnieniu powrócił do Sławiańska. Uczestniczył w I Konferencji PPS w Piotrogradzie i w II Konferencji Sekcji PPS w Kijowie. Kandydował w wyborach do Rady Delegatów Robotniczych w Sławiańsku i piastował tam funkcję komisarza ludowego do spraw narodowościowych.

13 maja 1918 r. przybył do Warszawy i z inicjatywy partii rozpoczął pracę w Robotniczej Spółdzielni Spożywców „Promień”. Wkrótce został aresztowany w Lublinie podczas próby uzyskania dowodu osobistego jako repatriant z Ukrainy, na skutek informacji dotyczących jego działalności w Rosji przesłanych ze Sławiańska, i osadzony w więzieniu, które opuścił po kilkunastu dniach za poręczeniem stryja. Po powrocie do Warszawy kontynuował działalność spółdzielczą. W listopadzie 1918 r. Stanisław Tołwiński uczestniczył w Ogólnokrajowym Kongresie Stowarzyszeń Spożywców, który miał za zadanie m.in. zjednoczenie

ruchu spółdzielczego. Doszło tam do wydzielenia się Tymczasowego Sekretariatu Spółdzielczości Robotniczej skupiającego spółdzielców o zdecydowanie lewicowych poglądach. Tymczasowy Sekretariat zalecił spółdzielniom robotniczym wstrzymanie się od samodzielnego przystępowania do Związku Stowarzyszeń Spożywców (ZSS). W maju 1919 r. zawiązany został Związek Robotniczych Stowarzyszeń Spółdzielczych (ZRSS) będący ogólnokrajową organizacją gospodarczą ideowo odrębną od ZSS. Stanisław Tołwiński zajmował się tam organizacją wewnętrzną i sprawami finansowo-budżetowymi. Po zjeździe ZRSS w 1921 r. Stanisław Tołwiński wraz z grupą komunizujących przyjaciół wystąpił ze Związku na znak protestu przeciwko żądaniu PPS całkowitego podporządkowania się partii. W tymże roku otrzymał posadę referenta Działu Statystyki Zawodowej w Głównym Urzędzie Statystycznym, jednocześnie został słuchaczem Wolnej Wszechnicy Polskiej na Wydziale Społeczno-Ekonomicznym. W kwietniu 1923 r. był aresztowany w związku z konfiskatą pisma „Kultura Robotnicza”, którego zagrożony nakład przechowywał w swoim biurku w GUS, oraz powiązaniem z ludźmi podejrzany o działalność komunistyczną i osadzony na kilka tygodni w więzieniu, następnie wypuszczony za poręczeniem. Rozprawa sądowa przeciwko niemu, na której zapadł wyrok uniewinniający, odbyła się 1 lipca 1925 r., w międzyczasie jednak utracił pracę w GUS i na krótko powrócił do ZRSS, gdzie powierzono mu redakcję dodatku spółdzielczego w „Robotniczym Przeglądzie Gospodarczym”. W latach 1925–1927 przygotował i ogłosił rozprawę o Domu Zarobkowym im. S. Staszica, która to rozprawa została mu zaliczona jako praca seminaryjna i dyplomowa na studiach w Wolnej Wszechnicy Polskiej.

Był jednym z twórców Warszawskiej Spółdzielni Mieszkaniowej (WSM) założonej 11 grudnia 1921 r., a od 1925 r. członkiem jej zarządu. Współpracował z kierowanym przez Teodora Toeplitza Polskim Towarzystwem Reformy Mieszkaniowej (PTRM), był współtwórcą Społecznego Przedsiębiorstwa Budowlanego (SPB). Wszystkie te instytucje miały na celu rozwój spółdzielczości budowlanej i budowę tanich mieszkań robotniczych.

Podczas 2. wojny światowej pracował w SPB i utworzonej przy nim Pracowni Architektoniczno-Urbanistycznej. Współpracował z Zarządem Miejskim, zajmował się m.in. remontami i konserwacją budynków WSM. Podjął pracę dydaktyczną na Wyższych Kursach Zawodowych Spółdzielczych będących namiastką wyższej uczelni o charakterze ekonomicznym. Wykładał organizację i gospodarkę spółdzielczości miesz-

kaniowej. Zaangażował się w prace kierownictwa Banku „Społem” (założonego w 1930 r.). Z polecenia Robotniczej Partii Polskich Socjalistów (RPPS) wszedł w skład Krajowej Rady Narodowej (KRN) w chwili jej powstania w grudniu 1943 r. i został przewodniczącym Koła Planowania Społeczno-Gospodarczego KRN.

Po powstaniu warszawskim znalazł się w obozie w Pruszkowie, stamtąd udało mu się przedostać do Końskich, następnie do Krakowa i Lublina. W końcu stycznia 1945 r. był już w Warszawie i podjął pracę przy jej odbudowie. Pełnił funkcję wiceministra Administracji Publicznej w Rządzie Tymczasowym, a od 5 marca 1945 r. prezydenta m.st. Warszawy. Przy pracach nad odbudową miasta współpracował m.in. z Biurem Odbudowy Stolicy (BOS), Naczelną Radą Odbudowy Warszawy i innymi instytucjami. Odwołano go ze stanowiska 23 maja 1950 r. Okres jego prezydentury wiąże się z najbardziej prężnymi latami odbudowy Warszawy. Sam Stanisław Tołwiński za swoje największe osiągnięcie tych lat uznał otwarcie Trasy W–Z i mostu Śląsko-Dąbrowskiego. Po odwołaniu ze stanowiska prezydenta został dyrektorem generalnym Zespołu ds. Prezydiów Rad Narodowych w Zarządzie Centralnym Prezydium Rady Ministrów, a od 23 grudnia 1952 r. zastępcą ministra — szefa Urzędu Rady Ministrów w randze wiceministra. Na stanowisku pozostał do lutego 1965 r. i z powodu złego stanu zdrowia przeszedł na emeryturę.

W latach 1953–1956 był posłem do Sejmu Zwyczajnego I kadencji z województwa bydgoskiego. Brał udział w pracach Komisji Budownictwa i Gospodarki Komunalnej, a w latach 1954–1959 również w pracach Komisji Budownictwa przy KCPZPR.

W 1957 r. wszedł w skład Rady WSM, był członkiem Naczelnej Rady Spółdzielni z ramienia Centralnego Związku Spółdzielni Budownictwa Mieszkaniowego. Angażował się w prace instytucji zajmujących się budownictwem mieszkaniowym. Działał w Towarzystwie Urbanistów Polskich, Radzie Naukowej Instytutu Budownictwa Mieszkaniowego, Techniczno-Ekonomicznej Radzie Naukowej. Był uczestnikiem licznych kongresów, m.in. Międzynarodowego Kongresu Mieszkaniowego w Pradze (1935), V Kongresu Międzynarodowego Nowoczesnej Architektury (Congrès International d'Architecture Moderne, CIAM 1937), kongresów organizowanych przez Międzynarodowy Związek Miast i Samorządów Lokalnych i innych.

Zainteresowania Stanisława Tołwińskiego całe życie skupiały się wokół tematów spółdzielczości, samorządów robotniczych, budownictwa

mieszaniowego i urbanistyki. Publikował liczne artykuły omawiające te zagadnienia na łamach specjalistycznych czasopism, m.in.: „Miasto”, „Dom, Osiedle, Mieszkanie”, „Życie Osiedli WSM” i innych.

W latach 1918–1920 był członkiem Polskiej Partii Socjalistycznej, następnie Polskiej Partii Robotniczej i Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej.

Odnaczony został m.in.: Złotą Odznaką Honorową „Za Zasługi dla Warszawy”, Sztandarem Pracy I i II klasy, Krzyżem Komandorskim Orderu Odrodzenia Polski.

Był dwukrotnie żonaty: z Aliną z Jankowskich i Joanną z domu Landy primo voto Brzezińska; miał dwoje dzieci.

Zmarł 25 lutego 1969 r., pochowany został na cmentarzu Komunalnym (dawnym Wojskowym) w Warszawie.

Materiały Stanisława Tołwińskiego wpłynęły do Archiwum PAN w dwóch partiach: przekazane na podstawie protokołu Zespołu w sprawie Archiwum Stanisława Tołwińskiego z dnia 10 czerwca 1969 r. (nr w ks. nab. 890) oraz w formie daru od jego żony Joanny Tołwińskiej w 1979 r. (nr w ks. nab. 1518). Prace nad uporządkowaniem spuścizny podjęła Anita Chodkowska w 1994 r. Ich wynikiem jest inwentarz opracowany zgodnie z metodami przyjętymi w Archiwum PAN, ukończony w grudniu 1996 r. Przy porządkowaniu akt instytucji posiłkowano się ogólnymi zasadami ujętymi w przykładowym jednolitym rzeczowym wykazie akt. Rozmiar spuścizny wynosi ok. 9 m.b., zawiera ona materiały z lat 1915–1970. Podzielona została na 8 zasadniczych grup, a do inwentarza dołączono 11 aneksów. Głównym jej trzonem nie są prace naukowe, bowiem S. Tołwiński nie był uczonym. Był spółdzielcą, budowląncem, członkiem partii, związków i stowarzyszeń, prezydentem miasta, ministrem, posłem na Sejm, dlatego też materiały działalności są najliczniej reprezentowaną grupą. Trudno było oddzielić materiały działalności zawodowej od materiałów działalności społecznej czy politycznej i nie do końca wiadomo też, jakie powinno być ich najwłaściwsze miejsce. S. Tołwiński zwykł pracować jednocześnie w kilku instytucjach, a wszystkie one zajmowały się pokrewną tematyką. Tam gdzie było to możliwe, przy porządkowaniu materiałów starano się zachować układ nadany im przez twórcę spuścizny, a w pozostałych przypadkach zastosowano rzeczowo-chronologiczny. Ważniejsze instytucje wypunktowane zostały w przeglądzie zawartości inwentarza.

Grupa I zawierająca prace twórcy spuścizny z lat 1919–1968 składa się z 5 podgrup. Podgrupa A, Popularyzacja i propaganda, ułożona została chronologicznie i rzeczowo, a w obrębie poszczególnych tematów alfabetycznie. Starano się wykazać kolejność, w jakiej zmieniały się zainteresowania autora spuścizny. Najstarsze prace (część a), dotyczą samorządów lokalnych, spółdzielczości robotniczej (j.a. 1–3) oraz spółdzielczości i budownictwa mieszkaniowego (j.a. 4–9), następnie odbudowy Warszawy (część b, j.a. 13–15). W części c zamieszczono prace dotyczące sylwetek przyjaciół oraz działaczy ruchu robotniczego; do j.a. 17 dołączono aneks nazwisk. Podgrupa B to teksty wykładów z lat 1935–1964, wygłaszanych w instytucjach, których akt w spuściznie nie ma. Nie wyłączano tekstów wykładów wiążących się z materiałami działalności w instytucjach reprezentowanych w spuściznie, aby materiały działalności były pełniej zobrazowane (np. j.a. 101–105). W podgrupie C (1960–1967) znajduje się jednostka zawierająca recenzje i opinie o pracach opublikowanych dotyczących zainteresowań S. Tołwińskiego, do jednostki dołączono aneks prac recenzowanych (aneks 6). Podgrupa D (1938–1964) zawiera wywiady, ankiety, przemówienia i mowy pogrzebowe wygłaszane przez S. Tołwińskiego. Najlichniesze są tu przemówienia pochodzące z lat prezydentury (1945–1950) i dotyczące odbudowy Warszawy. W obrębie podgrupy zastosowano układ rzeczowy i chronologiczny. Podgrupa E to materiały warsztatowe, ułożone chronologicznie zgodnie z zasadami przyjętymi dla podgrupy A (1919–1968).

Grupa II stanowi, jak już wspomniano, zasadniczy trzon spuścizny S. Tołwińskiego i jest ona najlichniesza, ponieważ składa się z blisko 300 j.a. Zawiera materiały z lat 1918–1968 ujęte w 5 podgrupach, odzwierciedlające aktywność S. Tołwińskiego: A. Działalność zawodowo-organizacyjna, B. Działalność dydaktyczna, C. Działalność wydawnicza, D. Działalność polityczna i E. Działalność społeczna. W najlichnieszej podgrupie A znajdują się materiały ilustrujące niemalże całą drogę zawodową twórcy spuścizny (1918–1968); ułożono je rzeczowo w porządku chronologicznym (choć czasem daty zazębiają się). Wśród materiałów Instytutu Planowania Społecznego (IPS) znalazły się opracowania, artykuły i tłumaczenia autorstwa różnych osób, przygotowane w tej placówce lub na jej zlecenie (j.a. 113–127). Najwięcej trudności przysporzyły materiały instytucji zajmujących się odbudową Warszawy, ponieważ było ich wiele, a ich kompetencje krzyżowały się. Nie w każdym przypadku udało się ustalić, która z instytucji była wytwórcą dokumentacji.

Dlatego część jednostek opatrzona została ogólnym tytułem „Odbudowa Warszawy”. Materiały działalności zawodowej są bardzo różnorodne, od protokołów zebrań i posiedzeń, sprawozdań z działalności, przez prace, referaty, opracowania, korespondencję urzędową do planów odbudowy i rozbudowy miasta i wycinków jej dotyczących.

Podgrupa B, Działalność dydaktyczna (1935–1966), zawiera materiały w układzie chronologiczno-rzeczowym z: Rocznych Kursów Wyższych przy Muzeum Przemysłu i Rolnictwa oraz Towarzystwa Wolnej Wszechnicy Polskiej i inne. W podgrupie C umieszczono artykuły i uwagi Redakcji „Pracownika Stolicy”, pisma związane z zarządzeniem miejskim (1946), recenzje wydawnicze i korespondencję (1948–1968). Podgrupa D to materiały działalności politycznej S. Tołwińskiego w Krajowej Radzie Narodowej, Sejmie, Urzędzie Rady Ministrów i innych instytucjach rządowych (1944–1966) oraz Polskiej Partii Robotniczej i Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej, ułożone w układzie chronologiczno-rzeczowym. Część materiałów tylko przypuszczalnie łączy się z tą podgrupą (np. j.a. 278), pozostawiono je zgodnie z układem autora spuścizny. Podgrupa E, Działalność społeczna (1939–1966), to materiały również ułożone chronologicznie i rzeczowo. Znalazły się tu ciekawe akta Stołecznego Komitetu Samopomocy Społecznej działającego w latach wojny (materiały z lat 1939–1942) oraz materiały z posiedzeń i konferencji Międzynarodowego Związku Miast i Samorządów Lokalnych (1946–1951), liczne dokumenty działalności Towarzystwa Przyjaźni Polsko-Szwedzkiej, której S. Tołwiński był prezesem i prezesem honorowym, i inne.

Grupa III to materiały biograficzne (1915–1968), a wśród nich jest zwięzła autobiografia, prywatne materiały związane z działalnością partyjną, obszernie wspomnienia: artykuły i praca *Wspomnienia 1895–1939* opublikowana w 1970 r., oraz dzienniki czynności prowadzone na bieżąco w latach 1945–1964.

Grupa IV to nieliczna korespondencja wychodząca z lat 1946–1964, w tym: brulion listu do Bolesława Bieruta, kopia telegramu gratulacyjnego do Nikity Chruszczowa oraz list do Heleny i Szymona Syrkusów. Korespondencja wpływająca z lat 1934–1967 ułożona alfabetycznie i chronologicznie to liczne zaproszenia (1938–1968).

Grupa V, Materiały o twórcy spuścizny, obejmuje bibliografię prac S. Tołwińskiego, wykazy jego książek i archiwaliów, materiały działalności Komitetu Redakcyjnego „Wyboru pism S. Tołwińskiego (1969–1970)” oraz sam *Wybór pism* opublikowany staraniem Komitetu w 1975 r.

Grupa VI, Materiały rodzinne, zawiera nekrologi ojca Kazimierza Tołwińskiego, korespondencję rodzinną (1915–1964), m.in. listy S. Tołwińskiego pisane do rodziny z więzienia w Twerze, oraz materiały z sesji naukowej poświęconej kuzynowi Tadeuszowi Tołwińskiemu.

Grupa VII, Materiały osób obcych, to prace, artykuły, drobne materiały biograficzne i korespondencja (1925–1962) małżeństwa Heleny i Szymona Syrkusów, architektów zaprzyjaźnionych z S. Tołwińskim, oraz artykuły z lat 1917–1939 Teodora Toeplitza, współtwórcy Polskiego Towarzystwa Reformy Mieszkaniowej, z którym S. Tołwiński był głęboko związany ideowo.

W załącznikach znalazły się prace i artykuły drukowane osób obcych (1916–1967), poszczególne numery czasopism zbieranych przez autora spuścizny (1936–1968), ułożone rzeczowo wycinki z gazet, częściowo adnotowane, wśród których znajdują się wypowiedzi S. Tołwińskiego lub informacje o nim oraz pojedyncze egzemplarze dzienników ustaw, Dziennika Urzędowego Ministerstwa Odbudowy i inne (1925–1950).

W toku porządkowania wybrakowano trzecie i dalsze egzemplarze artykułów przygotowanych do druku i opublikowanych, trzecie i dalsze egzemplarze publikowanych materiałów kongresowych oraz nieadnotowaną prasę codzienną, której związku z osobą twórcy spuścizny lub jego zainteresowaniami nie stwierdzono.

Materiały dotyczące działalności S. Tołwińskiego znajdują się również w tzw. „Archiwum WSM” w Muzeum Niepodległości (nr inwentarza 5124–5128, 6982–6986, 6988, 6996, 7433). W Archiwum PAN spuściznie nadano sygnaturę III–185; liczy ona 409 jednostek archiwalnych, do inwentarza dołączono 11 aneksów.

Źródła i bibliografia

1. Materiały Stanisława Tołwińskiego, Polska Akademia Nauk Archiwum w Warszawie, III–185, j. 336–344.
2. Chyra-Rolicz Z., *Stanisław Tołwiński*, Warszawa 1987.
3. Kasperski W., *Stanisław Tołwiński (1895–1969)*, „Sprawy Mieszkaniowe”, 1969, z. 4, s. 7–9.
4. Mazur E., *Warszawska Spółdzielnia Mieszkaniowa 1921–1939*, Warszawa 1993.

5. Mizikowski J., *Z materiałów Stanisława Tołwińskiego*, [w:] *Materiały i dokumenty do dziejów nauki polskiej w czasie II wojny światowej*, Wrocław 1987, t. III, s. 211–224.
6. *Pamięci Stanisława Tołwińskiego*, „Sprawy Mieszkaniowe”, 1971, z. 1, s. 55–85.
7. *Stanisław Tołwiński*, [w:] *Encyklopedia Warszawy*, Warszawa 1975, s. 681.
8. Szturm de Sztrem T., *Instytut Gospodarstwa Społecznego 1920–1944*, Warszawa 1959.
9. Szwalbe S., *O Stanisławie Tołwińskim*, „Kronika Warszawy”, 1970, nr 1, s. 95–96.
10. Tołwiński S., *Wspomnienia 1895–1939*, Warszawa 1970.
11. Tołwiński S., *Wybór pism*, Warszawa 1975.

PRZEGLĄD ZAWARTOŚCI INWENTARZA

	pozycja inwentarza
I. Prace twórcy spuścizny	1–35
A. Popularyzacja i propaganda	1–18
a. Samorządy, spółdzielczość, budownictwo mieszkaniowe	1–12
b. Odbudowa Warszawy, urbanistyka	13–15
c. Sylwetki przyjaciół, działacze ruchu robotniczego	16–18
B. Wykłady	19–20
C. Recenzje	21
D. Wywiady i przemówienia, wspomnienia pośmiertne	22–29
E. Materiały warsztatowe	30–35
II. Materiały działalności zawodowej, organizacyjnej, dydaktycznej, wydawniczej, politycznej i społecznej	36–335
A. Działalność zawodowo-organizacyjna	36–251
a. Związek Robotniczych Stowarzyszeń Spółdzielczych	36–44
b. Główny Urząd Statystyczny	45–48
c. Polskie Towarzystwo Reformy Mieszkaniowej	49–58
d. Warszawska Spółdzielnia Mieszkaniowa	59–78
e. Bank „Społem” i Bank Gospodarstwa Spółdzielczego	79–83

---

f. Społeczne Przedsiębiorstwo Budowlane, Pracownia Architektoniczno-Urbanistyczna	84–111
g. Instytut Planowania Społecznego	112–127
h. Zarząd Miejski, Miejska Rada Narodowa m.st. Warszawy	128–148
i. Biuro Odbudowy Stolicy, Naczelna Rada Odbudowy Warszawy, odbudowa Warszawy	149–215
j. Instytuty i związki spółdzielczości mieszkaniowej i gospodarki budowlanej	216–233
k. Techniczno-Ekonomiczna Rada Naukowa	234–251
B. Działalność dydaktyczna	252–256
C. Działalność wydawnicza	257–259
D. Działalność polityczna	260–301
a. Krajowa Rada Narodowa	260–263
b. Sejm PRL, Urząd Rady Ministrów, ministerstwa, urzędy państwowe	264–293
c. Polska Partia Robotnicza, Polska Zjednoczona Partia Robotnicza	294–301
E. Działalność społeczna	302–335
III. Materiały biograficzne	336–369
IV. Korespondencja	370–377
A. Wychodząca	370
B. Wpływająca	371–372
C. Zaproszenia	373–377
V. Materiały o twórcy zespołu	378–381
VI. Materiały rodzinne	382
VII. Materiały osób obcych	383–396
A. Helena i Szymon Syrkusowie	383–391
B. Teodor Toeplitz	392–396
VIII. Załączniki	397–409
Aneksy	1–11

I. PRACE TWÓRCY SPUŚCIZNY

A. Popularyzacja i propaganda

a. Samorządy, spółdzielczość, budownictwo mieszkaniowe

1. Samorządy lokalne, związkowy ruch zawodowy, działalność rad narodowych
Artykuły częściowo publikowane, referaty, notatki
1954–1964, rkp., masz., powiel., l., sz., k. 121, zob. aneks 1
2. Jw.
Artykuły częściowo publikowane, referaty, notatki
1949–1961, rkp., masz., l., k. 226, zob. aneks 1
3. Jw.
Artykuły częściowo publikowane, referaty, notatki
1919–1954, rkp., masz., l., k. 225, zob. aneks 1
4. Budownictwo i spółdzielczość mieszkaniowa, Warszawska Spółdzielnia Mieszkaniowa
Prace, artykuły częściowo publikowane, referaty, odczyty
1931–1964, rkp., masz., l., k. 211, zob. aneks 2
5. Jw.
Artykuły częściowo publikowane, referaty, odczyty
1937–1962, b.d., rkp., masz., druk, l., sz., k. 186, zob. aneks 2
6. Jw.
Artykuły częściowo publikowane, referaty, odczyty
1938–1960, rkp., masz., l., k. 165, zob. aneks 2
7. Jw.
Artykuły częściowo publikowane, referaty, odczyty
1936–1956, rkp., masz., l., k. 185, zob. aneks 2
8. Jw.
Artykuły częściowo publikowane, referaty, odczyty
1936–1959, rkp., masz., powiel., l., sz., k. 168, zob. aneks 2
9. Jw.
Artykuły częściowo publikowane, referaty, odczyty
1938–1961, rkp., masz., l., k. 221, zob. aneks 2
10. Organizacja budownictwa i użytkowanie mieszkań w ZSRR, wymiana doświadczeń na polu budownictwa mieszkaniowego
Artykuły częściowo publikowane i odczyty
1949–1957, rkp., masz., l., sz., k. 219, zob. aneks 3

11. *Uwag i wniosków w sprawie programu działalności Gminy m. Warszawy w zakresie pomocy mieszkaniowej dla ludności cz. pierwsza. A. Gospodarka mieszkaniem istniejącymi*
Referat S. T. opracowany przy współudziale M. Kaczorowskiego i E. Strzeleckiego, praca Komisji Rzecznawców Zagadnienia Mieszkaniowego przy Komisarycznym Burmistrzu m. Warszawy
Ok. 1940–1944, rkp., masz., l., sz., k. 111
12. *Partia a spółdzielczość. Rola i zadania spółdzielczości w chwili obecnej*
Opracowanie, referat, tezy, uwagi
1946, rkp., masz., l., k. 138

b. Odbudowa Warszawy, urbanistyka

13. Odbudowa powojenna Warszawy, rozbudowa miasta, urbanistyka i architektura
Artykuły częściowo publikowane i referaty
1949–1972, rkp., masz., l., k. 160, zob. aneks 4
14. Jw.
Artykuły częściowo publikowane i referaty
1945–1965, rkp., masz., l., k. 180, zob. aneks 4
15. Jw.
Artykuły częściowo publikowane i referaty
1949–1967, rkp., masz., powiel., l., sz., k. 169, zob. aneks 4

c. Sylwetki przyjaciół, działacze ruchu robotniczego

16. T. S., *Program Teodora Toeplitza*
Notatka biograficzna, artykuł, wspomnienie
1937, b.d., rkp., masz., druk, j. franc., pol., k. 63, zob. też j. 391–395
17. Przyjaciele i współpracownicy
Artykuły, wspomnienia, notatki, wycinki
1960–1968, rkp., masz., druk, l., k. 156, zob. aneks 5
18. *Koło Planowania podziemnej Krajowej Rady Narodowej w czasie okupacji hitlerowskiej*
Rada Narodowa podczas okupacji
Zagadnienia i metody przestrzegania praworządności w państwie ludowym

Artykuły, wspomnienia, hasła do *Małego słownika polskiego ruchu robotniczego* oraz *Słownika biograficznego działaczy polskiego ruchu robotniczego*, notatki, konspekty, korespondencja

1962–1966, rkp., masz., l., k. 121

B. WYKŁADY

19. *Zagadnienie samorządu* [podpis Dr Szymon Judym]
Kurs Wakacyjny Naukowego Instytutu Spółdzielczego
1938 [lub lata okupacji], masz., sz., k. 200 + 147
20. *Podstawowe zagadnienia urbanistyki socjalistycznej i rozwoju samorządu społecznego (demokracji socjalistycznej) Rady Narodowe jako organy terenowe jednolitej władzy państwowej*
Spółdzielczość w ustroju demokracji ludowej
Wykłady
1948–1964, rkp., masz., l., k. 143, zob. też j. 101–105

C. RECENZJE

21. *Spółdzielczość i urbanistyka*
Recenzje i opinie o pracach opublikowanych
1960–1964, rkp., masz., druk, l., k. 79, zob. aneks 6

D. WYWIADY, PRZEMÓWIENIA, WSPOMNIENIA POŚMIERTNE

22. *Budownictwo mieszkaniowe, odbudowa Warszawy*
Wywiady, ankiety prasowe i radiowe
1938–1964, rkp., masz., druk, j. franc., pol., l., k. 104
23. *Odbudowa Warszawy, inauguracja życia gospodarczego i kulturalnego*
Przemówienia okolicznościowe
1945, rkp., masz., j. franc., pol., l., k. 90
24. *Odbudowa i rozbudowa Warszawy*
Przemówienia okolicznościowe
1946, rkp., masz., l., k. 212
25. Jw.
Przemówienia okolicznościowe
1947, rkp., masz., druk, l., k. 61

26. Jw.
Przemówienia okolicznościowe
1948, rkp., masz., druk, l., k. 146
27. Jw.
Przemówienia okolicznościowe
1949, rkp., masz., druk, l., k. 102
28. Jw. Działalność rad narodowych i samorządów społecznych, spółdzielczość mieszkaniowa
Przemówienia sprawozdawcze i okolicznościowe
1950–1961, rkp., masz., l., sz., k. 155
29. Mowy pogrzebowe, wspomnienia pośmiertne
Notatki, wspomnienia, nekrologi, wycinki
1948–1968, rkp., masz., druk, j. pol., ros., k. 52, fot. 1

E. MATERIAŁY WARSZTATOWE

30. Odbudowa Warszawy, budownictwo mieszkaniowe, samorzady
Program prof. M. Rapackiego — wypisy, notatki, konspekty
1939, 1945, b.d., rkp., masz., l., k. 76
31. Sylwetki przyjaciół Bolesław Bierut
Plan sexennal de reconstruction de Varsovie, przemówienie
na konferencji, notatki do wspomnień i organizacji pogrzebu,
nekrologi
1949–1956, rkp., masz., druk, j. franc., pol., ros., l., k. 53
32. Jw. Henryk Kora-Dembiński
Referat z kursu spółdzielczego SPB, artykuły H. K.-D., życiorys,
wspomnienia, korespondencja, obchody 25. rocznicy śmierci
H. K.-D.
1938–1967, rkp., masz., druk, l., sz., k. 128
33. Jw. Jan Hempel
Artykuły J. H., notatki do wspomnień, wycinki, korespondencja,
omówienie książki o J. H.
1919–1968, rkp., masz., druk, l., sz., k. 127
34. Jw. Leon Kruczkowski, Adam Próchnik
Artykuły L. K. i A. P., notatki, wycinki
1937–1938, b.d., rkp., druk, l., k. 25

35. Jw. Jan Strzelecki
S. J., *Zasady popierania budownictwa mieszkaniowego ze środków publicznych*, referat, bibliografia prac, obchody 80. rocznicy urodzin, wycinki, notatki
1938, 1966, rkp., powiel., druk, l., sz., k. 41

II. MATERIAŁY DZIAŁALNOŚCI ZAWODOWEJ, ORGANIZACYJNEJ, DYDAKTYCZNEJ, WYDAWNICZEJ, POLITYCZNEJ I SPOŁECZNEJ

A. Działalność zawodowo-organizacyjna

a. Związek Robotniczych Stowarzyszeń Spółdzielczych (ZRSS)

36. Związek Robotniczych Stowarzyszeń Spółdzielczych
Projekty ustaw i postulaty, rezolucje, sprawozdania, regulaminy, materiały z I, II, V Zjazdu ZRSS, lista stowarzyszeń, notatki, budżet
1919–1925, rkp., masz., powiel., druk, l., sz., k. 182, fot. 1
37. Wydział Instruktorski Związku, Związek Rewizyjny Spółdzielni Robotniczych
Materiały działalności instruktorskiej i lustracyjnej, sprawozdania
1920–1925, rkp., masz., l., sz., k. 93
38. Lokalne spółdzielnie, stowarzyszenia
Statuty, sprawozdania z działalności, Janowicz H., *Spółdzielczość robotnicza w Polsce*, opracowanie
1919–1924, rkp., masz., druk, l., sz., k. 202
39. Spółdzielnie mieszkaniowe i spółdzielnie spożywców
Sprawozdania z działalności, protokół Konferencji Spółdzielni Spożywców 1945 r., opracowania, wycinki
1921–1947, powiel., druk, l., sz., k. 180
40. Związek Spółdzielni i Zrzeszeń Pracowniczych
Protokoły posiedzeń Rady Nadzorczej, sprawozdania z Krajowej Konferencji Spółdzielni Mieszkaniowych, zjazdu delegatów ZS i ZP we Lwowie 1937 r. i w Poznaniu 1938 r., korespondencja, wycinki
1934–1939, rkp., masz., druk, l., sz., k. 109

41. „Spółdzielca”, „Świat Pracy”
Tygodnik Lubelskiego Stowarzyszenia Spożywców oraz organ ZRSS
1918–1923, druk, l., sz., k. 56
42. Komitet Naukowy przy „Robotniczym Przeglądzie Gospodarczym”
Plan wydawniczy, materiały z posiedzeń Redakcji, notatki, materiały dotyczące związków zawodowych i ruchu spółdzielczego, korespondencja, budżet
1924–1927, rkp., masz., l., sz., k. 90
43. „Robotniczy Przegląd Gospodarczy. Spółdzielca”
Pismo wydawane przez Komisję Centralną Związków Zawodowych w Polsce i Związek Rewizyjny Spółdzielni Robotniczych
1924–1925, druk, sz., k. 188
44. Związek Robotniczych Stowarzyszeń Spółdzielczych
Obchody 40-lecia, uchwała Naczelnej Rady Spółdzielczej, korespondencja, wycinki
1959, rkp., masz., druk, l., sz., k. 31

b. Główny Urząd Statystyczny (GUS)

45. Wykaz nazw zawodowych dla oznaczenia pracowników w Polsce
Ankieta, opracowanie działu zawodowego, klasyfikacja zawodowa i przemysłowa, wzory listów
1915–1921, rkp., masz., druk, l., sz., k. 146
46. Pierwszy powszechny spis ludności Rzeczypospolitej Polskiej
Opracowania, instrukcje, pouczenia, preliminarz wydatków Wydziału Spisu Ludności na rok 1922, „Miesięcznik Statystyczny”, 1922, nr 6, 10
1921–1922, 1937, rkp., druk, l., sz., k. 209
47. Instytut Gospodarstwa Społecznego
Badania budżetów rodzinnych, ankieta mieszkaniowa, ankieta o warunkach życia i pracy Polaków pracujących za granicą, metody badań, plany pracy, formularze, protokół zebrania byłych członków IGS, sesja poświęcona pamięci L. Krzywickiego
1931–1959, rkp., masz., druk, l., sz., k. 160, zob. też j. 376

48. *Dochód narodowy Polski*
Rozwój społeczno-gospodarczy ZSRR. Dane statystyczne
Statystyka szkolna w latach szkolnych 1945–46, 1946–47
Szkolnictwo w liczbach
Opracowania statystyczne
1931, 1947, 1967, druk, l., sz., k. 164
- c. Polskie Towarzystwo Reformy Mieszkaniowej (PTRM)**
49. Polskie Towarzystwo Reformy Mieszkaniowej
Organizacja, protokoły zebrań, sprawozdania, projekty
uchwał, wniosek o likwidację, wycinki
1929–1949, rkp., masz., druk, l., k. 180
50. Komisja Rozbudowy Miast, Spółdzielczy Instytut Budowy Tanich
Mieszkań
Statuty, regulamin, Kostanecki M., *Tezy w sprawie utworze-
nia Instytutu Gospodarki Budowlanej*, Klarner Cz., *Środki
publiczne i inicjatywa prywatna w zakresie budownictwa
mieszkaniowego*, opracowania, wnioski na Konferencję
Mieszkaniową Łódzkiego Świata Pracy
1936–1939, rkp., masz., powiel., l., sz., k. 120
51. I Polski Kongres Mieszkaniowy
Sprawozdanie z obrad, rezolucje, referaty, materiały kongre-
sowe, *Sprawa mieszkaniowa w Polsce* — katalog bibliogra-
ficzny
1937–1938, rkp., masz., druk, l., sz., k. 176
52. Congres Internationaux d'Architecture Moderne (CIAM),
V Kongres w Paryżu
Międzynarodowy Związek dla spraw Mieszkaniowych i Budowy
Miast
Raporty i sprawozdania, komunikaty, głosy w dyskusji, no-
tutki, biuletyny, materiały kongresowe
1936–1937, rkp., masz., druk, j. franc., niem., pol., l., sz.,
k. 206
53. CIAM, X Kongres w Dubrowniku
Raporty i komunikaty, materiały prac komisji, koresponden-
cja, biuletyny, wycinki
1955–1956, rkp., masz., powiel., druk, j. ang., franc., niem.,
pol., ros., sch., l., sz., k. 162

54. Association des Maisons de la Culture
Statut, struktura, notatki dotyczące czasów robotniczych
1937, rkp., powiel., druk, j. franc., l., sz., k. 33
55. Congrès International pour l'Habitation et l'Urbanisme
à Stockholm
Komunikat T. S., *Mieszkania dla grup specjalnych*, odpowiedzi na kwestionariusze i ankiety, korespondencja, folder kongresu w Amsterdamie 1950 r.
1938–1939, 1950, rkp., masz., powiel., j. franc., pol., l., k. 91
56. Wycieczka do Szwajcarii i południowo-zachodnich Niemiec
Plany podróży, notatki, foldery, czasopisma
1931, rkp., masz., druk, j. franc., niem., pol., l., sz., k. 155
57. Finansowanie akcji budowlano-mieszkaniowych
Sprawozdanie finansowe, korespondencja operacyjna, ankiety, wycinki
1937–1947, rkp., masz., druk, l., k. 81
58. *Budownictwo i odbudowa mieszkań*
Opracowanie Banku Gospodarstwa Krajowego dla PTRM [?]
1946, powiel., opr., k. 68

d. Warszawska Spółdzielnia Mieszkaniowa (WSM)

59. Prezydium i Plenum Rady
Statuty, protokoły posiedzeń
1934, 1945–1967, masz., l., sz., k. 264
60. Walne Zgromadzenie Delegatów
Wnioski, uchwały, protokoły, materiały na obrady, struktura organizacyjna, regulaminy
1941, 1957–1967, powiel., druk, l., sz., k. 187
61. Działalność
Sprawozdania
1939–1966, masz., powiel., druk, l., sz., opr., k. 174, zob. też j. 84–87
62. Komisja Inwestycyjna Rady
Protokoły posiedzeń, plany pracy, regulaminy
1964–1967, masz., powiel., l., sz., k. 93

63. Działalność
Informatory, przewodnik po WSM, Osóbka E., *Republika spółdzielcza...*, opracowanie, projekty rozwoju, korespondencja, notatki, wycinki
1939, 1946–1964, rkp., masz., powiel., druk, l., sz., k. 195
64. Organizacja pracy w Spółdzielni
Korespondencja z Zarządem, realizacja planów budowlanych Żoliborza i Rakowca, wykazy pracowników, przygotowania do obrony Warszawy (wrzesień 1939)
1926–1965, rkp., masz., druk, l., sz., k. 194
65. Jw.
Regulaminy, projekty regulaminów, instrukcje, wykazy czynności, komunikaty i zarządzenia wewnętrzne, opieka społeczna, „Komunikaty WSM”
1932–1943, 1961–1967, rkp., masz., powiel., l., sz., k. 127
66. „Gospoda Włóczęgów” — koło turystyczne WSM
Bilanse i sprawozdania finansowe, listy udziałowców, programy wycieczek, korespondencja, afisz
1922–1936, 1967, rkp., masz., l., k. 202, fot. 27
67. Komisja Biblioteczna Stowarzyszenia „Szkłane Domy”,
Warszawska Spółdzielnia Księgarska, Krakowska Spółdzielnia „Czytelnik”, „Spółdzielnie Uczniowskie”, Biblioteka im. Kazimierza Tołwińskiego
Materiały z posiedzeń komisji, regulaminy, korespondencja, ulotki reklamowe, wycinki
1929, b.d., rkp., masz., druk, l., k. 127
68. Działalność kulturalno-oświatowa, Spółdzielczy Klub Dyskusyjny
Współpraca z TUR, organizacja kursów, przedstawień, szopek, festynów, afisze, ulotki, korespondencja
1931–1968, rkp., masz., druk, l., sz., k. 203, fot. 11
69. „Drogowskazy” — kurs uspołecznienia ogólnego, Stowarzyszenie „Szkłane Domy”
Sprawozdania z działalności Zarządu, odczyty,
1933, 1936–1937, masz., druk, sz., opr., k. 280
70. Stowarzyszenie Szkoły Spółdzielczej
Statut Stowarzyszenia Popierania Świeckiego Wychowania Społecznego, lista członków, podstawy i program szkół, no-

- tatki w sprawie terenu pod budowę szkół, korespondencja, ulotki, wycinki
1936–1940, rkp., masz., druk, l., k. 169
71. Wycieczka do ZSRR
Plany podróży, informacje i opracowania o budownictwie radzieckim, notatki
1933–1935, rkp., masz., powiel., druk, j. pol., ros., l., sz., k. 112
72. Rozwój osiedli spółdzielczych
Budowy, budowniczkowie
1926–1937, fot. 18
73. Jw.
Plany sytuacyjne
B.d., 1967, powiel., sz., k. 64
74. Osiedle Koło i Rakowiec
Plany, wycinki
Przed 1939, 1957, powiel., druk, l., k. 7
75. *Projekty rozbudowy osiedla Żoliborz*
Plany
Przed 1939–1948, powiel., l., sz., k. 48
76. Budżet i rozliczenia finansowe
Projekty preliminarza, sprawozdania finansowe, bilanse, kalkulacje, obliczenia strat wojennych, zestawienia, kosztorysy
1938–1942, 1948, rkp., masz., powiel., l., sz., k. 190
77. Formularze, okólniki, blankiety, listy typowe — wzory
Przed 1939, powiel., l., k. 165
78. Obchody 40-lecia, sesja popularnonaukowa „Postępowe i rewolucyjne tradycje inteligencji żoliborskiej (na tle dziejów naszej dzielnicy)”
Swobodowa M., *Ośrodek szkolno-wychowawczy na Żoliborzu*, Szwalbe S., *Uwagi b. członka Zarządu WSM w roku 1921, Wzwiązku z 45-leciem Warszawskiej Spółdzielni Mieszkaniowej*, wspomnienia, notatki, zaproszenia, program
1962–1967, rkp., masz., druk, l., sz., k. 93

e. Bank „Społem” i Bank Gospodarstwa Spółdzielczego

79. Rada Banku, Rada Nadzorcza, Komisja Kredytowa
Statut, protokoły, materiały z posiedzeń, zasady działania, notatki
1939–1945, rkp., masz., powiel., druk, l., sz., k. 194
80. Nadzwyczajna Komisja Rady Banku
Protokoły, bilanse, notatki
1939–1944, rkp., masz., powiel., druk, l., sz., k. 190
81. Spółdzielnia Spożywców Banku „Społem”, Gospoda Spółdzielcza
Sprawozdania finansowe, działalność oddziałów, korespondencja
1936–1944, rkp., masz., druk, l., sz., k. 135
82. Bank Gospodarstwa Spółdzielczego
Statut, materiały dotyczące przekształcenia, protokół Rady Nadzorczej, sprawozdanie Oddziału Głównego Banku za lata 1945–1948, sieć placówek, korespondencja, wzory książeczek
1945–1949, rkp., masz., druk, l., sz., k. 153
83. Jw.
Sprawozdania z działalności
1946–1948, druk, opr., k. 135

**f. Społeczne Przedsiębiorstwo Budowlane (SPB),
Pracownia Architektoniczno-Urbanistyczna (PAU)**

84. Prezydium Rady Nadzorczej, Rada Nadzorcza, Podkomisja Regionalnego Planu Zabudowy Okręgu Warszawskiego, Komisja Redakcyjna Działu Wydawnictw SPB
Protokoły, plany pracy, notatki informacyjne o działalności, projekty reorganizacji, notatki
1939–1945, rkp., masz., l., opr., k. 198
85. Dział Architektury i Urbanistyki
Sprawozdanie z działalności, programy prac, notatki w sprawie zamówień
1941–1943, rkp., masz., l., k. 163
86. Organizacja pracy w SPB PAU
Dyspozycje programowe do opracowań, szkice organizacyjne, korespondencja, notatki, wycinki
1942–1945, rkp., masz., l., k. 131

87. Jw.
Wykazy zamówień, odprawy kierowników robót, projekt układu kosztorysu gospodarczego, realizacja zamówień „Społem”
1941–1943, rkp., masz., l., sz., k. 95, fot. 3
88. *Północna dzielnica miasta (Powązki, Żoliborz, Marymont, Bielany)*
Protokół zebrania PAU, sprawozdanie z konferencji Studium Zespołu Dzielnic, Kowalski M. [Marian Spychalski?], *Zagadnienia społeczne w planowaniu północnej dzielnicy mieszkaniowej*, notatki, plany
1941–1942, rkp., masz., l., sz., k. 173
89. *Studia nad Śródmieściem Warszawy*
Sprawozdanie z prac zespołu, Albrecht J., *Materiały ze studiów nad Śródmieściem*, szkice
1941–1943, rkp., masz., powiel., l., sz., k. 111
90. *Warszawa Zachodnia jako dzielnica zaopatrzenia stolicy*
Studia ekonomiczne, techniczne, korespondencja, wypisy, notatki, plany
1941–1943, rkp., masz., powiel., k. 74
91. Jw.
Studia nad projektem dzielnicy zachodniej, konferencja w Banku „Społem”, skrót dyskusji, uwagi do projektu
1942–1943, rkp., masz., l., sz., k. 230
92. Jw.
Organizacja pracowni architektonicznej dla opracowania projektu osiedla Rakowiec, sprawozdanie z prac, notatki, korespondencja, plany
1941–1942, rkp., masz., powiel., l., sz., k. 90
93. Komitet Społeczny Budownictwa Wiejskiego
Okręgowe komisje budownictwa wiejskiego, regulamin prac, projekt budżetu, statuty spółdzielni związanych z Komitetem
1943–1944, rkp., masz., powiel., druk, l., k. 85
94. Komisja Programowa Wydawnictw PAU
Protokół posiedzenia, wykaz wydawnictw, uwagi do prac, stan biblioteki
1942–1943, rkp., masz., druk, j. niem., pol., l., k. 108

-
95. Budownictwo i rozwój gospodarczy
Prace, referaty, tłumaczenia
1942–1943, rkp., masz., powiel., l., sz., k. 217, zob. aneks 7
  96. Jw.
Prace, artykuły, tłumaczenia
1942–1943, masz., powiel., l., sz., k. 205, zob. aneks 7
  97. Jw.
Prace, artykuły, tłumaczenia
1939–1943, masz., powiel., l., sz., k. 170, zob. aneks 7
  98. Jw.
Prace, artykuły, tłumaczenia
1944, 1963, b.d., masz., powiel., sz., opr., k. 136 + s. 79, zob. aneks 7
  99. Jw.
Prace, artykuły, tłumaczenia
1941–1943, masz., sz., k. 196, zob. aneks 7
  100. *Konferencja w Bukowinie*
Referaty
1946, powiel., opr., k. 146
  101. Kurs dla grupowych SPB, kurs dla robotników zatrudnionych przy SPB, kursy doształcające SPB, kurs geometrii wykreślnej i perspektywy, praktyki wakacyjne SPB
Programy organizacji pracy, skróty wykładów, spisy wykładów i wykładowców, korespondencja
1939–1943, rkp., masz., powiel., l., sz., k. 162
  102. Kurs przysposobienia spółdzielczego SPB, kurs dla grupowych w SPB
Wykłady, m.in. S. T., H. Dąbrowskiego, R. Malickiego, R. Rosiaka
1939, b.d., powiel., l., sz., k. 114
  103. Kurs dla personelu technicznego i administracyjnego
Wykłady T. S., *SPB założenia organizacyjne, struktura, podział i organizacja pracy, Samorząd spółdzielczy jako wynik rozwoju więzi społecznej w osiedlach mieszkalnych, Samorząd robotniczy w budownictwie społecznym*, notatki do wykładów, konspekty
1942, rkp., masz., powiel., l., k. 191

104. Jw.
Wykłady P. Neugebauera, S. Ossowskiego, R. Piotrowskiego,
H. Syrkus
1942, rkp., masz., l., k. 121
  105. Kurs SBP dla aktywu
Wykłady, m.in. S. T., M. Nowickiego, Z. Skibniewskiego,
H. Syrkus
B.d., masz., powiel., l., sz., k. 125
  106. Administracja i finansowanie SPB
Sprawozdanie z wykonania budżetu, bilanse, protokoły,
stawki, wynagrodzenia, układ kont buchalteryjnych
1937–1944, rkp., masz., l., sz., k. 125
  107. SPB, Centrala Gospodarcza Spółdzielni Budowlanych RP
Bilans, opracowanie, spisy
1946, powiel., opr., k. 205
  108. *Raport finansowy. Plany kont i instrukcje na rok 1948*
Rozliczenia finansowe
1947, powiel., opr., k. 82
  109. SPB PAU
Różne wzory kart i kartotek
Ok. 1939–1945, rkp., powiel., j. niem., pol., l., k. 59
  110. Likwidacja (1951) i wznowienie działalności SPB (1957)
Informacja o działalności, rozliczenia, korespondencja, no-
tatk, wycinki
1945, 1951–1960, rkp., masz., druk, l., sz., k. 141
  111. *Sprawozdanie z działalności SPB*
Plan na rok 1959
Program działania, kierunki rozwoju
Materiały sprawozdawcze
1959, powiel., opr., s. 40 + k. 18, s. 17 + 20
- g. Instytut Planowania Społecznego (IPS)**
112. Instytut Planowania Społecznego
Organizacja i założenia rozwojowe, spis książek, notatki,
korespondencja
1943–1945, rkp., masz., l., k. 17
  113. Bałabanow A., *Wspomnienie z wiecu dla uczczenia 30 rocznicy*
Komuny Paryskiej w Lozannie

- Brech J., *Obrona przed nowym porządkiem*
Budownictwo mieszkaniowe, materiały budowlane
Opracowania, artykuły, tłumaczenia
B.d., masz., l., sz., k. 151
114. Chałasiński, *Samorząd lokalny w szkolnictwie amerykańskim*
Opracowanie
B.d., masz., powiel., l., sz., k. 127 + 127
115. *Co to jest film*
Cole G.D.H., *Przypuszczalny zarys przemysłu planowego*
Dąbrowski R., *Formy organizacyjne wiejskich spółdzielczych zakładów*
Domaszewski P., *Odbudowa gmachów i urzędzeń służby zdrowia*
Opracowania, artykuły, tłumaczenia
1943, b.d., masz., powiel., l., sz., k. 128
116. Dubrevil H., *Przed każdym wolna droga*
Tłumaczenie
1943, masz., sz., k. 129 + 57
117. Frelek K., *Zadania samorządu terytorialnego w zakresie spraw kulturalno-oświatowych*
Huntington E., *Siedlisko ludzkie*
Opracowania, streszczenie
B.d., rkp., masz., sz., k. 119 + 101
118. Kostanecki M., *Mieszkanie w osiedlach miejskich*
Kotarbiński T., *Wykłady o teorii skutecznego działania*
Krzyżanowski G., *Marks o rewolucyjnym postępie techniki w ustroju socjalistycznym*
Kujbyszew W., *Lenin o spółdzielczości*
Artykuły, tłumaczenia
Przed 1944, rkp., masz., l., sz., k. 211
119. Lisiecki M., *Samorząd w ustroju szkolnictwa angielskiego*
Niepotrzebni i marnowani
Opracowanie, szkic powieści
Przed 1944, rkp., masz., powiel., l., k. 209
120. *O postawę społeczną w wolnych zawodach*
Odbudowa gospodarki, zaopatrzenia i zbytu
Ossowski S., *Socjologiczne podstawy nowoczesnej urbanistyki*
Artykuły
Przed 1949, rkp., masz., powiel., l., sz., k. 131

121. Owen R., *Kształcenie charakterów drogą do powszechnego szczęścia*
Owen R., *Wybór pism*
Tłumaczenia
Przed 1944, masz., l., k. 61 + 123 + 84
122. Pawłowicz A., *Plan ekonomiczny Nuffield-College w Anglii, Praca w dziejach ludzkości*
Piaśnik F., *Odbudowa i przebudowa osiedli wiejskich*
Opracowania, wypisy
Przed 1944, rkp., masz., powiel., l., k. 263
123. Rappaport L., *Podstawowe grupy robotnicze w okresie odbudowy*
Z. S., *Inspekcja pracy, Nowe wytyczne dla ustawodawstwa spółdzielczego, Pośrednictwo pracy, Sądownictwo pracy*
Artykuły
Przed 1944, rkp., masz., powiel., l., sz., k. 31 + 129
124. Sokołowski K., *Produkcja i wymiana aprowizacyjna w Warszawie, Podstawy aprowizacji kraju w oparciu o system spółdzielczy Urządzenia pozaszkolne dla młodzieży*
Opracowania i artykuły
Przed 1944, rkp., masz., l., sz., k. 175
125. Warga E., *Udoskonalenia techniczne oraz wpływ ich na ekonomikę*
Webb S., *Nowoczesny kierownik przemysłowy*
Tłumaczenia
Przed 1944, masz., powiel., l., sz., k. 28 + 100 + 118
126. Webb S. i B., *Rzeczpospolita spółdzielcza*
Tłumaczenie
Przed 1944, powiel., sz., k. 101 + 101
127. *Wytyczne do ustroju przyszłego Polski*
Wytyczne organizacji samorządu okręgu stołecznego i warszawskiego zespołu miejskiego
Zacharkiewicz J., *Problem samorządu spółdzielczego, Przesłanki i wytyczne samorządu spółdzielczego, Przesłanki i wytyczne ustrojowe, Samorząd pracy*
Zwieg F., *Gospodarka planowa*
Artykuły, tłumaczenia
Przed 1944, masz., powiel., l., k. 104 + 141

h. Zarząd Miejski, Miejska Rada Narodowa m.st. Warszawy

128. Komitet Obywatelski Miasta Warszawy
Sprawozdania, „Kronika Warszawy”, miesięcznik poświęcony działalności samorządu, nr 1, 3
1915, 1927, druk, j. franc., pol., opr., s. 190 + 38 + 62
129. „Dziennik Zarządu Miasta Stołecznego Warszawy”
Sprawozdania z działalności r. 1917, nr 2; 1918, nr 1
1917–1918, druk, opr., k. 376
130. Komitet Rozbudowy m.st. Warszawy
Rozporządzenia, zestawienia finansowe, korespondencja, notatki
1927–1928, 1940, rkp., masz., l., k. 75
131. Komisja Regionalnego Planu Zabudowania Okręgu Warszawskiego, Komisja Rzecznawców przy Komisarycznym Burmistrzu m. Warszawy, Komisja do spraw Mieszkaniowych
Regulamin, składy komisji, notatki z posiedzeń, projekty urządzenia obszaru wypoczynkowego w Puszczy Kampinoskiej, wykazy i zestawienia do odbudowy Warszawy, mapki
1938–1940, rkp., masz., powiel., l., sz., k. 152, zob. też j. 293
132. Samorząd miejski, nowy ustrój Zarządu Miejskiego
Projekty, wnioski, uwagi, propozycje, ocena sytuacji samorządu
1945–1950, rkp., masz., powiel., l., sz., k. 214
133. Miejska Rada Narodowa m.st. Warszawy
Posiedzenia Prezydium, protokoły
1946, 1950, masz., l., sz., k. 117
134. Jw.
Posiedzenia plenarne, sesje Rady, protokoły
1946–1947, powiel., l., sz., k. 126
135. Jw.
Sesje Rady, protokoły
1948, powiel., l., sz., k. 98
136. Jw.
Sesje Rady, protokoły
1948, powiel., l., sz., k. 112
137. Jw.
Sesje Rady, protokoły
1949–1950, rkp., masz., powiel., l., sz., s. 53 + k. 84

138. Jw.
Sprawozdanie z działalności miasta za okres od 15.09.1944 do 18.02.1945 do ogłoszenia na posiedzeniu Rady Narodowej m.st. Warszawy w dniu 18.02.1945, planowanie odbudowy m.st. Warszawy, tezy na Miejską Radę Narodową, notatki, korespondencja
1945–1949, rkp., masz., l., sz., k. 128
139. Jw.
Posiedzenie Plenarne, sprawozdanie stenograficzne z przebiegu obrad
1946, masz., l., k. 276
140. Jw.
49. Uroczysta Sesja Rady Narodowej m.st. Warszawy, sprawozdanie stenograficzne
1949, powiel., l., k. 24 + 24
141. *Rada Narodowa m.st. Warszawy w latach 1944–1964. Tom pierwszy (1944–1950)*
Opracowanie
1966, druk, opr., s. 459 + 2
142. Konferencja Przewodniczących Wojewódzkich Rad Narodowych, Konferencja Prezydentów Miast
Notatki, korespondencja, skład MRN, ocena pracy dzielnicowych rad narodowych, schematy organizacyjne, regulaminy
1945–1951, rkp., masz., l., k. 205
143. Odbudowa i gospodarka komunalna
Projekty dotyczące układu władz, informacje o działalności szpitali, gazowni, hoteli, notatki, korespondencja
1945–1950, rkp., masz., l., sz., k. 130
144. *Uwagi o sytuacji finansowej Miasta..., Plan pracy samorządu stołecznego... w świetle projektu budżetu*
Plany, opracowania, notatki, korespondencja
1946–1950, rkp., masz., l., sz., k. 106
145. *Podręczna instrukcja pracy starostw grodzkich*
Opracowanie
1948, b.d., powiel., opr., s. 146

146. Biuro Inspekcji i Kontroli, kontrola finansowa
Protokoły kontroli, sprawozdanie, notatki, korespondencja,
*Sprawozdanie z przebiegu realizacji inwestycji kredytów
Rady Państwa na akcję „R” (remonty)*
1948–1949, rkp., masz., l., k. 130
147. Kontrola finansowa
Sprawozdania z kontroli, ocena gospodarki Warszawy, obli-
czenie wysokości pomocy finansowej
1949, rkp., masz., l., k. 181
148. *Informacje o współpracy Rady Narodowej m.st. Warszawy z zakła-
dami przemysłu kluczowego*
*Materiały na IX Zwyczajną Sesję Rady Narodowej w sprawie szko-
lenia zawodowego w m.st. Warszawie*
Projekt uchwały Rady Narodowej w sprawie kierunków rozwoju
samorządu mieszkańców w Warszawie
Opracowania i projekty
1962, 1964, powiel., l., sz., s. 35 + 60

**i. Biuro Odbudowy Stolicy (BOS),
Naczelną Radą Odbudowy Warszawy (NROW),
odbudowa Warszawy**

149. Organizacja BOS
Statut, zarządzenia ogólne, rezolucja, powołania, materiały
z konferencji w sprawie odbudowy Warszawy, budowa dom-
ków dla pracowników BOS, odszkodowania za straty rze-
czowe poniesione podczas 2. wojny
1945–1949, rkp., masz., j. ang., pol., l., k. 87
150. *Odbudowa stolicy. Sprawozdanie za czas 16.05.–30.06.1945*
Inwentaryzacja, prace w zakresie planowania, koresponden-
cja, mapki, plany
1945, masz., powiel., l., sz., k. 79
151. Jw. *Sprawozdanie za czas 1.08.–31.12.1945*
Planowanie, odbudowa, korespondencja, mapki, plany
1945, masz., powiel., l., sz., k. 110
152. Naczelną Radą Odbudowy Warszawy
Pierwsze posiedzenie Rady, zadania, program, skład, rezo-
lucje II Sesji, Uchwała Rady Ministrów Organizacji NROW,
Ustawa o odbudowie, projekty, tezy, poprawki
1945–1950, rkp., masz., druk, l., sz., k. 169, zob. też j. 264

153. Jw.
Posiedzenia Prezydium i Rady, protokoły
1948, 1950, powiel., l., k. 34
154. Komitet Wykonawczy NROW
Protokoły posiedzeń
1947–1950, masz., powiel., l., sz., k. 145
155. Komitet Odbudowy Stolicy, NROW
Sprawozdania, referat S. Jędrychowskiego na plenum
NROW, Kościński W., *Organizacja odbudowy Warszawy*,
notatka z konferencji w sprawie budowy linii tramwajowej
na Trasie W–Z, wytyczne do planu inwestycyjnego na rok
1949, korespondencja, zaproszenia
1946–1950, rkp., masz., powiel., druk, l., sz., k. 100
156. Obywatelska Liga Odbudowy Warszawy
Statut, protokołów posiedzenia, projekty i plany działania, lista
działaczy, notatki, korespondencja
1945–1947, rkp., masz., l., k. 80
157. Plan inwestycyjny, plan trzyletni
Projekty, materiały z posiedzeń Komisji Planowania MRN,
uwagi w sprawie odbudowy Starego Miasta, notatki, kore-
spondencja
1947–1949, rkp., masz., powiel., l., k. 64
158. Nowy plan administracyjny Warszawy
Uchwały, projekty uchwał, notatki w sprawie granic sta-
rostw grodzkich
1948–1951, rkp., masz., powiel., druk, l., sz., k. 162
159. Jw.
Tezy, wytyczne i opracowania
1948, b.d., rkp., masz., l., k. 163
160. *Problemy gospodarki planowej w Polsce. Studia i materiały*
Opracowanie BOS
1948, powiel., opr., s. 9 + 411 + 4
161. Bierut B., *Sześćoletni plan odbudowy Warszawy*
*Ustawa o 6-letnim planie rozwoju gospodarczego i budowie pod-
staw socjalizmu na lata 1950–1955*
Wytyczne dla sporządzenia 6-letniego planu rozwoju i przebudowy
gospodarczej Polski

- Opracowania, projekty, instrukcje, plakat
1948–1949, powiel., druk, j. franc., pol., l., sz., k. 45 + 109
162. *Wytyczne do sześcioletniego planu inwestycyjnego dla m.st. Warszawy*
Opracowania, rezolucje, wnioski, plany, korespondencja, wycinki
1949–1951, rkp., masz., druk, l., sz., k. 11 + 194
163. *Materiały urbanistyczne do planu perspektywicznego i sześcioletniego Warszawy*
Opracowanie, plany, mapy
1949, powiel., opr., k. 45 + 16 plansz
164. Miłobędzki Z., *Uwagi nad elementami z zakresu planowania i inwestycji*
Opracowanie
1949, masz., l., sz., k. 50
165. *Warszawa — stolica Polski*
Znaczenia Warszawy i jej odbudowa w okresie pięcioletnim 1945–1949
Opracowania informacyjno-statystyczne
1945–1949, masz., j. ang., franc., pol., l., sz., k. 134
166. Słomczyński A., *O Starym Mieście w 1945 r.*
Turnowski K., *Uwagi w sprawie odbudowy Warszawy*
Zadania i urzędzenia Parku Kultury
Przed 1950, masz., l., k. 145
167. *Sytuacja terenowa Warszawy w świetle ustawy o umiastowieniu gruntów*
Uwagi w sprawie warunków dysponowania gruntami przez Gminę Zagadnienia gospodarki terenowej i nadzoru budownictwa na obszarze warszawskiego zespołu miejskiego
Opinie Wydziału Gospodarki Gruntami, sprawozdania, notatki, korespondencja
1945–1949, masz., powiel., l., sz., k. 83
168. *Dekret o gospodarce lokalami*, Nadzwyczajna Komisja Mieszkaniowa, reforma mieszkaniowa
Projekty
1945–1949, rkp., masz., powiel., l., sz., k. 147
169. *Nieruchomości, lokale i ludność na terenie m.st. Warszawy*
Statystyczne zestawienie roczne m.st. Warszawy 1947

Uchwała Rady Narodowej w sprawie poprawy sytuacji mieszkaniowej w m.st. Warszawie

Opracowania, zestawienia, korespondencja

1946–1948, 1958, masz., powiel., druk, j. franc., pol., sz., k. 135

170. Resort Zdrowia i Opieki Społecznej, Wydział Rolnictwa i Reform Rolnych Zarządu Miejskiego, komitety blokowe, organizacja handlu

Uchwała w sprawie polepszenia warunków bytu klasy robotniczej, organizacja prac przy odbudowie Warszawy, praca jeniecka, Zawadzki A., Mizerski J., *O reformę podatków od lokali*, opracowanie, korespondencja

1945–1950, rkp., masz., l., sz., k. 169

171. *Sytuacja i potrzeby mieszkaniowe pracowników samorządowych w Warszawie*

Budowa domków fińskich, notatki, rachunki, kosztorysy, plany

1945–1948, masz., l., sz., k. 54, fot. 4

172. Przedsiębiorstwo miejskie „Agril”

Sprawozdania, spis majątków rolniczych, uwagi o pracy „Agrilu”, sposoby gospodarowania, trudności, mapa z oznaczeniem majątków

Ok. 1918, 1945–1949, rkp., masz., l., sz., k. 145, fot. 13

173. Odbudowa i rozbudowa Warszawy

Plany miasta, zniszczenia, projekty odbudowy, plany rozwoju, przykładowe plany innych miast, *Problemy sowieckiego gradostroicielstwa*, opracowanie, projekty godła Warszawy

1928–1960, powiel., j. niem., pol., ros., l., k. 123

174. Jw. Mokotów, Otrębusy

Plany

1948, b.d., powiel., l., k. 4

175. Jw. Śródmieście

Plany sytuacyjne i szczegółowe zagospodarowania przestrzennego

1948, b.d., powiel., l., sz., k. 45

176. Jw. Praga

Projekt zagęszczenia zabudowy, przebieg Trasy W–Z, plany 1949, 1959, powiel., l., k. 6

177. Jw. Archiwa, biblioteki, Dom Słowa Polskiego
Problemy odbudowy, przechowywania i udostępniania zbiorów, Przelaskowski R., *Biblioteka Publiczna m.st. Warszawy, Warszawska Biblioteka Publiczna, jej stan i plan rozbudowy, Akta Archiwum Miejskiego w Warszawie*, opracowania, korespondencja, program i warunki konkursu na projekt „Domu Słowa...”, plany
1945–1949, rkp., powiel., druk, l., sz., k. 80
178. Jw. Budownictwo szkolne
Wnioski, notatki, zestawienia, korespondencja, Walenta A., *Materiały dotyczące realizacji powszechnego nauczania, obwodów, budynków i sieci szkolnej w m.st. Warszawie*, opracowanie, wycinki
1945–1950, rkp., masz., powiel., druk, l., sz., k. 141
179. Jw.
Plany szkół, rozmieszczenie budynków oświatowych na terenie miasta
1948, b.d., powiel., l., k. 27
180. Jw. Dolina Szwajcarska, Fundacja „Dom Rzemiósł”, Instytut Fryderyka Chopina, Instytut Głuchoniemych, Komitet Słowiański — pałac Krasieńskich, PKO, Stare Miasto — kwatery muzealna
Plany, korespondencja
1945–1956, rkp., masz., powiel., l., k. 46
181. Jw. Dzielnica ambasad
Lokalizacja placówek dyplomatycznych w Warszawie, lista korpusu, plany, mapy, korespondencja
1945–1949, rkp., masz., powiel., l., k. 46
182. Komisja Programowa Budowy Ratusza
Uchwała w sprawie budowy Ratusza, protokół posiedzenia organizacyjnego, plany, *Program wstępny do projektu budowy Centralnego Ratusza w Warszawie, Ratusze Miejskie*, streszczenie pracy E. Norwertha, plany, mapy
1948–1949, masz., powiel., druk, l., sz., k. 98, fot. 1
183. Komitet Realizacji „Osi Saskiej”
Protokoły posiedzeń, plany, wycinki
1948–1949, masz., powiel., druk, l., k. 61

-
184. Studium odbudowy fasad, ul. Krakowskie Przedmieście
Plany
Przed 1949, powiel., l., k. 9
185. Jw. ul. Nowy Świat
Plany
Przed 1949, powiel., l., k. 9
186. Komunikacja miejska, organizacja transportu
Projekt kolei dalekobieżnej Niemcy–Ukraina, sprawozdanie z działalności MZK, plany tras komunikacyjnych, plany linii średnicowej PKP, Kubalski J., *Zagadnienie odbudowy komunikacji w stolicy*, opracowanie
1942, 1945–1950, rkp., masz., powiel., druk, j. ang., pol., l., sz., k. 130, fot. 3
187. Fudakowski J., *Dzieje Miejskich Zakładów Komunikacyjnych w Warszawie podczas wojny i okupacji w latach 1939–1945*
Opracowanie
1946, powiel., opr., k. 64
188. Szybka Kolej Miejska — Metro (SKM)
Sprawozdanie z prac Biura Projektów SKM, notatki w sprawie trasy, plany, mapy, korespondencja
1946–1956, masz., powiel., l., sz., k. 36
189. *SKM — szybka kolej miejska — projekt wstępny I-ej linii SKM w Warszawie — Metro, Młociny–Służewiec–Natolin*
Opracowanie, zespół pod red. M. Krajewskiego
1948, powiel., opr., s. 271
190. Krajewski M., *Z dziejów linii średnicowej w warszawskim węźle kolejowym*
Tomaszewski L., *Studia nad układem i komunikacją dzielnic śródmiejskich*
Opracowania
1965, 1967, powiel., sz., k. 13 + s. 229
191. Zagraniczna pomoc w odbudowie Warszawy
Wizyty, rewizyty, pomoc UNRRA, inicjatywa UNESCO w sprawie międzynarodowej wymiany urzędników, programy pobytów gości zagranicznych, notatki, korespondencja, wycinki
1945–1950, rkp., masz., druk, j. franc., niem., pol., ros., l., k. 206

192. Ocena generalnego planu odbudowy Warszawy przez ekspertów zagranicznych
Protokół konferencji, sprawozdanie, opinie o planie nowej Warszawy
1946–1947, rkp., masz., l., k. 91
193. Narada Przedstawicieli Stolic Państw Słowiańskich oraz Międzynarodowego Związku Miast
Pomoc w odbudowie, sprawozdanie, notatki, korespondencja, wycinki
1947–1948, rkp., masz., druk, j. franc., pol., l., sz., k. 67
194. Wizyta Prezydenta Warszawy S. T. we Francji
Sprawozdanie, relacja z wizyty, plan przemówienia, notatki, korespondencja, sprawozdanie z zebrania Koła Parlamentarnego Przyjaźni Polsko-Francuskiej
1945, rkp., masz., j. franc., pol., l., k. 102
195. *Documentation sur les possibilites actuelles de construction*
Instruction provisoire pour l'application des textes legislatifs et reglementaires relatifs au permis de construire
Pour une Ecole prospere democratique et pacifique
Opracowania
1946–1952, masz., druk, j. franc., l., sz., s. 55 + k. 202
196. Pomoc szwedzka dla Warszawy, wizyta Larsa Birgera Ekeberga (1946) i Carla Alberta Andersona (1947) w Warszawie
Pomoc przy odbudowie szpitali, wykazy darów, notatki, korespondencja, wycinki
1945–1950, rkp., masz., druk, j. ang., pol., szwedz., l., k. 150
197. Wizyta Prezydenta Warszawy S. T. w Sztokholmie
Plan przemówień, notatki z podróży, wnioski, korespondencja, wycinki
1945–1948, rkp., masz., druk, j. ang., pol., szwedz., l., sz., k. 152, fot. 4
198. „Dni Warszawy w Sztokholmie”, kiermasz
Podsumowania, wnioski, korespondencja, foldery, plakat, wycinki
1946–1949, rkp., masz., druk, j. ang., pol., szwedz., l., sz., k. 98, fot. 3

-
199. Pomoc USA dla Warszawy, wizyta wiceprezydenta Warszawy Edwarda Strzeleckiego w USA
Przygotowanie i organizacja wizyty, materiały informacyjne o Warszawie i Polsce, korespondencja
1945–1947, rkp., masz., j. ang., pol., l., k. 162
200. Jw.
Korespondencja Edwarda Strzeleckiego ze S. T., relacje z pobytu
1946–1950, rkp., masz., j. ang., pol., l., k. 148
201. Jw.
Korespondencja E. Strzeleckiego z Maciejem Nowickim, Stefanem Rogozińskim i innymi, organizacja pobytu i relacje
1945–1948, rkp., masz., j. ang., pol., l., k. 122
202. Jw. Chicagowski Komitet Budowy Szpitala Dziecięcego w Warszawie, *Buffalowski Komitet Artystów Teatralnych dla Niesienia Pomocy Artystom w Polsce*
Wizyty architektów i inżynierów budowlanych, notatki, korespondencja, wycinki
1946–1948, masz., druk, j. ang., pol., l., k. 129
203. Jw. Wizyta wiceprezydenta Warszawy Edwarda Strzeleckiego w USA, zaopatrzenie bibliotek, kontakty z Polsnią
Wykazy książek i czasopism dla bibliotek szkół wyższych i Biblioteki Publicznej m.st. Warszawy, budowa szkół, stypendia na uniwersytetach amerykańskich dla studentów polskich, listy dzieci polskich do dzieci amerykańskich pochodzenia polskiego, wycinki
1946–1947, rkp., masz., druk, j. ang., pol., l., k. 141
204. Jw. Wystawy w USA: „Warszawa oskarża” i „Warsaw Lives Again”
W sprawie akcji na odbudowę Warszawy w USA, organizacja wystaw, raporty, adresy organizacji i fundacji, notatki do rozmowy z konsulem Polski w USA, korespondencja, wycinki
1946–1949, rkp., masz., druk, j. ang., pol., l., sz., k. 142
205. Pomoc ZSRR dla Warszawy
Wizyta rzeczoznawców, notatki z konferencji, sprawozdania, uwagi do planu generalnego Warszawy, korespondencja
1945–1960, rkp., masz., j. pol., ros., l., k. 119, fkp. 4

206. *Schematy planowania odbudowy Warszawy*
Swodnyj biulletien Siekcii Architektury za 1945 g.
Uwagi Komisji Rzeczoznawców ZSRR o organizacji odbudowy
Warszawy w dniach 7–10 marca 1945 r.
Opracowania dotyczące odbudowy Warszawy
1945–1946, masz., powiel., j. pol., ros., sz., opr., k. 246
207. Obchody 800-lecia Moskwy, wycieczka architektów i urbanistów polskich
Sprawozdanie z wizyty S. T., kronika pobytu, lista uczestników, korespondencja, foldery, wycinki
1946–1947, rkp., masz., j. pol., ros., l., sz., k. 87
208. Zagraniczna pomoc w odbudowie Warszawy
Wycinki, m.in. z „L’Humanité”, „New York Herald Tribune”, „Niepodległości”, „Sztandaru Polski” i innych
1945–1949, masz., druk, j. ang., franc., pol., l., k. 77
209. Wystawy w Warszawie: „Odbudowa życia Warszawy” i „Wystawa odbudowy i przebudowy Warszawy”
Organizacja wystaw, przewodnik, założenia programowe, wiersze, notatki, korespondencja, wycinki
1945–1950, rkp., masz., powiel., druk, l., k. 95
210. Państwowa Pożyczka Wewnętrzna Odbudowy Warszawy, Fundusz Odbudowy Stolicy
Dekrety, wykazy darów, sprawozdanie z działalności Komitetu Województwa Śląsko-Dąbrowskiego dla odbudowy Warszawy, notatki, zestawienia finansowe, korespondencja, wycinki
1945–1954, rkp., masz., druk, l., sz., k. 176, fot. sz. 13
211. Podróże służbowe prezydenta Warszawy S. T.
Notatki z wyjazdów do Olsztyna, na Dolny Śląsk, do Elbląga i Poznania, informacje o stanie miast, sprawozdanie z podróży pracowników Urzędu Miejskiego na Pomorze, Kongres Kultury we Wrocławiu, program pobytu
1945, 1947, rkp., masz., powiel., l., k. 116
212. Odbudowa Warszawy
Wycinki z „Dziennika Ludowego”, „Expresu Wieczornego”, „Gazety Ludowej”, „Głosu Ludu”, „Kuriera Codziennego”, „Polityki”
1945–1948, druk, l., k. 46

213. Jw.
Wycinki z „Repatrianta”, „Robotnika”, „Szpilek”, „Trybuny Wolności”, „Warszawy”, „Robotnika Kujawskiego”
1945–1949, druk, l., k. 77
214. Jw.
Wycinki ze „Stolicy”
1947–1949, 1964–1969, druk z dop. rkp., l., sz., k. 119
215. Jw.
Wycinki z „Życia Warszawy”
1945–1947, druk, l., k. 46

**j. Instytuty i związki spółdzielczości budowlanej
i gospodarki mieszkaniowej**

216. Centralny Związek Spółdzielczy, Spółdzielczy Instytut Badawczy
Dane statystyczne dotyczące spółdzielni, materiały z konferencji „Wpływ Rewolucji Październikowej na ruch spółdzielczy”, opracowania i notatki o rozwoju i utrzymaniu spółdzielczości mieszkaniowej
1950–1967, rkp., masz., l., k. 149
217. Naczelna Rada Spółdzielcza
Protokoły posiedzeń, projekt uchwały w sprawie spółdzielczego budownictwa mieszkaniowego, sprawozdanie, korespondencja
1955–1968, masz., powiel., l., sz., k. 144
218. *Ustawa o uregulowaniu niektórych spraw spółdzielni mieszkaniowych...*, weryfikacja spółdzielni
Projekty ustawy, zarządzenia, uzasadnienia, instrukcje dla spółdzielni, notatki, sprawozdania
1956–1960, rkp., masz., powiel., druk, l., sz., k. 127
219. Jw.
Wykazy spółdzielni mieszkaniowych, notatki o ich działalności, rozliczenia, stany majątkowe
1948–1958, masz., powiel., l., k. 169
220. Jw.
Protesty dotyczące przejęcia majątków spółdzielni przez państwo, regulacje spraw domków jednorodzinnych, legalizacja spraw gruntów, korespondencja
1948–1960, rkp., masz., l., k. 198

221. Jw.
Sprawy nielegalnych lokatorów, niebędących członkami spółdzielni, skargi i zażalenia, korespondencja
1950–1968, rkp., masz., l., k. 148
222. Jw.
Finanse spółdzielni mieszkaniowych, rozliczenia kredytów, odszkodowania, notatki, korespondencja
1956–1961, rkp., masz., l., k. 81
223. Instytut Budownictwa Mieszkaniowego (IBM)
Zarządzenie Ministra Budownictwa w sprawie statutu IBM, protokoły posiedzeń Rady Naukowej, zarządzenia i regulaminy, sprawozdanie z przeglądu kadr, uwagi do planu prac 1958–1968, masz., l., sz., k. 165
224. Jw.
Andrzejewski A., *Sprawozdanie z podróży do krajów skandynawskich*, Mizera S., *Zbiór przepisów prawnych z zakresu budownictwa mieszkaniowego*, Nieciński W., *Aktualne problemy polityki mieszkaniowej w Związku Radzieckim. Sprawozdanie z podróży*, „Biuletyn IBM”, korespondencja 1960–1968, masz., powiel., druk, l., sz., k. 183
225. Związek Spółdzielni Mieszkaniowych, Centralny Związek Spółdzielni Budownictwa Mieszkaniowego (CZSBM)
Kierunki i perspektywy rozwoju ZSM, opracowanie, Statut Rady Naukowej CZSBM, protokoły posiedzeń, sprawozdanie z I kadencji, Dobrucki A., Kielan K., *Jak zdobyć spółdzielcze mieszkanie*, opracowanie, korespondencja 1958–1968, masz., powiel., druk, l., sz., k. 107 + s. 48
226. Instytut Gospodarki Mieszkaniowej (IGM)
Sprawozdanie z działalności w 1967 r., plan prac naukowo-badawczych w latach 1968–1969, koncepcja rozwoju IGM w latach 1969–1972
1968, powiel., l., sz., s. 29 + k. 46
227. Jw.
Budownictwo i gospodarka zasobami mieszkaniowymi, Kozińska D., *Przegląd zasad finansowania gospodarki mieszkaniowej w niektórych krajach socjalistycznych*, „Przegląd Dokumentacyjny Zagadnień Mieszkaniowych”, 1967, nr 1, opracowania i artykuły
1967–1968, powiel., druk, sz., k. 97

228. XVI Międzynarodowy Kongres Spółdzielczy w Zurychu
Sprawozdania, referaty, projekty regulaminów, tezy o spółdzielczości, korespondencja
1946, masz., l., sz., k. 113
229. XVII Międzynarodowy Kongres Spółdzielczy w Pradze
Rezolucje, raporty, apele, materiały informacyjne, korespondencja
1948, powiel., j. ang., czes., franc., pol., ros., l., sz., k. 153
230. Jw.
Notatki, korespondencja, foldery, informatory
1948, rkp., masz., druk, j. ang., czes., franc., pol., ros., l., sz., k. 199, fot. 1
231. Seminarium „Spółdzielcze osiedle mieszkaniowe”, Związek Spółdzielni Mieszkaniowych i Budowlanych
Wprowadzenie do referatu, sprawozdanie z udziału w międzynarodowym spotkaniu przedstawicieli spółdzielczości mieszkaniowej w Paryżu, notatki do postulatów, program, lista uczestników, korespondencja
1960–1961, rkp., masz., druk, j. ang., franc., niem., pol., ros., l., sz., k. 134, fot. 16
232. Seminarium „Dziecko w mieszkaniu i osiedlu społecznym”, Centralny Związek Spółdzielni Budownictwa Mieszkaniowego
Sprawozdanie, program, referaty, m.in. T. S., *O całościowe ujęcie problemu wychowania dziecka*, materiały seminaryjne, wycinki
1962, rkp., masz., druk, j. franc., niem., pol., ros., l., sz., k. 67 + s. 146 + k. 55
233. V Krajowy Zjazd Delegatów Spółdzielni Budownictwa Mieszkaniowego
Sprawozdanie z działalności spółdzielczości mieszkaniowej oraz Rady Centralnej Związku Spółdzielczości Budownictwa Mieszkaniowego, materiały zjazdowe
1967, masz., druk, l., sz., k. 43 + s. 127

k. Techniczno-Ekonomiczna Rada Naukowa (TERN)

234. Organizacja TERN
Uchwała Prezydium Rady Narodowej w sprawie regulaminu dla TERN, zebranie Prezydium, obrady plenarne, protokoły i sprawozdania
1959–1968, masz., powiel., l., sz., k. 102

235. Działalność
Plany i sprawozdania, korespondencja, notatki
1961–1968, rkp., masz., powiel., l., sz., k. 91
236. T. S., *Ustawa o gospodarce terenami w miastach i osiedlach*
Projekty, uwagi i notatki
1959–1962, rkp., masz., powiel., l., sz., k. 94
237. Sekcja I. Planowania i Budowy Miasta
Protokoły zebrań, opracowanie, referaty, koreferaty, notatki,
korespondencja, wycinki
1961–1968, rkp., masz., powiel., l., sz., k. 133
238. Jw.
Program budownictwa z zakresu inżynierii miejskiej w świetle kierunków rozwoju i wielkości budownictwa kubaturowego w okresie do 1985 r., Studium analityczne rozmieszczenia inwestycji budownictwa mieszkaniowego w m.st. Warszawie w planie etapowym 1961–1965 w świetle rachunku ekonomicznego i problematyki inżynieryjno-komunikacyjnej, opracowania, wnioski, koreferaty, sprawozdania, korespondencja
1960–1962, powiel., l., k. 109
239. Jw.
Kościńska D., Nieciński W., Żarski T., *Ocena potrzeb mieszkalnych w Warszawie w okresie 1960–1980*, Dangel J., Żarski T., *Analiza zakresu i kierunku zmiany mieszkań dokonywanych przez ludność za pośrednictwem PRN w m.st. Warszawie*, referat, koreferaty, recenzje
1964–1965, rkp., masz., powiel., l., sz., s. 69 + k. 68
240. Jw.
Zieliński Z., Słowska D., Żmijewska S., *Ocena materiałów inwentaryzacji z 1959/1960 r. dotyczącej majątku trwałego na terenie m.st. Warszawy w zakresie inwentaryzacji budynków*, Żebrowski M., Grzegorzewski Z., *Sprecyzowanie celu i sprogramowanie zakresu ewidencji gruntów i ewentualnie budynków odpowiadającej zadaniom i potrzebom gospodarce terenami*, referaty i koreferaty
1966–1967, rkp., masz., powiel., l., sz., s. 69 + k. 98

241. Jw.
Odlanicki-Poczobut A., Żebrowski M., *Kierunki gospodarowania terenami na obszarach skomunalizowanych i na pozostałych obszarach m.st. Warszawy, Szacunek ekonomicznych, przestrzennych skutków intensyfikacji w granicach obowiązującego normatywu zabudowy mieszkaniowej w m.st. Warszawie do roku 1980*
1967, 1968, powiel., sz., k. 8 + s. 155
242. Sekcja 2. Budownictwa
Protokół zebrania, prace i materiały, problematyka kosztów i cen w budownictwie
1959–1968, masz., powiel., l., sz., k. 21 + s. 54 + 16 + 53
243. Sekcja 3. Komunikacji Miejskiej i Łączności
Protokoły, opinie, koreferaty, Chlebowicz W., Lewandowski B., Szer W., *Wstępne studium celowości zastosowania tramwajów podziemnych w Warszawie*, Szklarek L., *Kierunki rozwoju lokalnych linii dowozowych komunikacji miejskiej w dzielnicach peryferyjnych*, opracowania, korespondencja, wycinki
1962–1963, rkp., masz., powiel., druk, l., sz., k. 156
244. Sekcja 4. Techniki Sanitarnej i Gospodarki Wodnej
Sekcja 6. Ekonomiki Komunalnej
Sekcja 7. Administracji i Norm Prawnych
Protokół zebrania, prace i materiały
1960–1967, powiel., l., sz., k. 46
245. *Układ budżetu miasta*
Uwagi w sprawie organizacji terenowych organów w m.st. Warszawie
Opracowania, tematyka prac ogólnych TERN, notatki, korespondencja
1957–1962, rkp., masz., powiel., druk, l., sz., k. 98
246. Majewski J., *Postulaty dotyczące zmian w gospodarowaniu zasobami mieszkaniowymi pozostającymi w zarządzie Rady Narodowej m.st. Warszawy*
Nieciński W., *Uwagi w sprawie stanu i postulatów dotyczących zmian w gospodarzeniu zasobami mieszkaniowymi pozostającymi w zarządzie Rady Narodowej m.st. Warszawy*

- Nieciński W., Wilk W., Krajewski Z., *Ocena istniejącego stanu gospodarki zasobami mieszkaniowymi...*
Opracowania
1959, b.d., powiel., l., s. 31 + k. 73
247. Szulc W., Reguski J., *Nakłady na odbudowę i rozbudowę Warszawy w okresie 1945–1959*
Wasiutyński Z., *O konieczności podjęcia prac nad podstawowymi zagadnieniami urbanistycznymi*
Referaty, koreferaty, uwagi
1959–1960, powiel., l., s. 89 + k. 16
248. *Podział administracyjny dzielnic na rejony osiedlowe w m.st. Warszawie*
Warszawskie osiedle Praga II
Prace, notatki, korespondencja
1963–1967, rkp., masz., powiel., l., sz., s. 103 + k. 67 + s. 43
249. Sympozjum „Samorząd mieszkańców m.st. Warszawy”
Materiały prac sympozjum, uwagi, notatki z konferencji „Samorząd mieszkańców gospodarzem osiedli”, korespondencja, wycinki
1964, 1967–1968, masz., powiel., druk, l., sz., k. 7 + 114
250. Jw.
Referaty, notatki, zaproszenia, wycinki
1967–1968, rkp., powiel., druk, l., sz., k. 9 + s. 45 + 27 + 44 + 21 + 19 + 27
251. „Rola nauki w rozwiązywaniu techniczno-ekonomicznych problemów m.st. Warszawy”
Materiały z sesji naukowej, notatki, korespondencja
1967, rkp., masz., powiel., druk, l., sz., k. 15 + s. 45

B. Działalność dydaktyczna

252. Wykłady o spółdzielczości mieszkaniowej, Roczne Kursy Wyższe przy Muzeum Przemysłu i Rolnictwa, Departament Studiów Ekonomicznych, Studium Socjologiczne Osiedli WSM
Programy studiów i wykładów, wytyczne programowe, programy praktyk, korespondencja
1935, 1940, 1952, 1958, rkp., masz., l., k. 53

253. Towarzystwo Wolnej Wszechnicy Polskiej, Studium dla Kierowników Osiedli Mieszkaniowych
Protokoły posiedzeń Rady Studium, Strzelecki E., Rosner J., *O służbach społecznych*, opracowanie, program nauczania, schemat wykładów, testy, korespondencja
1959–1965, rkp., masz., powiel., druk, l., k. 150
254. Kurs dla Kierowników Osiedli Mieszkaniowych
Jak sobie wyobrażam ukształtowanie jednostki osiedlowej na terenie swojej pracy, prace słuchaczy
1963–1964, rkp., masz., l., sz., k. 141
255. Jw.
Jak sobie wyobrażam..., Osiedle, którym administruję, a jak powinno wyglądać takie osiedle, Podstawowe zasady urbanistyki socjalistycznej i rozwoju demokracji społecznej, prace słuchaczy
1963–1964, rkp., masz., l., sz., k. 99
256. Studium Pracy Społecznej, Stołeczny Komitet Frontu Jedności Narodu i Prezydium Rady Narodowej m.st. Warszawy, Studium Urbanistyczne Politechniki Gdańskiej
Kurs dla działaczy Samorządu Mieszkańców i Frontu Jedności Narodu, program, notatki do wykładów, korespondencja, wycinki
1962–1967, masz., powiel., druk, l., sz., k. 14 + 53

C. Działalność wydawnicza

257. „Pracownik Stolicy”
Artykuły, uwagi do Redakcji
1946–1947, rkp., masz., l., sz., k. 73
258. Recenzje wydawnicze
Oceny przydatności do druku, korespondencja
1948–1960, rkp., masz., l., k. 149
259. Jw.
Oceny przydatności do druku, umowy, korespondencja
1961–1968, rkp., masz., l., k. 20

D. Działalność polityczna

a. Krajowa Rada Narodowa

260. Biuro Prezydyjne, Komisja Organizacyjno-Samorządowa
Dekrety, projekty uchwał, sprawozdania z posiedzeń, notatki, korespondencja
1945–1947, rkp., masz., powiel., l., k. 161
261. Biuro Prezydyjne, Komisja Organizacyjno-Samorządowa, Koło Planowania Społeczno-Gospodarczego
Plany odbudowy kraju, przesłanki i wytyczne programu gospodarczo-społecznego, struktura władzy, artykuły, materiały do dyskusji, opracowania
1944–1945, rkp., masz., l., sz., k. 198
262. Jw.
Zasady planowania, wytyczne programowe, opracowanie
Przed 1944, rkp., masz., l., sz., k. 209
263. Jw.
Andrzejewski A., *Zagadnienia mieszkaniowe miast na ziemiach odzyskanych*, Piotrowski R., *Rozważania na temat reformy rolnej...*, *Regulamin spółdzielczych drużyn...*, *W sprawie wprowadzenia gospodarki planowej w Polsce*, opracowania
Przed 1944, rkp., masz., l., sz., k. 62

b. Sejm PRL, Urząd Rady Ministrów, ministerstwa, urzędy państwowe

264. Sejm Ustawodawczy Rzeczypospolitej Polskiej, Rada Ministrów, Ministerstwo Administracji Publicznej
Propozycje ustaw i dekretów o odbudowie Warszawy, repatriacji, finansach komunalnych, sędziach pokoju i inne, tekst ślubowania poselskiego, okólniki, komunikaty
1945–1948, masz., druk z dop. rkp., l., sz., k. 131
265. Jw.
Sprawozdania z posiedzeń Rady Ministrów, Komisji Finansowo-Budżetowej, Komisji Odbudowy, notatki z sesji, porządek obrad, korespondencja
1945–1956, rkp., masz., powiel., druk, l., sz., k. 118

-
266. Projekt podziału administracyjnego Rzeczypospolitej Polskiej na województwa
Projekt, uwagi, mapki, korespondencja
1945–1952, rkp., masz., powiel., l., sz., k. 45
267. Biuro Skarg i Wniosków, Biuro do spraw Osobowych
Oświadczenia, zaświadczenia, referencje, prośby, rekomendacje, odwołania, notatki, korespondencja
1948–1966, rkp., masz., l., k. 132
268. Jw.
Zaopatrzenie socjalne działaczy ruchu ludowego, wykazy, zaświadczenia, referencje
1945–1964, rkp., masz., druk, l., sz., k. 117
269. Gospodarka mieszkaniowa i budownictwo, projekt ustawy o utworzeniu urzędu ministra budownictwa
Przemówienia sejmowe S. T.
1949–1956, rkp., masz., l., k. 86
270. Reforma rad narodowych
Materiały na naradę, opracowanie *Rady Narodowe w akcji przygotowanej do wyborów do Sejmu PRL*, notatki, wycinki
1950–1952, rkp., masz., druk, l., sz., k. 97
271. Organizacja aparatu Rady Ministrów, działalność II Zespołu PRM Zarządzenia prezesa i wiceprezesa, projekty, wnioski, notatki, korespondencja
1952–1959, masz., powiel., l., sz., k. 156
272. Wojewódzkie zespoły poselskie
Program wyborczy Frontu Narodowego, sprawozdanie ze spotkań wyborczych, notatki, uwagi z posiedzeń zespołu poselskiego, plany rozwoju województwa bydgoskiego, opracowania, propozycje, korespondencja
1952–1956, rkp., masz., powiel., druk, l., sz., k. 182
273. Jw.
Spotkania z wyborcami, tezy do referatów, przemówienia, głosy w dyskusji, notatki, korespondencja, sylwetki kandydatów na posłów
1952–1956, rkp., masz., druk, l., sz., k. 173

-
274. Zjazd Przewodniczących Prezydiów Miejskich i Osiedlowych Rad Narodowych
Społeczny Fundusz Zabezpieczenia Pracowniczego, rozwój gospodarczy, porządkowanie miast
Projekty referatów, notatki, korespondencja
1952–1956, rkp., masz., powiel., l., sz., k. 22 + 67
275. Komisja Gospodarki Komunalnej i Mieszkaniowej
Protokoły posiedzeń, wnioski, sprawozdania z wycinkowych lustracji gospodarki mieszkaniowej Łodzi, Żyrardowa, Lublina
1954–1958, masz., powiel., druk, l., sz., k. 194
276. Jw.
Aktywizacja małych miast wojewódzkich, wytyczne do referatu, zarządzenia, projekty uchwał, uwagi, notatki, korespondencja
1955–1956, rkp., masz., powiel., druk, l., sz., k. 162
277. Jw.
Niektóre zagadnienia związane z aktywizacją małych miast województwa białostockiego, bydgoskiego, olsztyńskiego, warszawskiego, sprawozdania z wyjazdów, notatki
1955, rkp., masz., druk, l., sz., k. 170
278. 5-letni Terenowy Plan Inwestycyjny
Wnioski, plan referatu, uchwała Rady Narodowej, załączniki
1956, rkp., masz., powiel., l., sz., k. 77
279. Budownictwo mieszkaniowe, rozwój miast, gospodarka mieszkaniowa
Projekty uchwał i ustaw
1957–1961, powiel., druk, l., sz., k. 125
280. Posiedzenia i działalność Komisji dla przeprowadzenia wniosków w zakresie usprawnienia gospodarki komunalnej i mieszkaniowej oraz zabezpieczenia wykonania planu budownictwa mieszkaniowego
Notatki protokolarne, korespondencja
1957–1958, masz., powiel., l., sz., k. 161

281. *Ocena wyników gospodarki mieszkaniowej w 1958 r. Uwagi w sprawie stanu dróg i poprawy gospodarki zasobem mieszkaniowym*
Materiały ze spotkań, narad, głosy w dyskusji, wnioski, poprawki do opracowań, tezy
1958, rkp., masz., l., sz., k. 212
282. Organizacja budownictwa mieszkaniowego i spółdzielczości
Tezy, instrukcje, zasady, wnioski, pisma okólne, zapewnienia realizacji
1958–1966, rkp., masz., powiel., l., sz., k. 156
283. Komisja Rządowa do Zagospodarowania Obiektów Zabytkowych
Protokoły posiedzeń, zarządzenia, sprawozdania, plan pracy, informacja o działalności wojewódzkich komisji, *Materiały w sprawie ochrony zabytków w Polsce*
1956–1962, rkp., masz., powiel., druk, l., sz., k. 172
284. Jw.
Protokoły posiedzeń Komisji Wojewódzkiej w Katowicach, informacja o stanie technicznym i odbudowie budynków zabytkowych w Polsce, zagospodarowanie i weryfikacja, ustalenia, korespondencja
1959–1962, masz., l., sz., k. 157
285. Jw.
Karty zabytków do zagospodarowania, Ministerstwo Kultury i Sztuki, Centralny Zarząd Muzeów i Ochrony Zabytków, budynki dla opieki zdrowotnej, szkolnictwa, turystyki, administracji
B.d., masz., powiel., l., k. 89
286. Kobendza J., Kobendza R., *Materiały przyrodnicze do projektu rozplanowania Puszczy Kampinoskiej*
Piaścik F., *Wstępny plan zagospodarowania dawnej Puszczy Kurpiowskiej i Mazurskiej*
Ośrodki wypoczynkowe nad Zalewem Zegrzyńskim
Prace, notatki informacyjne, plany, mapy
1945, 1958, 1962, masz., druk, l., sz., k. 59, fot. 14
287. Ogrody działkowe w Warszawie
T. S., *Zagadnienie ogródków działkowych w Warszawie*, wypowiedź, korespondencja, mapa, *Pracownicze ogro-*

- dy działkowe, sytuacja i perspektywy rozwojowe, wycinki z „Działkowca”*
1953–1961, rkp., masz., druk, l., sz., k. 73
288. Program zagospodarowania przestrzennego „Wioski Pułaskiego”
Projekty uchwał, notatki, korespondencja, wycinki
1960–1965, rkp., masz., druk, l., k. 158
289. Jw.
Program inwestycji dla Fundacji im. K. Pułaskiego, programy trasy turystycznej Góra Kalwaria–Warka
Ok. 1962, masz., powiel., l., sz., k. 126
290. Podróż służbowa do ZSRR
Sprawozdanie z pobytu w ZSRR grupy pracowników rad narodowych, Kancelarii Rady Państwa i Prezydium Rady Ministrów, *O pracy rad delegatów w ZSRR*, notatka na podstawie sprawozdania
1952, powiel., l., k. 151 + 41
291. Jw.
Konferencja w Radzie Ministrów RFSRR, tezy do odczytu o pracy rad delegatów, materiały o dyscyplinie pracy, funduszu mieszkaniowym, sądach pracy, budownictwie
1952, rkp., masz., druk, l., sz., k. 142
292. Jw.
Pobyt w Krasnodarze, materiały z rozmów, konferencji, artykuły, notatki
1952–1954, masz., l., k. 130
293. ZSRR gospodarka, polityka, budownictwo
Wycinki, m.in. z „Architektury”, „Izwestij”, „Litieraturnoj Gaziety”, „Prawdy”, „Stroitielnoj Gaziety” i innych, częściowo tłumaczone
1948–1965, masz., druk, j. pol., ros., l., s. 32 + k. 120

c. Polska Partia Robotnicza (PPR),

Polska Zjednoczona Partia Robotnicza (PZPR)

294. Polska Partia Robotnicza
Rezolucje Klubu Radnych PPR, Wydział Administracyjno-Samorządowy KCPPR, tematyka wspólnych kursów PPR i PPS, materiały z dyskusji, notatki, wycinki
1945–1947, 1967, rkp., masz., druk, l., sz., k. 170

295. I Krajowa Narada Spółdzielcza PPR, „Partia a spółdzielczość”
Uchwały, materiały z narady, notatki z referatów, korespondencja
1945, rkp., masz., powiel., l., k. 36, fot. 1
296. PPR, PPS, PZPR
Projekt statutu PZPR, narada aktywu samorządowego, konferencje dzielnicowe, posiedzenia egzekutywy, projekty uchwał w sprawie budownictwa, plan rekonstrukcji Warszawy, notatki z posiedzeń, korespondencja
1948–1949, rkp., masz., powiel., l., sz., k. 188
297. PZPR, zagadnienia społeczno-polityczne
Przemówienia, notatki z przemówień, bibliografie, zagadnienia do dyskusji, notatnik referenta
1948–1954, rkp., masz., powiel., druk, l., sz., k. 131
298. Jw.
Przemówienia, notatki z przemówień, zagadnienia do dyskusji
1955–1956, b.d., rkp., masz., druk, l., sz., k. 132
299. Komisja KCPZPR do spraw budownictwa, materiałów budowlanych, polityki mieszkaniowej i komunalnej
Protokoły posiedzeń, notatki, uwagi do zagadnienia budowy indywidualnych domów jednorodzinnych
1955–1961, rkp., masz., powiel., druk, l., sz., k. 185
300. I Kongres Jedności Klasy Robotniczej, II Konferencja Warszawska PZPR, II Zjazd PZPR, Krajowa Narada Partyjna Architektów
Materiały kongresowe, notatki, wycinki
1948–1954, rkp., masz., druk, j. pol., ros., l., sz., k. 17 + 172
301. PZPR, Biuro Listów i Inspekcji
Biuletyn, sprawy mieszkaniowe, *Zagadnienia i materiały dla aktywu propagandowego*, korespondencja
1956–1958, masz., powiel., druk, l., k. 41 + s. 56 + 24

E. Działalność społeczna

302. Stołeczny Komitet Samopomocy Społecznej, komitety okręgowe
Protokoły obrad przewodniczących, okólniki, instrukcje, regulaminy, sprawozdanie Polskiego Komitetu Opiekuńczego w Warszawie
1939–1942, rkp., powiel., l., sz., k. 128

303. Jw. Dział Mieszkaniowy i Sekcja Odbudowy
Protokoły posiedzeń, sprawozdania z prac, instrukcje, regulaminy, plany i podsumowania prac, notatki, korespondencja 1939–1941, rkp., masz., l., k. 211
304. Międzynarodowy Związek Miast i Samorządów Lokalnych, Konferencja w sprawie wznowienia działalności, Bruksela
Sprawozdanie, przemówienie S. T., program obrad, korespondencja, biuletyny
1946, rkp., masz., druk, j. franc., pol., l., sz., k. 237
305. Jw. Posiedzenia Biura Tymczasowego, Hastings, Wielka Brytania
Materiały informacyjne o Związku, korespondencja, biuletyn
1946, rkp., druk, j. ang., franc., pol., l., sz., k. 47
306. Jw. VII Kongres w Paryżu
Sprawozdania
1947, rkp., masz., powiel., l., sz., k. 195
307. Jw.
T. S., *Odbudowa (La reconstruction), Rola i udział samorządu w odbudowie kraju ze zniszczeń wojennych w Polsce*, sprawozdanie opracowane przez Biuro Ekonomiki i Planowania Zarządu Miejskiego m.st. Warszawy
1947, rkp., masz., powiel., j. franc., pol., l., k. 202
308. Jw.
Przemówienia i referaty grupy polskiej
1947, rkp., masz., powiel., j. franc., pol., l., k. 128
309. Jw.
Przemówienia i referaty
1947, rkp., masz., powiel., j. ang., franc., pol., l., k. 121
310. Jw.
Przemówienia i referaty, korespondencja, biuletyn
1947, masz., powiel., j. ang., franc., pol., l., opr., k. 177
311. Jw.
Program obrad, zaproszenia, notatki z dyskusji, główne zagadnienia kongresowe, korespondencja, wycinki
1947, rkp., masz., powiel., druk, j. ang., franc., pol., l., k. 113
312. Jw.
Raporty, foldery, biuletyny, materiały kongresowe
1947, druk, j. ang., franc., sz., k. 196

313. Jw. Posiedzenie Biura Stałego, Bruksela (1947), Haga (1948)
Projekt uchwały, sprawozdania z posiedzeń, raporty, notatki,
korespondencja
1947–1948, rkp., masz., powiel., j. franc., pol., ros., l., k. 153
314. Jw.
Przygotowania do posiedzeń, materiały do sprawozdania
z wyjazdu S. T. do Pragi i Brukseli, notatki, korespondencja,
foldery, biuletyn
1947, rkp., masz., druk, j. czes., franc., pol., l., sz., k. 157
315. Jw. Konferencja Międzynarodowa w Genewie 12–17 IX 1949 r.
Statut, rezolucje, deklaracje, oświadczenie delegacji pol-
skiej, sprawozdanie
1949, masz., powiel., j. ang., franc., pol., l., k. 131
316. Jw.
Przemówienia i oświadczenia, propozycje poprawek do sta-
tutu, *Financial report on the International Union of Local
Authorities for the years 1939–1947*
1949, masz., j. ang., franc., pol., l., sz., k. 126
317. Jw.
Przemówienia delegatów polskich
1949, rkp., masz., powiel., j. franc., pol., l., k. 240
318. Jw.
Lista uczestników, rozliczenia, notatki, korespondencja,
foldery, wycinki, folder X Międzynarodowego Kongresu
w Brighton w 1951 r.
1949–1951, rkp., masz., powiel., druk, j. ang., franc., niem.,
pol., l., sz., k. 223
319. Jw.
Komunikaty, informacje o działalności Związku, korespon-
dencja wpływająca
1947–1951, masz., j. franc., pol., l., k. 166
320. Jw.
Działalność Polski w Związku, uczestnicy zjazdów, kore-
spondencja
1946–1951, rkp., masz., j. franc., pol., l., k. 133

321. Zrzeszenie Miast Polskich
Projekt uchwały w sprawie powołania (wznowienia działalności), założenia organizacyjne, udział Polski w pracach MZM i SL, notatki, korespondencja
1953–1957, rkp., masz., powiel., l., k. 168
322. Towarzystwo Przyjaźni Polsko-Amerykańskiej
Statut, regulamin Komisji, protokoły posiedzeń Komisji Gospodarczej, korespondencja, foldery
1946–1947, rkp., masz., powiel., l., sz., k. 99
323. Towarzystwo Przyjaźni Polsko-Radzieckiej, Komitet Słowiański
Instrukcje, regulaminy, korespondencja
1946, b.d., masz., l., k. 34
324. Towarzystwo Przyjaźni Polsko-Szwedzkiej
Statut, protokoły posiedzeń Zarządu, sprawozdanie z działalności Towarzystwa i pobytów w Szwecji
1946–1968, rkp., masz., powiel., druk, l., k. 218, fot. 2
325. Jw. „Rejs Przyjaźni po Morzu Bałtyckim”
Sprawozdania z wycieczki, listy uczestników, program i instrukcje, umowa z „Żegluga Gdańska”, notatki, korespondencja, wycinki
1960, rkp., masz., powiel., druk, j. ang., niem., pol., ros., l., sz., k. 210
326. Jw.
Relacja z wycieczki, informator turystyczny, plany, mapki miast, rozmówki
1960, powiel., druk, j. duń., fiń., norw., pol., szwedz., l., sz., k. 199
327. Jw. Wycieczka do Skanii
Sprawozdanie z wycieczki
1964, powiel., sz., k. 29, fot. 10
328. Jw.
Foldery, reklamówki, wycinki dotyczące Szwecji i działalności Towarzystwa
1961–1967, druk, l., sz., k. 120
329. Towarzystwo Przyjaciół Dzieci. Zarząd Główny, Tymczasowy Warszawski Komitet Pomocy Dzieciom i Młodzieży, Ośrodek Wychowawczy „Helenów”

- Protokoły posiedzeń, sprawozdania z działalności inwestycyjnej, projekt apelu, komunikaty, Landy A., *Helenów — założenia programowe*, wycinki
1946–1965, masz., powiel., druk, l., sz., opr., k. 158
330. Towarzystwo Urbanistów Polskich (TUP)
Statut, protokoły posiedzeń, sprawozdania Zarządu za lata 1961–1962, *Towarzystwo Urbanistów Polskich 1923–1963*, opracowanie rocznicowe, notatki, korespondencja 1962–1967, rkp., masz., powiel., druk, l., sz., k. 190
331. Jw.
Ciborowski A., *Problemy urbanistyczne Polski w okresie powojennym, Klasyfikacja wielkości miast*, Malisz B., *Ku czemu zmierza polska urbanistyka, Memorial w sprawie porządkowania miast*, opracowania, notatki, korespondencja 1950–1954, rkp., masz., powiel., l., sz., k. 117, fot. 29
332. Jw.
Dyskusja w sprawie zabudowy Powiśla, materiały z zebrań, wycinki
1963, rkp., powiel., druk, l., k. 77
333. Jw.
„Komunikat” — biuletyn Zarządu Głównego, „Miasto” — czasopismo TUP, zagadnienia urbanistyki w Polsce, sprawozdanie z Konferencji TUP (1931)
1931, 1957–1968, powiel., druk, sz., k. 227
334. Organizacja Narodów Zjednoczonych, Europejskie Seminarium w sprawie Polityki Urbanizacji i Planowania Miast, Warszawa, 18–29 września 1962 r.
Informator, referat J.A. Ziółkowskiego, głosy w dyskusji
1962, powiel., druk, j. franc., pol., l., sz., k. 61
335. Towarzystwo Przyjaciół Warszawy
Projekt założeń programowych, komunikat
1966, b.d., powiel., sz., k. 4

III. MATERIAŁY BIOGRAFICZNE

336. Materiały osobiste
Notka autobiograficzna, bibliografia prac, zakres czynności, nominacja, zaświadczenia, poświadczenia, legitymacje
1916–1965, rkp., masz., druk, l., k. 32
337. Uroczysty wieczór POW, Zjazd Związku Filaretów, PZPR, Wydział Historii Partii
Zaproszenia, korespondencja, podziękowania, prośby o wspomnienia
1916, 1929, 1952–1964, rkp., masz., l., k. 49
338. Polska Partia Socjalistyczna
Notatki z Konferencji Sekcji PPS w Kijowie i Walnego Zebrania, T. S., *O opozycji PPS z roku 1918–1919. Wspomnienia i dokumenty*, „Pobudka”, tygodnik socjalistyczny, notatki, korespondencja, wycinki
1917–1929, b.d., rkp., masz., druk, l., sz., k. 92, fot. 3
339. Sprawy karne: o przynależność do Polskiej Organizacji Wojennej, o przechowywanie pism i broszur w celu rozpowszechniania doktryn podburzających, sprawa do Sądu Pracy o warunki mówienia
Wyroki, zaświadczenia, poświadczenia, notatki z pobytu w więzieniu, korespondencja
1915–1938, rkp., masz., j. pol., ros., l., k. 210
340. Wspomnienia
Artykuły, notatki, wycinki
1947–1967, rkp., masz., druk, l., k. 249, zob. aneks 8
341. Jw.
Artykuły, notatki, wycinki
1945–1965, rkp., masz., l., k. 253, zob. aneks 8
342. *Pierwsze dyspozycje do wspomnień*
Rozdziały 1–10
Przed 1969, rkp., l., k. 69
343. *Wspomnienia 1895–1939*
Rozdziały 1–7
Przed 1969, masz. z dop. rkp., l., k. 192

-
344. Jw.
Rozdziały 8–12
Przed 1969, masz. z dop. rkp., l., k. 254
Druk: Warszawa 1970
345. Jw.
Rozdziały 1–7, drugi egzemplarz
Przed 1969, masz. z dop. rkp., l., k. 193
346. Jw.
Rozdziały 8–12, drugi egzemplarz
Przed 1969, masz. z dop. rkp., l., k. 255
347. Jw.
Rozdziały 1–7, fragmenty, notatki
Przed 1969, rkp., masz., l., k. 236
348. Jw.
Rozdziały 8–12, fragmenty, notatki
Przed 1969, rkp., masz., l., k. 140
349. Jw.
Spisy treści i ilustracji, indeksy
Przed 1969, masz. z dop. rkp., l., k. 127
350. Jw.
Materiały i notatki do wspomnień, wycinki
Przed 1969, rkp., druk, j. pol., ros., l., sz., k. 263
351. Dzienniki czynności prezydenta miasta
Planowane sprawy oraz spotkania zawodowe i prywatne,
notatki
1945–1947, rkp., druk, opr., k. 111
352. Jw.
Sprawy do załatwienia, spotkania, notatki
1947–1949, rkp., druk, opr., k. 127
353. Jw.
Sprawy do załatwienia, spotkania, notatki
1949–1950, rkp., druk, opr., k. 125
354. Dziennik czynności. Zespół II PRM (Prezydium Rady
Ministrów)
Notatki, styczeń–czerwiec
1951, rkp., druk, opr., k. 195

355. Jw.
Notatki, sierpień–maj
1951–1952, rkp., druk, opr., k. 243
356. Dziennik czynności
Notatki, plany, spotkania, maj–grudzień
1952, rkp., druk, opr., k. 200
357. Jw.
Notatki, plany, spotkania, grudzień–listopad
1952–1953, rkp., druk, opr., k. 104 + 150
358. Jw.
Notatki, plany, spotkania, listopad–czerwiec
1953–1954, rkp., druk, opr., k. 100 + 120
359. Jw.
Notatki, plany, spotkania, czerwiec–styczeń
1954–1955, rkp., druk, opr., k. 117 + 122
360. Jw.
Notatki, plany, spotkania, styczeń–grudzień
1955, rkp., druk, opr., k. 259
361. Jw.
Notatki, plany, spotkania
1956–1957, rkp., druk, opr., k. 415
362. Jw.
Notatki, plany, spotkania
1958–1959, rkp., druk, opr., k. 264
363. Jw.
Notatki, plany, spotkania
1960–1961, rkp., druk, opr., k. 331
364. Jw.
Notatki, plany, spotkania
1962–1964, rkp., druk, opr., k. 340
365. Dzienniki podróży do ZSRR
Notatki, sprawy do załatwienia
1952–1955, rkp., j. pol., ros., l., sz., k. 138
366. Podróże do ZSRR
Notatki, mapy, przewodnik
1951–1958, rkp., druk, l., sz., k. 93, fot. 39
367. Uroczyste otwarcia obiektów, odbudowa miasta, „Gwiazdka”
dzieci pracowników urzędów miejskich, wycieczki

- Dokumentacja fotograficzna
1932, 1945–1947, b.d., fot. 58
368. Dyplomy honorowe, gratulacje z okazji 70-lecia
Korespondencja
1945–1949, 1965, rkp., masz., druk, l., k. 19
369. *Wstępna inwentaryzacja spuścizny S. T.*
Spisy archiwaliów i biblioteki, sporządzone przez S. T.,
notatki, protokół zdawczo-odbiorczy, podziękowania archi-
wów i muzeów za przekazane akta
1959–1968, rkp., masz., l., k. 77 + 80

IV. KORESPONDENCJA

A. Wychodząca

370. Bolesław Bierut, Nikita Chruszczow, Helena i Szymon Syrkusowie
1946–1964, rkp., l., k. 31

B. Wpływająca

371. Osoby i instytucje A–P
1934–1966, rkp., masz., l., k. 305, zob. aneks 9
372. Osoby i instytucje R–Ż i nadawcy nieustaleni
1916–1967, rkp., masz., j. franc., pol., ros., l., k. 279, zob.
aneks 9

C. Zaproszenia

373. Zaproszenia na akademie, uroczystości, jubileusze
1938–1946, rkp., masz., druk, j. pol., ros., l., k. 128
374. Jw.
1947–1948, rkp., masz., druk, l., k. 95
375. Jw.
1949–1950, rkp., masz., druk, l., k. 105
376. Jw.
1951–1968, b.d., rkp., masz., druk, l., k. 106
377. Zjazd Wychowanków Gimnazjum i Liceum im. Marszałka
Stanisława Małachowskiego w Płocku, budowa pomnika Ludwika
Krzywickiego w Płocku
Korespondencja, zaproszenia, wycinki
1959–1964, rkp., masz., druk, l., sz., k. 42

V. MATERIAŁY O TWÓRCY ZESPOŁU

378. Bibliografia prac S. T., wykazy jego książek i archiwaliów
Spisy
1970, b.d., rkp., masz., l., k. 41
379. Archiwum S. T. i Komitet Redakcyjny „Wyboru pism...”
Protokoły zebrań, propozycje redaktorów, omówienie prac,
notatki, korespondencja
1969–1975, rkp., masz., l., k. 177
380. T. S., *Wybór pism*
Konspekty, spisy pozycji, przypisy, uwagi, materiały zebrane do wydania, notatki
1969, b.d., rkp., masz., l., k. 136
381. Jw.
Artykuły zebrane
1975, powiel., opr., s. 560

VI. MATEIAŁY RODZINNE

382. Kazimierz Tołwiński — ojciec, Maria — matka, Joanna — żona,
Bolesław — syn, Tadeusz — krewny
Nekrolog, materiały z „Sesji naukowej poświęconej pamięci prof. dr. h.c. Tadeusza Tołwińskiego”, korespondencja wychodząca i wpływająca
1915–1964, rkp., j. pol., ros., l., k. 125

VII. MATERIAŁY OSÓB OBCYCH

A. Helena i Szymon Syrkusowie

383. Architektura, budownictwo mieszkaniowe, osiedle społeczne
Prace i artykuły, odczyt
1925–1962, masz., powiel., druk, j. franc., pol., l., sz., k. 208
384. Jw.
Prace i artykuły
1931–1947, masz., powiel., druk, l., sz., k. 155

385. I Kongres Nauki Polskiej, Podsekcja Architektury i Urbanistyki, Ogólnopolska Narada
Przemówienia i referaty, komentarz do *Tablicy rozmieszczeń funkcji*
1951, 1956, masz., powiel., l., k. 31
386. Budownictwo wielkopłytkowe, działalność pracowni projektowej H. i S. Syrkusów
Notatki, korespondencja
1956–1959, rkp., masz., l., k. 140, fot. 7
387. *Typizacja budownictwa mieszkaniowego wielkopłytkowego-bezszkieletowego*
Skrócony przegląd prac kompleksowych zakładu, opracowanie
1956, powiel., opr., k. 56
388. *Z.A.Z.M. – 600. Projekt koncepcyjny architektoniczny i konstrukcyjny w skali 1:20 serii segmentów prototypowych z elementów wielkowymiarowych*
Opracowanie, koreferat, plany
1962, masz., powiel., l., k. 11
389. Prace dyplomowe studentów
Projekty, plany, uwagi, korespondencja
1954–1957, masz., powiel., l., k. 42
390. *Miasta mazowieckie — querenda*
Opracowanie, notatki studentów, współpracowników H. i S. Syrkusów
1955, masz., l., k. 106, fot. 25
391. Materiały biograficzne i korespondencja
Autobiografia S. Syrkusa, wykaz publikacji, materiały do biografii, testament, sprawozdania z podróży zagranicznych, notatki, nekrologi, korespondencja
1938–1964, rkp., masz., j. ang., pol., l., k. 94

B. Teodor Toeplitz

392. Urbanistyka, spółdzielczość budowlana
Prace i artykuły
1917–1937, druk, sz., k. 237
393. Jw.
Prace i artykuły
1928–1936, druk, l., k. 132

394. Jw.
Prace i artykuły
1915–1934, druk, l., k. 121
395. „Dom, Osiedle, Mieszkanie”
Artykuły wstępne
1930–1937, druk, l., k. 61
396. Jw. Numer jubileuszowy na dziesięciolecie pisma, poświęcony pamięci T. T.
Artykuły wspomnieniowe, nekrologi, Fundusz Stypendialny im. T. T., korespondencja, wycinki
1937–1939, rkp., masz., druk, l., sz., k. 152, fot. 6

VIII. ZAŁĄCZNIKI

397. Budownictwo i spółdzielczość
Prace, artykuły, wykłady i referaty osób obcych
1935–1962, powiel., druk, j. franc., niem., pol., sz., opr., k. 205, zob. aneks 10
398. Jw.
Prace, artykuły, wykłady i referaty osób obcych
1929–1964, rkp., druk, l., sz., opr., k. 243, zob. aneks 10
399. Wolski J., *Spółdzielczy samorząd pracy*
Opracowanie
1957, powiel., opr., s. 210
400. Budownictwo i spółdzielczość
Biuletyny i czasopisma B
1943–1966, powiel., druk, l., sz., s. 91 + k. 153, zob. aneks 11
401. Jw.
Biuletyny i czasopisma D–G
1960–1968, rkp., druk, j. niem., pol., sz., k. 202, zob. aneks 11
402. Jw.
„Komunikat SARP” — Organ Stowarzyszenia Architektów Rzeczypospolitej Polskiej, nr 9–12, 1936 r.; 1, 2, 5, 10, 11, 1937 r.
1936–1937, druk, opr., k. 297

403. Jw.
Biuletyny i czasopisma L–Z
1935–1964, druk, j. ang., pol., sz., opr., k. 87, zob. aneks 11
404. Polityka i gospodarka, samorządy społeczne
Ulotki, dzienniki, wycinki z gazet
1922–1967, druk, j. pol., ros., l., k. 154
405. Architektura i urbanistyka, budownictwo i spółdzielczość mieszkaniowa
Dzienniki i wycinki z gazet F–P
1937–1968, druk, l., k. 68
406. Jw.
Dzienniki i wycinki z gazet R–Ż
1960–1969, druk, l., k. 102
407. Nauka i kultura, I Kongres Nauki Polskiej
Dzienniki i wycinki z gazet, m.in. z „Kultury”, „Polityki”, „Trybuny Ludu”
1956–1968, druk, l., k. 87
408. Odbudowa Warszawy, wspomnienia, reminiscencje
Dzienniki i wycinki z gazet, m.in. z „Trybuny Ludu”, „Życia Warszawy”
1957–1968, druk, l., k. 61
409. „Dzienniki Ustaw”, „Dziennik Urzędowy Ministerstwa Odbudowy”, „Dziennik Urzędowy Rady Narodowej i Zarządu Miejskiego m.st. Warszawy”, „Monitor Polski”
1921, 1944–1949, druk, sz., k. 156

ANEKS 1

- J. 1. Samorządy lokalne, związkowy ruch zawodowy, działalność rad narodowych
Jak reagują resorty i władze terenowe na krytykę prasową
Kierunek rozwoju samorządu społecznego w osiedlach mieszkaniowych, „Informacje i Komunikaty CZSBM”, 1964, nr 7/A, z. 5
Nowe rady narodowe i dawny samorząd, 1954
Nowe rady narodowe naszych miast i osiedli wobec stojących przed nimi zadań, 1954
O pogłębienie współpracy stowarzyszeń naukowo-technicznych z radami narodowymi, „Przegląd Techniczny”, 1954

- J. 2. Jw.
O zadaniach i roli rad narodowych
Organizacja i styl pracy Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej i Powiatowej Rady Narodowej, 1950
Osiągnięcia demokracji ludowej w życiu naszej stolicy
Początki i rozwój samorządu m.st. Warszawy w Polsce Ludowej, „Rada Narodowa”, 1949, nr 1–2
Podstawy polityki inwestycyjnej samorządu
Plany zagospodarowania przestrzennego miast narzędziem prawidłowej gospodarki rad narodowych, „Miasto”, 1961, nr 3
Rady Nnarodowe gospodarzem terenu, 1954
- J. 3. Jw.
Samorząd demokratyczny w Polsce Ludowej, 1954
Samorząd spółdzielczy jako wynik rozwoju więzi społecznej w osiedlach mieszkaniowych, 1942
Spółdzielczość i samorząd gminny, „Życie Osiedli WSM”, 1938, nr 11
Spółdzielczość i samorząd terytorialny, 1945
Struktura władz państwowych oraz samorządu terytorialnego, gospodarczego i kulturalnego RP
Umacnianie państwa ludowego, 1952
Wytyczne ustroju samorządu stolicy, „Pracownik Stolicy”, 1945, nr 1–2
Zadania ruchu spółdzielczego podczas rewolucji, 1919
Zadanie społeczne związków zawodowych, 1922
Zagadnienie prawa w ruchu robotniczym, 1923
Zagadnienie statystyki zawodowej, 1923
Znamienna data dla samorządu ludowego stolicy

ANEKS 2

- J. 4. Budownictwo i spółdzielczość mieszkaniowa, Warszawska Spółdzielnia Mieszkaniowa
Bogactwo form spółdzielczego ruchu mieszkaniowego, „Dom, Osiedle, Mieszkanie”, 1936, nr 5–6
Budowa osiedli podmiejskich jako problem społeczno-gospodarczy

Budownictwo mieszkaniowe w planie gospodarczym demokracji polskiej

Czterdziestolecie Warszawskiej Spółdzielni Mieszkaniowej, 1961

Droga do radykalnej poprawy naszej gospodarki mieszkaniowej, 1959

„Gospoda Włóczęgów”. Spółdzielnia Mieszkaniowo-Turystyczna, [w:] Sport robotniczy 1918–1939, Warszawa 1964

Jak widzę przyszłą działalność WSM i innych spółdzielni mieszkaniowych, „Życie Osiedli WSM”, 1957, nr 1

Jakie komorne w nowych domach może płacić ludność pracująca w Polsce, 1931

Koncepcja społecznego osiedla mieszkaniowego w organizmie nowoczesnego miasta, [w:] Seminarium — Spółdzielcze Osiedle Mieszkaniowe, Warszawa 1960

Koreferat do założeń perspektywnego planu gospodarki mieszkaniowej na lata 1961–1975, 1959

Kto ponosi koszty odnowienia mieszkania?, 1962

Lepiej, taniej, więcej, 1961

J. 5. Jw.

Miasto — dzielnica — osiedle, „Gospodarka i Administracja Terenowa”, 1962, nr 5

Mieszkanie i osiedle jako zagadnienie życia współczesnego, 1937

Mięso i mieszkanie, 1960

Spółdzielczość mieszkaniowa w Polsce

J. 6. Jw.

Na przelomie dziesięciolecia gospodarki komunalnej w Polsce Ludowej, 1955

Nieco o źródłach polskiej drogi do socjalizmu w zakresie problematyki miejskiej

Nowa droga w gospodarce komunalnej i mieszkaniowej, „Miasto”, 1957, nr 4

Nowa rola WSM, „Życie Osiedli WSM”, 1946, nr 1

Nowe zadania i nowa organizacja pracy w WSM, „Życie Osiedli WSM”, 1960, nr 7

- O ludzkie mieszkania*, „Czarno na białym”, Warszawa, 12 czerwca 1938
- O planowe wdrażanie nowej polityki mieszkaniowej*, „Miasto”, 1957, nr 10
- J. 7. Jw.
- O przełom w budownictwie mieszkaniowym i komunalnym*, „Miasto”, 1956, nr 2
- O wytyczne nowej polityki mieszkaniowej*
- Odbudowa kraju na drodze spółdzielczej*
- Pałaca sprawa*
- Planowanie i rozbudowa mieszkań robotniczych*, „Komunikat SARP”, 1936, nr 9
- Pożądana inicjatywa*
- J. 8. Jw.
- Projekt ustawy o prawie budowlanym*, „Miasto”, 1959, nr 2–3
- Publiczna gospodarka lokalami*, 1946
- Rzut oka wstecz i wnioski na przyszłość*
- Spoleczne znaczenie budowy małych mieszkań*, 1936
- Spółdzielczość mieszkaniowa w nowych warunkach*, 1946
- Spółdzielczość spożywców w mieście funkcjonalnym*, 1943
- Spółdzielczość wobec „jątrzącej rany”*, „Dziennik Poranny”, Warszawa, 7–8 października 1937
- J. 9. Jw.
- Stawiamy na spółdzielczość mieszkaniową*, 1957
- Sytuacja i potrzeby mieszkaniowe pracowników samorządowych w Warszawie*, 1950
- Tradycje spółdzielczości robotniczej w Polsce*, „Nowe Drogi”, 1959, nr 5
- Warszawa robotnicza dziś i w przyszłości*, 1938
- Wnioski w sprawie stanu gospodarki zasobami mieszkaniowymi i dróg jej poprawy*
- Wprowadzenie do referatu na temat osiedla społecznego w organizmie nowoczesnego miasta*, 1961
- Wydział Spółdzielni Mieszkaniowych*
- Wytyczne do programu gospodarki miejskiej w zakresie budownictwa mieszkaniowego*, „Miasto”, 1957, nr 2
- Z historii powstania pierwszego społecznego osiedla mieszkaniowego w Warszawie*

ANEKS 3

- J.10. Organizacja budownictwa i użytkowanie mieszkań w ZSRR, wymiana doświadczeń na polu budownictwa mieszkaniowego
Organizacja budownictwa i użytkowanie mieszkań w ZSRR O Józefie Stalinie w 70-letnią rocznicę [sic] urodzin, 1949
Szeroko wpajając postępowe metody projektowania Gospodarka komunalna w ZSRR, „Miasto”, 1953, nr 10
O wykorzystanie niektórych doświadczeń w gospodarce komunalnej i budownictwie mieszkaniowym, „Miasto”, 1955, nr 5
Rewolucja Październikowa i jej wpływ na rozwój spółdzielczości w Polsce, „Przegląd Spółdzielczy”, 1957, nr 6
Rewolucja Październikowa i rozwiązanie kwestii mieszkaniowej w ZSRR, „Miasto”, 1957, nr 10
Spółdzielczość mieszkaniowa w ZSRR w latach trzydziestych

ANEKS 4

- J.13. Odbudowa powojenna Warszawy, rozbudowa miasta, urbanistyka i architektura
Bilans pięciolecia odbudowy i rozbudowy Warszawy Czy były wątpliwości co do budowy nowej Warszawy na dawnym miejscu, [w:] *Warszawa stolica Polski Ludowej*, Warszawa 1972, t. XI
Dawna Warszawa w odnowionej formie i nowej treści Dziewiąta rocznica narodzin Polski Ludowej, 1953
Funkcjonalizm, 1963
Futurologia — blaski i cienie przewidywania przyszłości na przykładzie realizacji planu odbudowy i budowy nowej Warszawy, „Kultura”, 1967, nr 35
Nasz start do planu sześcioletniego, 1949
Nowy okres w odbudowie stolicy, 1946
- J.14. Jw.
Od ruin do żywego miasta Odbudowa Warszawy i inwestycje samorządowe w planie 1947 r. Pierwsze pięciolecie odbudowy i gospodarki samorządowej Warszawy 1945–1950, „Biuletyn Informacyjny Prezydium Rady Narodowej Warszawy”, 1965

Planowość w odbudowie Warszawy, „Życie Warszawy”, 1945, nr 170

Przyczynek do historii pierwszego roku odbudowy Warszawy, 1964

Rok 1948 w odbudowie Warszawy

Samorząd stołeczny w 1948 r., „Stolica”, 1949, nr 5

W piątą rocznicę wyzwolenia Warszawy, 1950

Warszawa po czterech latach odbudowy, 1949

Warszawa powstaje z gruzów, 1945

Warszawa stolica Polski, 1948

J. 15. Jw.

Warszawa w piątą rocznicę święta odrodzenia Polski, 1949

Wrzesień — miesiącem propagandy odbudowy Warszawy

Wytyczne do sześcioletniego planu inwestycyjnego dla m.st. Warszawy, 1949

Warszawa, 1949

Z perspektywy lat, „Kultura”, 1967, nr 35

ANEKS 5

J. 17. Przyjaciele i współpracownicy

Henryk Dembiński w Warszawskiej Spółdzielni Mieszkaniowej
Kartka z dalekiej przeszłości (Wspomnienie o B. Bierucie)

Moje wspomnienie o Tadeuszu Żarskim

Nocznicki Tomasz

O Janie Strzeleckim

O Jerzym Sochackim

Starzy i młodzi. Z powodu przejścia na emeryturę towarzysza

Jana Nowickiego, „Domy Spółdzielcze”, 1960, nr 2

Wspomnienie o Edwardzie Strzeleckim

Wspomnienie o Janie Hemplu

Wspomnienie o Teodorze Duraczu

Z kart „Książki”, „Sztandar Młodych”, 1968, nr 287

ANEKS 6

J. 21. Spółdzielczość i urbanistyka

Wojciech Adamiecki — Świat — 26.3.67, nr 13. Głosy nad miastem

Ocena przydatności i poziomu czasopisma „Domy Spółdzielcze”, 1960

Recenzja artykułu T. Kowalaka pt. Spółdzielnia szkolna „Wychowanie dziecka” przyczynek do powiązań komunistów ze spółdzielczością, 1962

Spróbujcie rozgryźć Paszyńskiego. Kto zacz i czego chce?, 1964

Koło Planowania Krajowej Rady Narodowej w 1944 roku

Stanisław Strumilin, Świat za lat dwadzieścia, 1961

Przyчыnek do historii instytucji naukowo-społecznych w Polsce, 1960

ANEKS 7

- J. 95. Budownictwo i rozwój gospodarczy
Blum O., *Zagadnienie terenów przemysłowych w budownictwie miast*
Budżet urzędów kulturalno-oświatowych i wychowawczych w osiedlu mieszkalnym
Chmielewski E., *Uwagi o projektowaniu typowych mieszkań społecznie niezbędnych w domach wielorodzinnych*
La Corbusier, *Promienna zagroda. Promienna wieś*
Klukowski J., *Czynnik demograficzny w planowaniu osiedla społecznego*
Kołodziejcki H., *Kilka słów o wytycznych rozwoju gospodarczego w Polsce*
Konius E., *Przebudowa życia dziecięcego i spółdzielczość mieszkaniowa*
Krzyżanowski G., *Marks o rewolucyjnym postępie techniki w ustroju socjalistycznym*
- J. 96. Jw.
Liczba ludności i budynków w poszczególnych gromadach powiatu warszawskiego
Mars H., *Środki społecznej polityki i przedsiębiorstw*
Materiały demograficzne do planowania Regionu Warszawy
Metody sprawozdawczości
- J. 97. Jw.
Ogólne założenia programu społeczno-gospodarczego
Ossowski S., *Ogólne zagadnienia dotyczące współżycia zbiorowego w dzielnicy pracy*

- Ossowski S., *Zagadnienie organizacji życia społecznego w nowych osiedlach*
Plan urbanistyczny Wilna
Pomieszczenie w pasie współżycia zbiorowego dla każdego osiedla
- J. 98. Jw.
Rode O., *Ekonomiczna gospodarka materiałowa w przedsiębiorstwach budowlanych*
Rode O., *Organizacja przedsiębiorstwa budowlanego*
Sieć urządzeń aprowizacyjnych w osiedlu społecznym
Toeplitz K., *Demografia osiedla społecznego, ludność dzielnicy miasta*, 1963
- J. 99. Jw.
Turnowski K., *Budownictwo szkieletowe*
Wytyczne i materiały informacyjne dla specjalistów współpracujących z PAU
Zagadnienie organizacji osiedla spółdzielczego

ANEKS 8

- J. 340. Wspomnienia
Działalność WSM w okresie międzywojennym
Moje najbardziej pamiętne przeżycie urbanistyczne
Moje wspomnienia z pracy w Głównym Urzędzie Statystycznym lata 1921–1923, „Wiadomości Statystyczne”, 1967, nr 11
Mój udział w rewolucji rosyjskiej. Wspomnienia z okresu lat 1917–1918, [w:] *Najnowsze dzieje Polski*, Warszawa 1967, t. XII
Niezapomniane dni, „Trybuna Wolności”, 1947, nr 7
- J. 341. Jw.
O aktualności nauk Lenina na tle osobistych wspomnień z udziału w rewolucji rosyjskiej, 1958
O opozycji PPS z roku 1918/1919. Wspomnienia i dokumenty, 1957
Pamiętny rok 1945. Ze wspomnień, [w:] *Takie były początki*, Warszawa 1965
Powstanie warszawskie na Żoliborzu, 1964
Przyczynek do historii pierwszego roku odbudowy Warszawy, 1964

Przyjaźń polsko-szwedzka
Spółdzielczość w moim życiu, 1945
Warszawa w mojej pamięci
Źródła szczerzej przyjaźni. Garść wspomnień, „Przyjaźń”,
 1946, nr 1

ANEKS 9

J. 371. Korespondencja wpływająca. Osoby i instytucje A–P

Abrasimow Piotr	b.d.	wiz. 1
Albrecht Jerzy	1965	wiz. 1
Alster Antoni	1960	wiz. 1
Agencja Robotnicza	b.d.	wiz. 1
Babić Ljubo S.	1965	wiz. 1
Baczko Henryk	1960	wiz. 1
Bagge Ragnvald	1960	wiz. 1
Barański Rajmund	1965	wiz. 1
Bartoszewicz Stanisław	1960, 1965	wiz. 2
Benko Marian	b.d.	wiz. 1
Bibrowski Mieczysław	b.d.	wiz. 1
Bida Antoni	1965	wiz. 1
Billig Wilhelm	1960	wiz. 1
Boew Józefa i Christo	1960	wiz. 1
Bognár József	1960	k. 1
Buľhak J.	1948, b.d.	l. 1, k. 2
Burakiewicz Janusz	1948	k. 1
Burchacki Ryszard	1965	wiz. 2
Burin des Roziers Etienne	1960	wiz. 1
Centralna Rada Związków Zawodowych	1960	wiz. 1
Centralne Biuro Konstrucyjne		
Obrabiarek	1960	wiz. 1
Cękałski	1945	l. 1
Chajn Leon	1960	wiz. 1
Chmielewski Cz.	1960	l. 1
Chmielnicka Wiktoria	b.d.	l. 1
Chrzanowska Halina, Żaruk-Michalski Aleksander	1948	k. 1

Cydzikowie	1960	k. 1
Czrtołomny Piotr	1964	k. 1
Darski Stanisław	b.d.	wiz. 2
Dąb-Kocioł Jan	1960	wiz. 1
Dąbrowski Konstanty	1960, 1965	wiz. 2
Dobosiewicz Stanisław	1965	wiz. 1
Dobrzeński Józef	1960, 1965	wiz. 2
Domańska Irena	1965	wiz. 1
Domański Jan	1959, 1965	wiz. 2
Drozd Zdzisław	1965	wiz. 1
Droźniak E.	b.d.	k. 1
Durko Janusz	1967	l. 1
Dworakowski Zygmunt	1960	wiz. 1
Esfandiary Mohsen Merat	b.d.	k. 2
Fabijański Franciszek	1965	wiz. 1
Farjaszewski S.	1960	wiz. 1
Filipowicz Zygmunt	b.d.	wiz. 2
Fryed Emanuel	1938–1939	l. 3
Fundusz Wczasów Pracowniczych	1959	k. 1
Gabryl Stanisław	1965	wiz. 1
Gajewski Piotr	1960, 1965	wiz. 2
Galiński Tadeusz	1960	wiz. 1
Ganz A.R.	b.d.	wiz. 1
Garbusiński Tadeusz	1945	l. 1
Garstecki Zygmunt	1960, 1965	wiz. 2
Gesing Roman	1960, 1965	wiz. 2
Glapa Władysław	1964	wiz. 1
Gluck Leopold	1965	wiz. 1
Główny Komitet Kultury Fizycznej	b.d.	wiz. 1
Główny Urząd Miar	1959	l. 1
Godlewski Michał	1965	wiz. 1
Golański Henryk	1965	wiz. 1
Gönyci Antal	1965	wiz. 1
Goryński Juliusz	1960	wiz. 1
Górska Wanda	b.d.	wiz. 1
Górski Jan	1968	l. 2 + zał.

Grochulski Janusz	1960, 1965	wiz. 2
Grudziński Jan	1960, 1965	wiz. 2
Grzymek Jerzy	1960	wiz. 1
Gucwa Stanisław	1965	wiz. 1
Haneman Jan	1949	wiz. 1
Hirszfeld Ludwik	1952	l. 1
Hochfeld Julian	1945	l. 1
Hoffmann Mieczysław	1960	wiz. 1
Holder Henryk	1960	wiz. 1
Ibarra Florez	1965	k. 1
Instytut Spraw Społecznych	1934	l. 1 + zał.
Instytut Tele- i Radiotechniczny	1965	k. 1
Jagielski Mieczysław	1960	wiz. 1
Janczyk Tadeusz	b.d.	wiz. 1
Janiszewska Irena	1965	wiz. 1
Janiszewski Wiesław	1965	wiz. 1
Jarozewicz Piotr	1947, 1960	k. 2
Jędrychowski Stefan	1960	wiz. 1
Jodłowski Jerzy	1960, 1965	wiz. 2
Juszkiewicz Aleksander	b.d.	wiz. 1
Kac Daniel	1960, 1965	wiz. 2
Kaczyński Zygmunt	b.d.	wiz. 1
Kalinowski Stefan	1965	wiz. 1
Kalinówna Dora	b.d.	tel. 1
Kasperski Witold	b.d.	wiz. 1
Kilijańczyk Janina	1965	k. 1, wiz. 1
Kisiel K.	b.d.	tel. 1
Klott Marian	1946	l. 1
Knothe Jerzy	b.d.	wiz. 1
Kołodziej Emil	1960	wiz. 1
Koper Władysław	1965	wiz. 2
Korzeniowski Stanisław	b.d.	l. 1, wiz. 1
Kosiński Stanisław	1947	l. 1
Kotlicki Henryk	1965	wiz. 1
Kozłowski Konrad	1960	wiz. 1
Krahelskie Halina i Joanna	b.d.	k. 2 + tel. 1
Krassowska Eugenia	1960	wiz. 1

Kronvall Erik	1965	wiz. 1
Kropczyński Tadeusz	1965, b.d.	k. 1, wiz. 1
Krukowscy Maria i Kazimierz	1948	wiz. 2
Kulesza Józef	1960, 1965	wiz. 2
Kutin Józef	1960, 1965	wiz. 2
Lachs Manfred	1965, b.d.	wiz. 2
Lebiediew Wiktor	1949	wiz. 1
Leja Leon	1959–1967	l. 6
Lesz Mieczysław	1960	wiz. 1
Li Dek Hen	b.d.	wiz. 1
Lindberg Stanisław	1959, 1965	wiz. 2
Ludkiewicz Ludwika	1959, 1963	k. 2
Ładosz Faustyn	1960	wiz. 1
Ładosz-Smuga Henryk	1946	k. 1
Maengkom G.A.	b.d.	k. 1
Majewski Jerzy	1965	wiz. 1
Marciniak F.	1950	l. 1
Michajłow Włodzimierz	1965	wiz. 1
Michałowski Jerzy	b.d.	k. 1
Miciak Tadeusz	1959, 1965	wiz. 2
Mierzwiński Antoni	1960, 1965	wiz. 2
Mieszkowski Józef	1957	l. 1
Minc Stefan	1965	wiz. 1
Ministerstwo Kultury i Sztuki	1959	l. 1
Minor Marian	1965	wiz. 1
Moczar M.	b.d.	tel. 1
Modrzewski Franciszek	1965, b.d.	wiz. 2
Moskwa Zygmunt	1960	wiz. 1
Mrozowski Mieczysław	1965	wiz. 1
Muzeum Lenina	1965	l. 1
Nadzin	1948	l. 1
Naszkowski Marian	b.d.	wiz. 2
Neumark Stanisław	1961	wiz. 1
Nosiński Jerzy	1966	k. 1
Ocioszyński Tadeusz	1960	wiz. 1
Ojrzyński A.	1951, 1954	l. 1, wiz. 1
Oli Helena	1964	k. 1
Osóbka-Morawski Edward	1948, b.d.	wiz. 2

Ossowski Stanisław	1947	l. 1
Ośrodek Rozpowszechniania Wydawnictw Naukowych PAN	1960	k. 1
Pacho Aleksander	b.d.	wiz. 1
Padowicz Zygmunt	1960	wiz. 1
Papiewska Wanda	1959, 1964–1965	l. 31
Pawłowski Ludwik	1960, 1965	wiz. 2
Piaścik Franciszek	1967	l. 1
Pietrusiewicz Stefan	1965, b.d.	wiz. 2
Piotrowski Jerzy	1964	wiz. 1
Piróg Antoni	1966	l. 1
Pisarski Antoni	b.d.	k. 1
Pisula Feliks	1960	wiz. 1
Polski Czerwony Krzyż	b.d.	k. 1
Polski Komitet Normalizacyjny	1959	l. 1
Polskie Linie Oceaniczne	1964	k. 1
Polskie Towarzystwo Turystyczno-Krajoznawcze	1959, 1960	l. 1, k. 1
Prezydium Krajowej Rady Pracowniczych Ogródków Działkowych	b.d.	k. 1
Prezydium Rady Narodowej Warszawy	b.d.	k. 1
Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Szczecinie	1959	k. 1
Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej we Wrocławiu	1964	l. 1
J. 372. Jw. Osoby i instytucje R–Ż i nadawcy nieustaleni		
Reczek Włodzimierz	1965	wiz. 1
Rozzak Jerzy	1964	k. 1
Rozwadowski Arkadiusz	1965	wiz. 1
Rusinek Kazimierz	1960, 1965	wiz. 2
Rustecki Jan	1960	wiz. 1
Rybicki Marian	1960	wiz. 1
Secomski Roman	b.d.	wiz. 1
Sekretariat Naukowy PAN	1960	k. 1
Siemaszki A.	1917	l. 1
Skibniewski Zygmunt	1960	wiz. 1

Skurski Ludwik	1965	wiz. 1
Sobierajski Wiesław	1965	wiz. 1
Sokorski Włodzimierz	1965	wiz. 1
Solska Irena	1939	wiz. 1
Sorokin W.	1965, 1967	l. 2
Spychalski Władysław	1965	wiz. 2
Sroka Stanisław	1960, 1965	wiz. 2
Stawiński Julian	1948	k. 1
Stolarek Piotr	1960, 1965	wiz. 2
Stowarzyszenie Architektów Polskich	1960	k. 1
Stróżecka Irena	b.d.	wiz. 1
Strzałkowska Maria	1954	l. 1
Syrkusowie Helena i Szymon	1937–1964	l. 8 + zał.
Szałapska Z.	1964	k. 1
Szczepaniec Jan	1965	wiz. 1
Szkop Jan	1965	wiz. 1
Sznajder Edward	1960, 1965	wiz. 2
Szwalbe Wanda	1964	k. 2
Szyr Eugeniusz	1960, 1965	wiz. 2
Świdorski Stanisław	1944	l. 1
Świerczyński Aleksander	1960	wiz. 1
Tokarski Julian	1960	wiz. 2
Topiński Jan	1960	wiz. 1
Towarzystwo Naukowe Organizacji i Kierownictwa	1959	l. 1
Towarzystwo Urbanistów Polskich	1964, b.d.	l. 1, k. 1
Towarzystwo Wiedzy Powszechnej	1960	l. 1, k. 1
Tran-Chi-Hien	b.d.	wiz. 2
Trąpczyński Witold	1965	wiz. 2
Treblińska Magdalena	1965	wiz. 1
Trendota Józef	1960	wiz. 1
Tułodziecki Waclaw	1965	wiz. 1
Turnowski Karol	1943	l. 1
Wajda M.	1959	k. 1
Walaszczyk Edward	1965	wiz. 1

Wang Adam	1960	wiz. 1
Warszawska Spółdzielnia Mieszkaniowa	1960	l. 1
Wende Zofia i Karol	b.d.	wiz. 1
Wicha Władysław	1960	wiz. 1
Wierbłowski Stefan	1960	wiz. 1
Winiewicz Józef	1965	wiz. 2
Wirkutowicz Roman	1960, 1965	wiz. 2
Wiśniewski Jan	1965, b.d.	wiz. 2
Wodzicki Jan	1963	wiz. 1
Wojdan Roman	b.d.	wiz. 1
Wolski A.	b.d.	k. 1
Wydawnictwo „Arkady”	1960	k. 1
Zaorski Tadeusz	1960	wiz. 1
Zaremba Piotr	1961, 1966	l. 3
Zarząd „Społem”	1960	k. 1
Zarzycki Janusz	1965	k. 1
Zawada Jan	1954, 1959	l. 1, k. 1
Zawadzki Aleksander	1952	wiz. 1
Zdanowski Antoni	1916–1918	l. 13
Zelent Stanisław	1960	wiz. 1
Zen Hi	b.d.	wiz. 1
Zetterlund Stig	1946	l. 1
Związek Spółdzielni Mieszkaniowych i Budowlanych	1959, 1964	k. 2
Związkowa Spółdzielnia Mieszkaniowa	1964	k. 1
Żabiński Tadeusz	1965	wiz. 1
Żączkiewicz Zenon	1965	wiz. 1
Żakowski J.	1945	l. 1
„Życie Warszawy”	1960	k. 1
Nadawcy nieustaleni	1917–1967	l., k., tel. 55

ANEKS 10

J. 397. Budownictwo i spółdzielczość

Bogusz J., *O nowej polityce mieszkaniowej*, 1958

„Dziennik Zarządu Miejskiego w Łodzi”, 1939

Juden Christen Heiden im III. Reich, 1935
 Karłowicz R., *Mysli o mieście przyszłości*
 Karłowicz R., *Problemy mieszkalnictwa i struktura zespołów mieszkalnych*, 1962
 Kachniarz T., *E'habitat en Pologne*, 1962

J. 398. Jw.

Lange O., *Podstawowe zagadnienia okresu budowy socjalizmu*, 1957
 Mejro J., *Przyrządzanie wyrobów betonowych w spółdzielni rolno-budowlanej*, 1929
 Paszyński A., *Progi miast*, 1964
 Piaścik F., *Sprawa mieszkaniowa w Polsce*, 1958
Podział zadań i zasady współdziałania pomiędzy administracją centralną i lokalną w zakresie gospodarki komunalnej
 Rymwid Mickiewicz W., *Filia Technologiczna Ogólnostudenckiej Kasy Polskiej w Petersburgu*
Sprawozdanie z działalności Zarządu Miejskiego st.m. Poznania za czas od 1 kwietnia 1946 r. do 31 grudnia 1946 r., 1947
Tezy na krajową naradę budownictwa, 1956
 Wasiutyński Z., *O przewidywaniach rozwoju budownictwa*
Wiadomości statystyczne miasta Chorzowa, 1947
Wnioski na III Krajowy Przegląd Miejskowych Planów Zagospodarowania Przestrzennego

ANEKS 11

J. 400. Budownictwo i spółdzielczość

„Biuletyn PAN. Komitet Przestrzennego Zagospodarowania”, 1962, z. 10
 „Biuletyn Centralnej Rady Związków Zawodowych”, 1966, nr 2
 „Biuletyn Gospodarczy”, 1943, nr 7
 „Biuletyn Informacji Specjalnej”, 1947, nr 21
 „Biuletyn Ośrodka Informacji Ekonomicznej i Technicznej”, 1967, nr 4
 „Biuletyn Specjalny”, 1956–1965

J. 401. Jw.

„Domy Spółdzielcze”, 1961–1968

„Gesetzblatt der Deutschen Demokratischen Republik”, 1960,
nr 26, 32

„Gospodarka i Administracja Terenowa”, 1963–1967

„Gospodarka Planowa”, 1957, nr 5

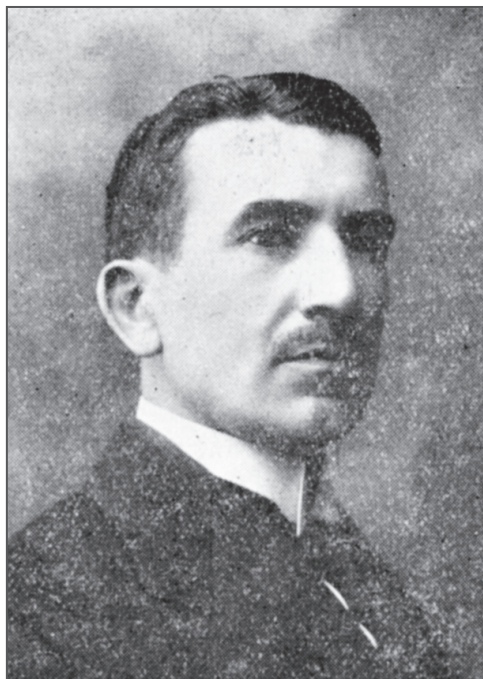
J. 403. Jw.

„Lewy Tor”, 1935 [?], nr 1

„Polonia Reporter”, 1960, nr 5–6

„Rada Narodowa”, 1964

„Z prac Zakładu Nauk Ekonomicznych”, 1956

Czesław Trębicki, APAN

Anita Chodkowska
Warszawa

**MATERIAŁY CZESŁAWA TRĘBICKIEGO
(1888–1973)
(40)**

Czesław Trębicki urodził się w Ługielach w powiecie suwalskim 27 marca [?] 1888 r. Przed 1921 r. prawdopodobnie służył w wojsku w stopniu porucznika. Od roku szkolnego 1921/1922 był dyrektorem Szkoły Handlowej Polskiej Macierzy Szkolnej w Łucku, w której wykładał naukę o handlu, ekonomię społeczną, stenografię i historię powszechną. Wraz z innymi pracownikami założył przy szkole Muzeum Towaroznawstwa oraz uruchomił jednoroczne Kursy Handlowe, które wobec małej liczby kandydatów działały tylko rok (1922). W połowie 1928 r. przeniósł się do Warszawy. W 1932 r. był dyrektorem i nauczycielem Szkół Handlowych Koła Prażan (żeńska i męska), podpisując się stopniem kandydata nauk ekonomicznych. W 1933 r. został zastępcą przewodniczącego Sekcji Głównej Przesposobienia Ekonomiczno-Handlowego w Rolnictwie Stowarzyszenia Nauczycieli Szkół Zawodowych.

Był żonaty z Wandą Trębicką. Zmarł w 1973 r.

Materiały Czesława Trębickiego zakupione zostały od ich twórcy w 1960 i 1963 r. (nr w ks. nab. 292 i 471). Uporządkowane zostały w 2012 r. przez Anitę Chodkowską. Rozmiar spuścizny wynosi 0,08 m.b.; zawiera ona materiały z lat 1916–1937 [1963]. Materiały dotyczące spółdzielczości i organizacji szkolnictwa zawodowego ułożono rzeczowo i chronologicznie. Numer zespołu w Systemie Ewidencji Zasobu Archiwalnego SEZAM — 500.

W PAN Archiwum w Warszawie nadano spuściznie sygnaturę 40, liczy ona 4 jednostki, do inwentarza dołączono 2 aneksy.

Źródła i bibliografia

1. Materiały Czesława Trębieckiego, Polska Akademia Nauk Archiwum w Warszawie, 40, j. 1–4.
2. <http://www.polona.pl>, 24 października 2012.
3. *Pięćdzieci Szkoły Handlowej Polskiej Macierzy Szkolnej w Łucku 1922–1927*, Łuck 1927.

INWENTARZ

1. Spółdzielczość
  - Artykuły publikowane, adnotowane
1916–1937, 1957, rkp., druk, l., sz., k. 118, zob. aneks 1
2. Szkoła Handlowa Polskiej Macierzy Szkolnej w Łucku
Prywatne 4-klasowe Gimnazja Kupieckie Żeńskie i Męskie
Towarzystwa Koła Prażan
  - Artykuły, notatki, wycinki, formularz, blankiety, broszura
Pięćdzieci Szkoły Handlowej Polskiej Macierzy Szkolnej w Łucku 1922–1927
1922–1940, 1959–1963, rkp., masz., druk, l., sz., k. 199,
fot. 1, zob. aneks 2
3. Społeczne Koedukacyjne Liceum Ekonomiczno-Handlowe w Warszawie
  - Statut, projekt budżetu, propozycje programów nauczania,
korespondencja
1933–1933, rkp., masz., l., k. 69
4. Stowarzyszenie Nauczycieli Szkół Zawodowych, Sekcja Główna
Przysposobienia Ekonomiczno-Handlowego w Rolnictwie,
Towarzystwo Przysposobienia Handlowego w Rolnictwie
  - Statut, korespondencja
1932–1933, 1963, rkp., masz., druk, l., k. 174

ANEKS 1

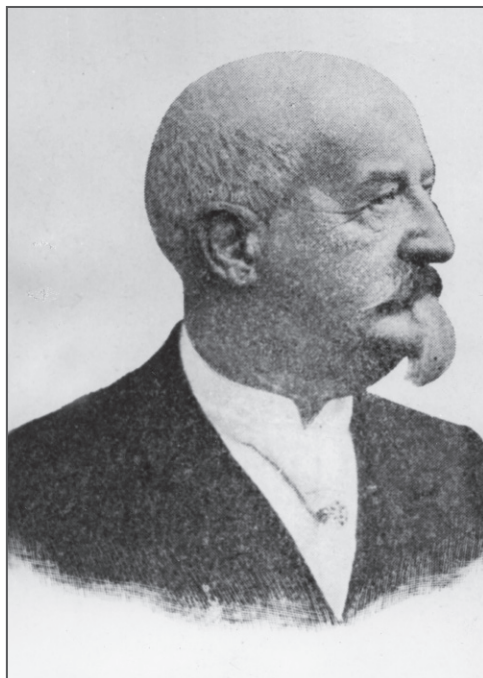
- J. 1. Spółdzielczość
  - Znaczenie kooperacji w chwili obecnej*, „Sztandar”, 1916, nr 7,
s. 2–3
  - Ewolucja czy rewolucja ma tworzyć byt narodu naszego*, „Gazeta
Polska”, 1919, nr 137, s. 1
  - O lichwie towarowej i żywnościowej* [pod pseud. Czesław Alin.
Tr-ki], „Gazeta Polska”, 1919, nr 158, s. 3

- Ruch spółdzielczy w wojsku*, „Rząd i Wojsko”, 1920, nr 27, s. 12
Spółdzielczość w wojsku, „Polska Zbrojna”, 1921, nr 15, s. 6;
nr 19, s. 2; nr 25, s. 4
Statystyka sklepów żołnierskich, „Polska Zbrojna”, b.d., nr 72
Statystyka sklepów żołnierskich i spółdzielni wojskowych,
„Rzeczpospolita Spółdzielcza”, 1922, nr 1, s. 20–25
Spółdzielnie wytwórcze a zdemobilizowani, „Głos Wołyński”,
1922, nr 6, s. 4–6
Spółdzielczość na Wołyniu, „Rzeczpospolita Spółdzielcza”, 1925,
nr 6, s. 251–260; nr 7, s. 309–320
Przysposobienie handlowe w rolnictwie i jego zadania, [w:]
Przysposobienie handlowe w rolnictwie, 1933, s. 61–64

ANEKS 2

- J. 2. Szkoła Handlowa Polskiej Macierzy Szkolnej w Łucku, Prywatne
4-klasowe Gimnazja Kupieckie Żeńskie i Męskie Towarzystwa
Koła Prażan
Austro-rosyjski bakcylus, „Rząd i Wojsko”, 1920, nr 31, s. 5–6
Rola szkół handlowych w życiu gospodarczym, „Tygodnik
Handlowy”, 1927, s. 4
Niedomagania szkolnictwa zawodowego, „Tygodnik Handlowy”,
1929, s. 4
Szkolnictwo handlowe w programie gospodarczym, „Wiadomości
Kupieckie”, 1935, nr 10, s. 2; nr 11, s. 2

Wawrzyniec Benzelstierna-Engeström, APAN

Małgorzata Błażczak
Poznań
Katarzyna Słojkowska
Warszawa

MATERIAŁY WAWRZYŃCA BENZELSTIERNY-ENGESTRÖMA (1829–1910) (P.III–10)

Wawrzyniec hrabia Benzelstierna-Engeström urodził się 9 maja 1829 r. w Poznaniu jako syn Leokadii z domu Gajewskiej i Gustawa Stanisława Engeströma, który w 1832 r. wyrzekł się rodziny i przeszedł całkowicie na służbę rosyjską. Dziadkami jego byli Rozalia z domu Chłapowska i Lars Engeström, szwedzki ambasador w Warszawie, obdarzony przez króla Stanisława Poniatowskiego indygenatem i złotym pierścieniem za zaangażowanie w pracach nad Konstytucją 3 maja.

Dzieciństwo spędził w Jankowicach koło Poznania pod opieką matki i babki, następnie w wieku 9 lat rozpoczął naukę w Krakowie, w zakładzie naukowym Józefa Kremera, późniejszego profesora filozofii Uniwersytetu Jagiellońskiego i historyka sztuki. Jako maturzysta w 1846 r. wziął udział w rewolucji krakowskiej, co stało się powodem jego wyjazdu z Krakowa na studia do Wrocławia i Berlina. W 1848 r., w czasie Wiosny Ludów, walczył z Niemcami na terenie Wielkiego Księstwa Poznańskiego w szeregach Legii Akademickiej, za co skazano go na rok więzienia w Kostrzynie. Po odbyciu kary kontynuował studia w Akademii Technicznej w Krakowie, następnie w latach 1850–1853 we Wrocławiu. Tu zaprzyjaźnił się z poznańskim poetą Ryszardem Berwińskim i zaczął wydawać konspiracyjne pismo „Znicz”. W latach 1853–1860 przebywał w Królestwie Polskim, pędząc spokojny żywot ziemiański.

W 1863 r. zorganizował we Lwowie biuro publicystyczne Rządu Narodowego. W końcu lipca tego roku został aresztowany za wydawanie nielegalnych broszur i pism ulotnych. Władze austriackie uwięziły go w byłym klasztorze Karmelitów Trzewickowych we Lwowie. W 1864 r. dzięki zabiegom rodziny i dyplomacji szwedzkiej został uwolniony.

Przeniósł się wtedy do Drezna, w którym założył Towarzystwo Pomocy Emigrantom. Tu zetknął się również z Józefem Ignacym Kraszewskim, z którym aż do śmierci pisarza (1887) utrzymywał bliskie kontakty.

W 1870 r. przeniósł się do Ostróweczka w Poznańskim, a od 1878 r. osiadł na stałe w Poznaniu, gdzie rozpoczął działalność kulturalną i społeczną. W latach 1882–1907 pełnił funkcję sekretarza Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk (PTPN). W jego ramach organizował także wsparcie finansowe oraz liczne spotkania i uroczystości naukowe. Był współorganizatorem stałej galerii malarstwa polskiego i obcego w otwartym w 1882 r. Muzeum PTPN, pierwszym publicznym muzeum na ziemiach polskich. Stworzył dwie stałe ekspozycje: w 1883 r. zbiorów kulturalno-historycznych, a dwa lata później tzw. Gabinet Kraszewskiego.

Był jednym z założycieli i najaktywniejszych członków Towarzystwa Przyjaciół Sztuk Pięknych w Poznaniu, które dzięki jego działalności przekształciło się z filii krakowskiego Towarzystwa w samodzielną organizację. Był założycielem i prezesem Towarzystwa Kolonii Wakacyjnych dla Dzieci „Stella” oraz przewodniczącym Wydziału Opiekuńczego Stacji Sanitarnej w Kobylnicy pod Poznaniem. Zapoczątkował leczenie ubogich dzieci mlekiem, nazwane „kuracją mlekową”, która z biegiem czasu w okresie międzywojennym objęła całą Polskę pod nazwą „szklanka mleka”.

W latach 1890–1892 wchodził w skład Rady Zawiadawczej Muzeum Narodowego Polskiego w Rapperswilu.

Był związany po mieczu z ojczyzną, do której co roku urządził parotygodniowe wyjazdy. W 1871 r. otrzymał w spadku majorat w Rivfelsta (dziś Revelsta) w regionie Uppsala w Szwecji i od 1879 r. nazwisko Benzelstierna. Znał dobrze język szwedzki. Propagował osiągnięcia literatury skandynawskiej, której był wielkim entuzjastą. Jego monografia o Henryku Ibsenie z fragmentami wybranych utworów (wydana w 1875 r.) wyprzedziła wiele podobnych pozycji za granicą. Przetłumaczył z oryginałów fragmenty poezji szwedzkiej, ogłosił broszurkę o poecie E. Wegnerze i przygotował studia o literaturze staronordyckiej i nowoislandzkiej oraz historię literatury szwedzkiej, która jednak nie doczekała się wydania. Opublikował również dwie książki o życiu kulturalnym Szwecji: *Obrazki z podróży. Szwecja* (1870) i *Wyspa Gotland* (1884).

Był członkiem Królewsko-Szwedzkiego Towarzystwa Antropologii i Geografii w Sztokholmie i członkiem Towarzystwa Archeologiczno-Historycznego w Westerås.

W 1852 r. zawarł związek małżeński z Jadwigą Borzewską. Był ojcem sześciorga dzieci, z których troje zmarło w dzieciństwie, zaś syn Edmund w wieku 23 lat zginął w pojedynku z rosyjskim oficerem w Krakowie.

Zmarł 22 października 1910 r. w Gryźynie. Pochowany został w kaplicy rodowej przy kościele pod wezwaniem św. Stanisława Biskupa i Męczennika w Ceradzu Kościelnym obok dziadka i babci. W Poznaniu od 1938 r. istnieje ulica jego imienia.

Materiały Wawrzyńca Benzelstierny-Engeströma trafiły do Archiwum PAN Oddział w Poznaniu w formie daru od Mai von Engeström (prawdopodobnie wnuczki) w 1958 r. oraz do Biblioteki Archiwum PAN w Warszawie w 1974 r. Prace porządkowo-inwentaryzacyjne przeprowadziła w maju–czerwcu 1987 r. Małgorzata Błażczak. Inwentarz został przygotowany do publikacji w 2012 r. przez Katarzynę Słojkowską.

Materiały o rozmiarze 0,15 m.b. pochodzą z lat 1863–1898. Podzielono je na trzy jednostki archiwalne. W dwóch pierwszych jednostkach znalazły się: fotografia W. Engeströma i spis jego drukowanych prac z 1898 r. (j.a. 1) oraz odpis listu do Izabelli z Brzostowskich Józefowej Mycielskiej z 1863 r. (j.a. 2). Trzecia jednostka zawiera korespondencję wpływającą od Józefa Ignacego Kraszewskiego, oprawioną w tom nazwany *Listy J.I. Kraszewskiego do mnie pisane 1879–1887*. Ponadto znalazły się w niej 3 listy Kraszewskiego do dr. Władysława Łebskiego, 2 telegramy informujące o agonii i śmierci J.I. Kraszewskiego oraz spis darów jubileuszowych pisarza, nad którymi opiekę sprawował W. Engeström.

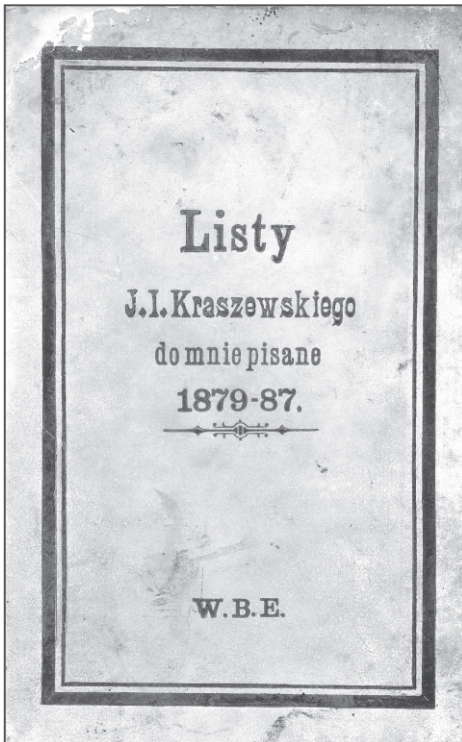
Materiały W. B.-Engeströma zostały oznaczone sygnaturą P.III–10, a w Systemie Ewidencji Zasobu Archiwalnego SEZAM można je znaleźć pod numerem 10.

Źródła i bibliografia

1. Cicha D., *Gabinet Józefa Ignacego Kraszewskiego*, „Monografie Muzeum Narodowego w Poznaniu”, 1979, t. XII.
2. Dąbrowski J.T., *Wawrzyniec Benzelstierna-Engeström*, „Kronika Miasta Poznania”, 1935, t. XIII, s. 321–331.
3. Grabski T., Podmostko-Kłos A., *Miał nadzieję pośród przeciwności. Wawrzyniec Benzelstierna-Engeström 1829–1910*, broszura parafii rzymskokatolickiej w Ceradzu Kościelnym, 2010.
4. Grot Z., *Engeström Benzelstierna Wawrzyniec*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, Kraków 1948, t. VI, s. 274–275.

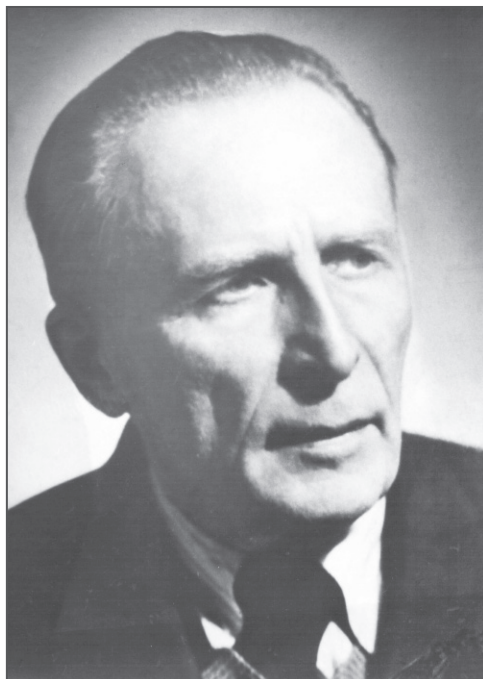
INWENTARZ

1. Materiały biograficzne
Spis prac drukowanych (2 egz.) i fotografia portretowa W. E. 1898, masz., l., k. 4, fot. 1
2. Korespondencja wychodząca
Odpis listu W. E. do Izabelli z Brzostowskich Józefowej Mycielskiej w Kobylempolu 1863, masz., l., k. 2
3. *Listy J.I. Kraszewskiego do mnie pisane 1879–1887*
Korespondencja wpływająca od J.I. Kraszewskiego i 2 telegramy o jego agonii i śmierci, listy J.I. Kraszewskiego do W. Łebskiego, spis darów jubileuszowych 1879–1887, rkp., sz., opr., j. franc., niem., pol., k. 207

Karta tytułowa tomu
oprawnego zawierającego
listy Józefa Ignacego
Kraszewskiego do
Wawrzyńca Benzelstierny-
Engeströma, 1879–1887,
Materiały Wawrzyńca
Benzelstierny-Engeströma,
APAN, P.III–10, j. 3, k. 1

Mikołaj Dzikowski, Gabinet Zbiorów Kartograficznych BUMK

Łukasz Gawin
Jolanta Stasiak
Warszawa

MATERIAŁY MIKOŁAJA DZIKOWSKIEGO (1883–1957) (III–80)

Mikołaj Dzikowski urodził się 6 grudnia 1883 r. we wsi Rachnówka na Podolu.

Rodzice jego Mieczysław Erazm i Elżbieta z Werychów-Darewskich pochodzili z zubożałych rodzin ziemiańskich. Ojciec Mikołaj, po utracie dwóch majątków w Konilówce i Mołodawie nad Dniestrem, był dzierżawcą wsi Rachnówka, następnie administrował kilkoma majątkami ks. Sanguszki na Wołyniu, a w 1900 r. osiadł na stałe w Kamieńcu Podolskim, gdzie został urzędnikiem Warszawskiego Towarzystwa Ubezpieczeń.

Mikołaj Dzikowski uczęszczał do dwóch gimnazjów, początkowo przez 4 lata w Ostrogu, następnie w Kamieńcu i tam w 1904 r. uzyskał świadectwo dojrzałości. W tym samym roku zapisał się na Wydział Przyrodniczy Uniwersytetu św. Włodzimierza w Kijowie. Nauka jednak nie trwała długo, zdołał tutaj ukończyć tylko jeden semestr. Przyczyną tego była napięta sytuacja wewnętrzna w Rosji i zamknięcie uczelni na początku 1905 r. Jesienią tegoż roku wrócił na Uniwersytet, ale tym razem zapisał się na Wydział Prawa.

W latach 1906–1909 pracował jako nauczyciel domowy w rodzinach ziemiańskich. Do 1907 r. przebywał w tym charakterze w Jerozolimie.

Jesienią 1909 r. wstąpił na Uniwersytet Noworosyjski w Odessie na Wydział Historyczno-Filologiczny. W latach 1911–1913 powrócił do pracy zarobkowej jako nauczyciel domowy. Studia ukończył w maju 1914 r., uzyskując dyplom II stopnia i w randze urzędnika państwowego XII klasy rozpoczął pracę jako nauczyciel łaciny w Gimnazjum w Aleksandrowsku (obecnie Zaporże).

W styczniu 1915 r. powołano Mikołaja Dzikowskiego do pełnienia służby wojskowej. Po trzymiesięcznym przeszkoleniu w Szkole Chorążych w Odessie w randze chorążego wysłany został na front niemiecki. W sierpniu 1915 r. dostał się do niewoli niemieckiej i do końca wojny przebywał w oficerskich obozach jenieckich w Nysie na Śląsku, a następnie w Gniewie, gdzie odzyskał wolność 21 listopada 1918 r.

W marcu 1919 r. dobrowolnie wstąpił do wojska polskiego, gdzie służył pod dowództwem generała Żeligowskiego w kampanii 1919–1920 r. Jako podporucznik 30. Pułku Piechoty brał udział w wojnie polsko-radzieckiej, walcząc na froncie ukraińskim i białoruskim. W marcu 1921 r. został zdemobilizowany i w stopniu porucznika przeszedł do rezerwy. 16 marca 1921 r. odznaczono go Krzyżem Walecznych.

W Departamencie Oświaty Tymczasowej Komisji Rządzącej otrzymał nominację na wizytatora szkół powszechnych w powiecie wileńskim. Zatrudniony był tam od maja do sierpnia 1921 r., a od września 1921 r. do sierpnia 1925 r. był nauczycielem historii i łaciny w Gimnazjum im. Zygmunta Augusta w Wilnie oraz Gimnazjum im. Adama Mickiewicza.

W latach 1924–1925 podjął również pracę w charakterze wolontariusza w Uniwersyteckiej Bibliotece Publicznej w Wilnie. Od 1 lipca 1925 r. przeszedł na pełny etat jako asystent biblioteczny, rezygnując z pracy w szkolnictwie. Ówczesny dyrektor Biblioteki dr Stefan Rygiel powierzył Mikołajowi Dzikowskiemu utworzenie Działu Czasopism. W krótkim czasie opracował katalog alfabetyczny i rzeczowy, sporządził inwentarz czasopism, zorganizował czytelnię oraz uporządkował magazyny.

W 1927 r. objął stanowisko kierownika Biblioteki Miejskiej w Białymstoku. Po gruntownej reorganizacji przekształcił ją w bibliotekę o charakterze naukowo-oświatowym — zorganizował czytelnię wyposażoną w księgozbiór podręczny i czasopisma bieżące, stworzył kartkowy katalog przedmiotowy, podniósł kwalifikacje jej pracowników.

Pod koniec 1928 r. powrócił do Uniwersyteckiej Biblioteki Publicznej w Wilnie. Objął wówczas kierownictwo Biura Katalogowego, opracowującego katalogi alfabetyczny i przedmiotowy.

W latach 1927–1930 brał czynny udział w pracach Wileńskiego Koła Związku Bibliotekarzy Polskich i centralnych organach Związku. Wygłosił w nim kilkanaście odczytów, m.in.: *Biblioteki na Ukrainie radzieckiej*, *Systemy wypożyczania w bibliotekach publicznych*, *Księgozbiór historyka Fryderyka Smitta*. W 1929 r. był

zastępcą przewodniczącego Wileńskiego Koła ZBP, członkiem Komisji Statutowej ZBP oraz członkiem Rady ZBP (1931–1932). Z funkcjami tymi wiązało się aktywne uczestnictwo w różnych zjazdach i konferencjach. Na I Zjeździe Związku Bibliotekarzy Polskich we Lwowie (1928) wygłosił referat *Hasło w katalogu alfabetycznym anonimów*. W 1929 r. uczestniczył w I Międzynarodowym Kongresie Bibliotekarzy i Bibliografów w Rzymie i II Zjeździe ZBP w Poznaniu, gdzie wygłosił referat *Bibliografia zawartości czasopism*.

W 1930 r. pracował na stanowisku zastępcy dyrektora w Bibliotece im. Wróblewskich w Wilnie oraz w Uniwersyteckiej Bibliotece Publicznej (później Bibliotece Uniwersyteckiej). W tymże roku objął kierownictwo nowo utworzonego w drugiej z Bibliotek odrębnego Działu Kartograficznego. Oprócz tego zajmował się także wymianą wydawnictw z instytucjami zagranicznymi.

W Dziale Kartograficznym Biblioteki Uniwersyteckiej w Wilnie urządził Gabinet Map, opracował mapy dawne i nowożytny, a wśród nich kolekcję Lelewela przywiezioną z Kórnika w 1925 r. Około 1935 r. Mikołaj Dzikowski rozpoczął prace nad wydaniem drukiem katalogu atlasów Biblioteki, obejmującym również zbiory Lelewela. Do września 1939 r. wydrukowano jedynie cały tekst katalogu i część indeksów.

W 1941 r. ewakuowany został w głąb terytorium Związku Radzieckiego.

W kwietniu 1942 r. opuścił terytorium ZSRR i przez Iran, Irak i Palestynę dotarł do Egiptu. Ze względu na zły stan zdrowia i podeszły wiek nie brał udziału w działaniach frontowych. Do końca wojny wchodził w skład tak zwanej służby pomocniczej przy ochronie portów. 29 maja 1947 r. został zdemobilizowany, a w czerwcu wrócił do kraju, odznaczony angielskim „The War Medal 1939/1945”. Na stałe osiadł w Toruniu.

5 lipca 1947 r. Mikołaj Dzikowski podjął pracę w Bibliotece Głównej UMK. Początkowo pracował jako dietariusz w Zbiornicy Księgozbiorów Zabezpieczonych przy Bibliotece Uniwersyteckiej, a od października jako bibliotekarz zajmował się organizacją katalogu rzeczowego w układzie systematycznym. W 1955 r. zrezygnował z dalszej pracy nad katalogiem i poświęcił się kartografii. W latach 1956–1957 stworzył Samodzielną Sekcję Zbiorów Kartograficznych.

W latach 1948–1952 Mikołaj Dzikowski prowadził wykłady na kursach bibliotekarskich, których tematyka dotyczyła zbiorów kartograficznych oraz katalogu alfabetycznego i rzeczowego.

Zainteresowania naukowe Mikołaja Dzikowskiego koncentrowały się głównie na kartografii i bibliografii. Był autorem opracowań, artykułów, referatów i wykładów. Do najważniejszych zaliczają się m.in.: *Definicja czasopisma w bibliotekarstwie* (1928), *Hasło w katalogu alfabetycznym anonimów* (1928), *Bibliografia zawartości czasopism* (1929), *Zbiór kartograficzny Uniwersyteckiej Biblioteki Publicznej w Wilnie* (1932), *Katalog atlasów Biblioteki Uniwersyteckiej w Wilnie. Zbiory Lelewela* (1935–1940), *Biblioteki w Jerozolimie* (1947), *Pochodzenie i znaczenie nazwy Aigypnos. Studium z prehistorii Grecji* (1949), *Adam Łysakowski jako teoretyk nauki o książce* (1952), *Wskazówki dla bibliotekarzy opracowujących zbiory kartograficzne* — podręcznik, który z powodu śmierci autora nie został ukończony.

Mikołaj Dzikowski był żonaty od 1922 r. z Hertą Winker.

Zmarł 31 sierpnia 1957 r. w Toruniu. Pochowany został na cmentarzu św. Jerzego.

Materiały Mikołaja Dzikowskiego zostały zakupione przez Archiwum PAN od żony w 1961 r. (nr w ks. nab. 366). Wstępnie spuścizna uporządkowana była przez Łukasza Gawina, a ostatecznie została opracowana przez Jolanę Stasiak w 2012 r. Rozmiar spuścizny wynosi 0,15 m.b. Spuścizna zawiera materiały z lat 1929–1959, podzielona została na 4 zasadnicze grupy zgodnie z metodami przyjętymi w PAN Archiwum w Warszawie.

Grupa I — największa — obejmuje prace twórcy spuścizny z lat 1947–1956 i liczy 11 jednostek archiwalnych. Została podzielona na 4 podgrupy: A. Opracowanie, referaty, odczyty, B. Wykłady, C. Przemówienie okolicznościowe, D. Materiały warsztatowe. Materiały zostały uporządkowane rzeczowo i chronologicznie.

Grupa II, Materiały działalności dydaktycznej twórcy spuścizny, zawiera 1 jednostkę archiwalną, w której nie udało się ustalić dat powstania tych dokumentów. Występują w niej luźne kartki z zestawami pytań egzaminacyjnych.

Grupa III, Materiały biograficzne, to 1 jednostka z 1957 r. zawierająca życiorys twórcy spuścizny.

W ostatniej, IV grupie (załączniki) umieszczono niewielkie opublikowane opracowania autorstwa M. Dzikowskiego i osób obcych z lat 1929–1959.

W PAN Archiwum w Warszawie nadano spuściznie sygnaturę III-80. Numer zespołu w Systemie Ewidencji Zasobu Archiwalnego

SEZAM — 202. Liczy ona 15 jednostek, do inwentarza dołączono 1 aneks.

Źródła i bibliografia

1. Materiały Mikołaja Dzikowskiego, Polska Akademia Nauk Archiwum w Warszawie, III–80, j. 13.
2. Olszewicz B., *Mikołaj Dzikowski (1883–1957)*, „Przegląd Biblioteczny”, 1958, r. XXVI, z. 1, s. 1–14.
3. Dunajówna M., *Mikołaj Dzikowski. Wspomnienie pośmiertne*, „Roczniki Biblioteczne”, 1959, r. III, z. 1–2, s. 191–209.
4. Popławska L., *Mikołaja Dzikowskiego „Katalog atlasów Biblioteki Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie ze szczególnym uwzględnieniem zbiorów Joachima Lelewela oraz map Polski”*, „Studia o Działalności i Zbiorach Biblioteki Uniwersytetu Mikołaja Kopernika”, 1988, cz. 4, s. 27–45.
5. Żurkowa R., *Dzikowski Mikołaj*, [w:] *Słownik pracowników książki polskiej*, Warszawa–Łódź 1972, s. 198–199.

PRZEGLĄD ZAWARTOŚCI INWENTARZA

	Pozycja inwentarza
I. Prace twórcy spuścizny	1–11
A. Opracowanie, referaty, odczyty	1–5
B. Wykłady	6–9
C. Przemówienie okolicznościowe	10
D. Materiały warsztatowe	11
II. Materiały działalności dydaktycznej	12
III. Materiały biograficzne	13
IV. Załączniki	14–15
Aneks	1

I. PRACE TWÓRCY SPUŚCIZNY

A. Opracowanie, referaty, odczyty

1. *Wskazówki dla bibliotekarzy opracowujących zbiory kartograficzne*
 Podręcznik-konspekt, wstęp, cz. 1–2
 B.d., rkp., masz. z rkp. popr., j. gr., pol., l., k. 305

2. *Biblioteki w Jerozolimie*
Referat wygłoszony w Kole Toruńskim Związku Bibliotekarzy i Archiwistów Polskich
1947, rkp., l., k. 13
3. *O fenickim pochodzeniu nazwy Aigypptos. Studium z prehistorii Grecji*
Referat wygłoszony na zebraniu Koła Toruńskiego Polskiego Towarzystwa Filologicznego
1949, masz. z uzupełnieniami rkp., j. gr., pol., l., k. 126
4. *Aktualne zagadnienia klasyfikacji map (referat dyskusyjny)*
Referat wygłoszony na Sesji Naukowej w związku z 10-leciem Biblioteki Głównej UMK w Toruniu + nadb.
1956, rkp., druk, l., sz., k. 45
5. Samokształcenie, studiowanie, kształcenie, sztuka graficzna
Odczyty — fragmenty, notatki
B.d., rkp., l., k. 8

B. Wykłady

6. *Bibliotekarz — zawód, cechy*
Wykład wygłoszony na kursie bibliotekarskim w Bibliotece Głównej UMK w Toruniu (2 egz.)
1948, masz. z rkp. popr., l., k. 42
7. *Katalog alfabetyczny. Program wykładów 16–31 I 1952*
Wykłady na specjalizacji bibliotekarskiej Wydziału Humanistycznego UMK w Toruniu
1952, rkp., l., k. 37
8. *Katalog rzeczowy*
Wykłady dla III roku na specjalizacji bibliotekarskiej Wydziału Humanistycznego UMK w Toruniu, regulamin pracy w katalogu rzeczowym
1952, rkp., masz., l., k. 102
9. *Znaczenie bibliotek i zadania bibliotekarza w rozwoju kultury*
Katalog Rzeczowy B. Gł. UMK. Program międzybibliotecznej praktyki II stopnia w Katalogu Rzeczowym
Konspekt wykładów na międzybibliotecznej praktyce II stopnia w Katalogu Rzeczowym

Wykłady
1953–1956, rkp., l., k. 12

C. Przemówienie okolicznościowe

10. *Adam Łysakowski jako teoretyk nauki o książce*
Przemówienie wygłoszone na Akademii Żałobnej
w Bibliotece Uniwersyteckiej w Toruniu (2 egz.)
1952, rkp., masz. z rkp. popr., l., k. 68

D. Materiały warsztatowe

11. Katalog rzeczowy, przedmioty bibliologii, filologia germańska
Notatki, fiszki bibliograficzne
B.d., rkp., l., k. 10

II. Materiały działalności dydaktycznej

12. Katalog alfabetyczny, chronologiczny, rzeczowy, spisy książek
w bibliotekach, hasło autorskie, znaczenie odsyłaczy
Tematy egzaminacyjne
B.d., rkp., l., k. 14

III. Materiały biograficzne

13. Życiorys M. D.
1957, masz., fkp., l., k. 3

IV. Załączniki

14. D. M., *Katalog atlasów Biblioteki Uniwersyteckiej w Wilnie*
(*Zbiory Lelewela*)
Praca
1935–1940, druk, sz., k. 680
Druk: Wilno 1935–1940
15. Prace drukowane M. D. i osób obcych
1929–1959, druk, j. ang., pol., sz., k. 33, zob. aneks 1

ANEKS 1

J. 15. Prace drukowane M. D. i osób obcych

D. M., *Hasło w katalogu alfabetycznym anonimów*
Referat wygłoszony na I Zjeździe Bibliotekarzy Polskich we
Lwowie, Wilno 1929

D. M., *The Olbian Inscription CIG 2080 Rediscovered*, „Journal
of Hellenic Studies”, vol. LIX, 1939

Dunajówna Maria, *Mikołaj Dzikowski. Wspomnienie pośmiertne*,
nadb., „Roczniki Biblioteczne”, 1959, r. III, z. 1–2

Olszewicz Bolesław, *Mikołaj Dzikowski (1883–1957)*, nadb.,
„Przegląd Biblioteczny”, 1958, r. XXVI, z. 1

Anita Chodkowska
Warszawa

ŹRÓDŁA DO DZIEJÓW SPÓŁDZIELCZOŚCI W ZASOBIE PAN ARCHIWUM W WARSZAWIE

Ruch spółdzielczy narodził się w XIX w. w Anglii. Na ziemiach polskich jego prekursorem można nazwać Stanisława Staszica, który już w 1816 roku w swoich dobrach założył Towarzystwo Rolnicze Hrubieszowskie, najlepiej zorganizowaną korporację rolniczą w Europie w ówczesnym czasie. Oficjalną datą narodzin polskiej spółdzielczości spożywców był rok 1869, w którym utworzono w Warszawie Stowarzyszenie Spożywcze „Merkury”. Zawiązane w 1906 roku w Warszawie Towarzystwo Kooperatystów pełniło rolę ośrodka inspirującego i kierującego ruchem założycielskim powstających stowarzyszeń spożywczych. Wśród jego działaczy znalazł się m.in. Stefan Żeromski, który był pomysłodawcą nazwy bardzo prężnie działającej do chwili obecnej Spółdzielni Spożywców „Społem”. W okresie międzywojennym w Polsce działało ok. 16 tysięcy różnego rodzaju spółdzielni. 29 października 1920 roku Sejm RP uchwalił pierwszą w Polsce ustawę regulującą ich działanie, a obecnie obowiązująca ustawa z 2011 roku stwierdza, że: „Spółdzielnia jest dobrowolnym zrzeszeniem nieograniczonej liczby osób, o zmiennym składzie osobowym i zmiennym funduszu udziałowym, które w interesie swoich członków prowadzi działalność gospodarczą”. Ustawa ta w ogólnym brzmieniu nie odeszła od sformułowanych w XIX w. angielskich zasad spółdzielczości zakładających: otwarte członkostwo, demokratyczne zarządzanie spółdzielnią i sprawowanie kontroli społecznej, neutralność polityczną i tolerancję religijną, ograniczone oprocentowanie udziałów członkowskich, sprzedaż za gotówkę, zwroty od zakupów i prowadzenie działalności społeczno-wychowawczej.

Ponieważ idee spółdzielczości wciąż są żywe, a Zgromadzenie Ogólne ONZ ogłosiło rok 2012 Międzynarodowym Rokiem Spółdzielczości,

8261 1937

Lg
M. 15

„Wspólnym wysiłkiem budujemy przyszłość lepszą,
a sprawozdanie dokładne z minionego okresu wka-
zuje nam, czy i w jakim stopniu zbliżyliśmy się do celu”.

SPRAWOZDANIE

Spółdzielni Mleczarskiej
(firma Spółdzielni w brzmieniu statutowym)

z ograniczoną odpowiedzialnością w Handzlówce

za rok 1937

to jest za czas

od dnia *1 stycznia* 1937 r.

do dnia 31 grudnia 1937 r.

№ wyd. 222.

Sprawozdanie Spółdzielni Mleczarskiej w Handzlówce za 1937 rok,
Materiał Wincentego Stysia, APAN, III-136, j. 106, k. 15

chciałabym wskazać źródła do badań spółdzielczości znajdujące się w archiwach prywatnych w zasobie Polskiej Akademii Nauk Archiwum w Warszawie. Najwięcej materiałów dotyczących tego tematu znajduje się w spuściźnie Stanisława Tołwińskiego (III–185), której inwentarz opublikowany został w niniejszym „Biuletynie...”. Warto jednak zwrócić uwagę na poszczególne dokumenty i omówić je dokładniej.

Z nazwą Spółdzielnia Spożywców „Społem” Stanisław Tołwiński zetknął się już w wieku młodzieńczym, ponieważ Spółdzielnia ta kontraktowała całą produkcję soli wytwarzanej w warzelnii w Sławiańsku na Ukrainie pod kierownictwem ojca Kazimierza. Pomagając ojcu w pracy, Stanisław Tołwiński wraz z młodszą siostrą wypisywali faktury wysyłane wraz z solą do stacji kolejowych na ziemiach polskich, ucząc się przy tym geografii. W 1914 roku już jako student Instytutu Technologicznego w Petersburgu, wypełniając ankietę dotyczącą zamierzeń przyszłej pracy społecznej, Stanisław Tołwiński odpowiedział, że chciałby poświęcić się pracy spółdzielczej w Polsce. Historię realizacji młodzieńczych planów opowiedział szczegółowo w artykule *Spółdzielczość w moim życiu*, znajdującym się w jego spuściźnie (j. a. 341). W innych artykułach wspomnieniowych opisał także dzieje spółdzielczości robotniczej, z którą szczególnie był związany (*Tradycje spółdzielczości robotniczej w Polsce i Wydział spółdzielni mieszkaniowych*, j. a. 9).

Wiele artykułów poświęcił również bieżącym zagadnieniom spółdzielczości. Omawiał problemy współpracy z samorządami terytorialnymi (*Samorząd spółdzielczy jako wynik rozwoju więzi społecznej w osiedlach mieszkaniowych*, *Spółdzielczość i samorząd gminny*, *Spółdzielczość i samorząd terytorialny*, j. a. 3), znaczenie i zadania spółdzielni w czasie rewolucji i odbudowy kraju oraz, zgodnie z duchem epoki, doświadczenia radzieckie w tej dziedzinie (*Zadania ruchu spółdzielczego podczas rewolucji*, j. a. 3, *Odbudowa kraju na drodze spółdzielczej*, j. a. 7, *Spółdzielczość spożywców w mieście funkcjonalnym*, j. a. 8, *Rewolucja Październikowa i jej wpływ na rozwój spółdzielczości w Polsce*, *Rewolucja Październikowa i rozwiązanie kwestii mieszkaniowej w ZSRR*, *Spółdzielczość mieszkaniowa w ZSRR w latach trzydziestych*, j. a. 10).

Zajmował się różnymi aspektami spółdzielczości mieszkaniowej (*Bogactwo form spółdzielczego ruchu mieszkaniowego*, *Seminarium — Spółdzielcze Osiedle Mieszkaniowe*, j. a. 4, *Spółdzielczość mieszkaniowa w Polsce*, j. a. 5, *Spółdzielczość mieszkaniowa w nowych warunkach*, j. a. 8, *Stawiamy na spółdzielczość mieszkaniową*, j. a. 9), szczególnie wiele uwagi poświęcając Warszawskiej Spółdzielni Mieszkaniowej

Budowa osiedla WSM na Żoliborzu, 1927, Materiały Stanisława Tołwińskiego, APAN, III-185, j. 72, k. 13

(WSM), z którą był związany blisko 40 lat (*Jak widzę przyszłą działalność WSM i innych spółdzielni mieszkaniowych*, j.a. 4, *Nowa rola WSM, Nowe zadania i nowa organizacja pracy w WSM*, j.a. 6, *Czterdziestolecie Warszawskiej Spółdzielni Mieszkaniowej*, j.a. 4). Na marginesie jej działalności opisał postać przyjaciela w artykule *Henryk Dembiński w Warszawskiej Spółdzielni Mieszkaniowej* (j.a. 17) i przypomniał ciekawą inicjatywę spółdzielczą, którą była „*Gospoda Włóczegów*”. *Spółdzielnia Mieszkaniowo-Turystyczna* (j.a. 4), działająca przy WSM. Oprócz tego wspomnieniowego artykułu w spuściznie zachowały się fragmenty materiałów dokumentujących działalność spółdzielni, której prezesem był Stanisław Tołwiński, a wśród udziałowców znaleźli się: Bolesław Bierut, Jan Hempel, Witold Suchodolski, Natalia Gąsiorowska oraz Edward Strzelecki.

W materiałach zachowała się deklaracja zgłoszenia spółdzielni „*Gospoda Włóczegów*” do Związku Rewizyjnego Spółdzielni Robotniczych z 1922 roku, gdzie jako przedmiot jej działania wskazano: „dostarczenie mieszkań na czas wypożyczkowy” (j.a. 66, k. 1), a adres korespondencyjny to po prostu Żoliborz 24a. Z bilansu zestawionego w 1923

№ 1

STYCZEŃ, 1922

ROK II

RZECZPOSPOLITA SPÓŁDZIELCZA

MIESIĘCZNIK

POŚWIĘCONY SPRAWOM KOOPERACJI I ZWIĄZANYM Z NIĄ
ZAGADNIENIOM SPOŁECZNYM I GOSPODARCZYM.

DR. M. ORSETTI.

Szkice z teorii kooperacji.¹⁾

I Sub-konsumcja proletariatu.

Nim przystąpimy do rozpatrzenia strony teoretycznej kooperatywności, uprzytomnijmy sobie w celu ocenienia jego doniosłości praktycznej fakt, którego istnienie w dobie obecnej jest pewnikiem, a który, przyoblekając wielorakie formy, przypomina dzień w dzień każdemu myślącemu umysłowi, bezmiar tragizmu kwestji socjalnej: fakt, że normalnie znaczna część ludności każdego kraju, zwłaszcza, ta która zmuszona jest zajmować się pracą fizyczną, znajduje się w stanie stałej subkonsumcji, to znaczy, niema możliwości zaspokajania swych potrzeb fizjologicznych w mierze elementarnych wymagań higieny fizycznej i higieny moralnej; pomimo że dzięki zdobyciom techniki i nauki ludzkość trzyma w dłoni potencjalnie rozwiązanie zagadnienia „dobrobyt dla wszystkich“.

Jakżeż dalecy jesteśmy jeszcze od chwili, w której spełnione zostanie życzenie, tak bardzo jednak skromne, Adama Smitha, który mówił: „Prosta sprawiedliwość wymaga, by ci, którzy zaopatrują całe społeczeństwo w żywność, odzież i mieszkania, rozporządzali z produktu pracy własnej częścią dostateczną, by sami mieli znośne pożywienie, ubranie i mieszkanie“.

W istocie, ogromna większość ludzi, których los zmusza do wykonywania prac najuciążliwszych, najmniej pociągających, a zarazem dla społeczeństwa najbardziej użytecznych, nietylko nie korzysta w dostatecznej mierze ze zdobyczy cywilizacji,

¹⁾ Fragmenty pracy, pisanej w r. 1915 w Brukseli.

roku wiadomo, że spółdzielnia zwerbowała 106 członków i rozdysponowała na działalność statutową sumę 88 milionów zł. Część z tych pieniędzy asygnowano na zakup placu w Zakopanem, z przeznaczeniem na budowę schroniska. Plany te nigdy nie zostały zrealizowane, m.in. z przyczyn finansowych. Ostatecznie plac sprzedano, a członkowie spółdzielni latami użytkowali tymczasowo uruchomione schronisko w wynajętym, a następnie zakupionym od Marii Witkiewicz „Domku na Antałówce”. Początkowo schronisko działało tylko w sezonie letnim i w pierwszym roku (1923) odwiedziło go blisko 80 osób, przeważnie członków spółdzielni (j.a. 66, k. 13). Schronisko „Gospody Włóczęgów” w Zakopanem bardzo szybko stało się obiektem zainteresowania miejscowej policji, podejrzewającej odwiedzających o udział w nielegalnych zjazdach komunistycznych. Odpis raportu złożonego w lipcu 1924 roku (k. 23–24) podaje informacje o gościach schroniska i o czasie ich pobytu. Dzięki temu wiemy, że spółdzielnia rekrutowała w większości ludzi młodych, wielu wyznań i środowisk. Gościem „Domku na Antałówce” był m.in. Janusz Durko, późniejszy wieloletni dyrektor Muzeum Historycznego m.st. Warszawy, wówczas dziewięcioletni, który przebywał w schronisku wraz z rodzicami i starszą siostrą ponad 2 tygodnie.

Spółdzielnia we współpracy z Workers Travel Association zorganizowała także wycieczkę zagraniczną do Anglii i Belgii celem zwiedzenia międzynarodowej spółdzielczej wystawy w Gandawie, wystawy wszechbrytyjskiej w Wembley i hurtowni spółdzielczej w Manchesterze. Organizowane były także liczne wycieczki krajowe jedno- i dwudniowe do Kampinosu, Wyszogrodu, Kazimierza czy Ojcowa. Swoją ofertę spółdzielnia kierowała zarówno do członków, jak i do osób niezrzeszonych, zamieszczając afisze informacyjne i ulotki w sklepach osiedlowych na Żoliborzu. Ostatecznie spółdzielnia zakończyła działalność ok. 1935 roku.

Stanisław Tołwiński związany był zawodowo ze Związkiem Robotniczych Stowarzyszeń Spółdzielczych (ZRSS), bankami „Społem” i Gospodarstwa Spółdzielczego, Centralnym Związkiem Spółdzielczym, Spółdzielczym Instytutem Badawczym, Naczelną Radą Spółdzielczą, Warszawską Spółdzielnią Mieszkaniową (WSM), Związkiem Spółdzielni Mieszkaniowych i Centralnym Związkiem Spółdzielni Budownictwa Mieszkaniowego, był także uczestnikiem licznych konferencji, zjazdów i seminariów spółdzielczych. W spuściznie zachowały się dokumenty jego aktywności, a wśród nich fotografia zbiorowa z obrad I Zjazdu ZRSS oraz wnioski Rady Tymczasowej przygotowane na ten Zjazd, m.in.

zmiany statutu z wyraźnym zaznaczeniem, że: „Stowarzyszenie stoi na gruncie klasowym, tj. solidaryzuje się zasadniczo i w swej działalności praktycznej z wyzwolenicznym ruchem proletariatu, zmierzającym do obalenia kapitalizmu...” (j.a. 36, k. 33). Bardzo ciekawy, zwłaszcza wzięwszy pod uwagę późniejsze losy sygnatariuszy, jest odpis protokołu posiedzenia Komitetu Naczelnego Związku z 1921 roku, na którym Jan Hempel, Bolesław Bierut i Stanisław Tołwiński zaprotestowali przeciwko przyjętemu w Komitecie podziałowi prac i wpływom nań organizacji partyjnej, zaznaczając, że: „tego rodzaju nacisk wywierany przez organi-

Zjazd Związku Robotniczych Stowarzyszeń Spółdzielczych, pierwszy od lewej Stanisław Tołwiński, 1920, Materiały Stanisława Tołwińskiego, APAN, III-185, j. 36, k. 30

zację polityczną na organizację spółdzielczą jest dla tej ostatniej w wysokim stopniu szkodliwy, pozbawiający ją zasadniczego jej znaczenia, tj. samorządności” (j.a. 36, k. 86). Z czasem ścisły związek spółdzielczości z partią stał się całkowicie akceptowalny, a nawet pożądany.

W kolejnych latach Stanisław Tołwiński związał się ze spółdzielczością mieszkaniową. Szczególne miejsce w jego życiu zajęła Warszawska Spółdzielnia Mieszkaniowa założona w 1921 roku (j.a. 59–78). Będąc lokatorem żoliborskiego osiedla WSM, aktywnie uczestniczył w budowie kolejnych kolonii i organizacji życia mieszkańców. W zachowanych

dokumentach znalazły się różne regulaminy i ustalenia określające zasady współżycia, a wśród nich obowiązki dozorców osiedlowych z 1932 roku podzielone przez nich samych na: natury technicznej, moralnej, grzecznościowej i policyjnej (j.a. 65, k. 1). Inne instrukcje regulowały wszelkie formy życia mieszkańców zarówno tak prozaiczne, jak przygotowanie opału na zimę, jak i kulturalne, a ich lektura pozwala obecnie na odtworzenie najdrobniejszych aspektów codzienności. S. Tołwiński uczestniczył także w przygotowaniach do obrony osiedli we wrześniu 1939 roku, dokumentując swoją działalność notatkami z przeprowadzonych zebrań oraz wykazami spółdzielczych i miejskich punktów sprzedaży ulokowanych na Żoliborzu (j.a. 64). W 1940 roku zajął się problemem organizacji mieszkań w getcie dla członków spółdzielni zmuszonych do przeprowadzki (j.a. 64, k. 116), a w latach następnych rozbudową osiedla WSM na Żoliborzu jako: „samowystarczalnej jednostki urbanistycznej i administracyjno-spółdzielczej” (j.a. 64, k. 142).

Spółdzielnie mieszkaniowe stawiające przed sobą zadanie wybudowania jednej kamienicy zawiązywane były w dwudziestolecie międzywojennym bardzo często i w spuściznach innych twórców także możemy odnaleźć fragmenty dokumentów ukazujących ich działalność. Dokumenty te zwykle jednak dotyczą spraw pojedynczych nabywców lokali, a nie jak w wypadku Stanisława Tołwińskiego ogólnych spraw spółdzielni.

Jedną z takich spółdzielni mieszkaniowych budującą domy dla nauczycieli także na Żoliborzu opisał Waław Polkowski (III–261). Pozostawił w spuściznie zapis dziejów tej spółdzielni od chwili jej założenia do lat sześćdziesiątych (j.a. 21). Powstała w 1928 roku Spółdzielnia Mieszkaniowa Nauczycieli Szkół Powszechnych m.st. Warszawy, późniejsza Nauczycielska Spółdzielnia Mieszkaniowa, przejęła majątek założonej w 1921 roku spółdzielni „Zagroda” (k. 111). Zarówno jedna, jak i druga spółdzielnia starały się początkowo znaleźć place w bardziej dogodnym komunikacyjnie miejscu niż Żoliborz. Pierwszy blok spółdzielni oddany został do użytku w 1934 roku, a w materiałach W. Polkowskiego znalazł się zapis budowy, warunków mieszkaniowych, organizacji życia w czasie wojny oraz odbudowy i rozbudowy spółdzielni po wojnie.

W poszukiwaniu innych materiałów do tego tematu w PAN Archiwum w Warszawie warto jeszcze zwrócić uwagę na spuścizny Wincentego Stysia (III–136), Czesława Trębickiego (40) i Jana Zieleniewskiego (III–221). W każdej z nich odnajdziemy fragmenty pozwalające na

odtworzenie pewnej części historii spółdzielczości. Ich różnorodność uzmysławia nam wieloaspektowość działań spółdzielców.

Czesław Trębicki propagował zasady spółdzielczości w wojsku i rolnictwie, zwłaszcza na kresach (j.a. 1). W opublikowanych przez siebie artykułach (*Ruch spółdzielczy w wojsku*, „Rząd i Wojsko”, 4 lipca 1920, nr 27, s. 12) zwracał uwagę na istotną rolę edukacyjną powstających w wojsku kooperatyw spożywczych uczących żołnierzy społecznego myślenia i odciągających ich uwagę od komunizmu. Pisał: „Żołnierz polski po powrocie do swej chaty nie tylko będzie przygotowany do życia w kierunku narodowym, lecz też i do życia gospodarczego”. Będąc oficerem, a później nauczycielem zawodu i dyrektorem szkół prywatnych, działał na rzecz wprowadzenia ustawy o pierwszeństwie spółdzielni wytwórczych byłych wojskowych w otrzymywaniu koncesji i dzierżawieniu dóbr należących do państwa, zapewnienia kredytów umożliwiających spółdzielniom rozwój oraz organizacji kursów doszkalających dla spółdzielców. W zachowanych we fragmentarycznej spuściźnie artykułach nakreślił krótki rys historii spółdzielczości na Wołyniu oraz jej rozwój. W opublikowanym w „Przysposobieniu Handlowym w Rolnictwie” dodatku nadzwyczajnym „Głosu Szkoły Zawodowej” w 1933 roku w Warszawie, w memoriale do Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, opracowanym przez Komisję Społeczną powstałą z inicjatywy Sekcji Przysposobienia Handlowego w Rolnictwie, napisał: „Ruch spółdzielczy zajmuje w całym świecie coraz to poważniejsze miejsce w życiu gospodarczym najszerzych warstw ludności o celach niesamolubnych, zgodnych z interesem publicznym”.

Ze spółdzielczością spożywczą był przez pewien czas związany zawodowo Jan Zieleniewski. Przed 2. wojną pracował na Śląsku jako likwidator kapitału niemieckiego przy przekształcaniu przedsiębiorstw niemieckich w polskie. W czasie wojny był w obozie jenieckim w Niemczech, skąd uciekł do Warszawy i zaczął pracować w „Społem”. Wziął udział w I Zjeździe Delegatów Okręgowych „Społem” i Związku Rewizyjnego, na którym wygłosił referat, „w którym występował za pozostawieniem gestii spółdzielczości w terenie wiejskim spółdzielniom Samopomocy Chłopskiej” (j.a. 73). Bezpośrednio po zakończeniu 2. wojny objął stanowisko pełnomocnika Zarządu „Społem” i został kierownikiem zorganizowanego przez siebie Wydziału Handlu Zagranicznego. W jego spuściźnie zachowały się dokumenty z tego okresu dotyczące zakupu zboża i innych produktów rolnych przez Związek Gospodarczy

Spółdzielni Rzeczypospolitej Polskiej „Społem” od Ogólnozwiązkowego Zjednoczenia „Eksportchleb” w Moskwie (j.a. 9). Jan Zieleniewski działał również w innych instytucjach zajmujących się handlem zagranicznym, co w zestawieniu z materiałami „Społem” daje niezwykle ciekawe źródło do badań historii spółdzielni próbujących prowadzić działalność zblizoną do przedwojennej w nowych warunkach ustrojowych.

W spuściźnie Wincentego Stysia znaleźć można materiały bardzo ciekawej inicjatywy spółdzielczej, która chyba nigdy nie doczekała się kontynuacji i była związana wyłącznie ze specyficzną sytuacją, jaka powstała na ziemiach polskich po zakończeniu 2. wojny światowej. W ramach zasiedlania Ziem Zachodnich Rada Naukowa dla Zagadnień Ziem Odzyskanych, której W. Styś był niezwykle aktywnym członkiem, zaproponowała utworzenie spółdzielni parcelacyjno-osadniczych. W materiałach znalazły się projekty organizacji tych spółdzielni, założenia koncepcyjne, propozycje statutów (j.a. 28, 32, 45) oraz ocena realizacji programu. Niezwykle ciekawy wydaje się zapis wizji lokalnych i sprawozdania z działalności tych spółdzielni dołączony do korespondencji Biura Studiów Osadniczo-Przesiedleńczych Ministerstwa Ziem Odzyskanych. Ukazuje nam on prawdziwy obraz życia części przesiedleńców lokowanych w zniszczonych zabudowaniach, bez inwentarza i maszyn umożliwiających podjęcie prac rolnych, w spółdzielniach, które były nimi tylko z nazwy, ale także opis przywitania pierwszej grupy repatriantów z Francji, przybyłej do nowo utworzonej Spółdzielni Parcelacyjno-Osadniczej „Emigrant” w Książenicach, gmina Kąty, powiat Wrocław, gdzie na 220 hektarach osiedliła się grupa 24 rodzin, łącznie 119 osób, przyjętych i obdarowanych przez władze państwowe bardzo szczerze (j.a. 121). W. Styś sprawami spółdzielczości interesował się już wcześniej. W swoim archiwum pozostawił także przedwojenne sprawozdania roczne z działalności spółdzielni mleczarskich w Husowie, skąd pochodził, i Handzlówce (j.a. 106).

Materiały do historii spółdzielczości w zasobie Polskiej Akademii Nauk Archiwum w Warszawie stanowić mogą cenny przyczynek do badań tego tematu. Wziąwszy pod uwagę fakt, że ruch spółdzielczy z natury swojej był ruchem społecznym, każdy zachowany dokument wzbogaca jego historię.

Katarzyna Słojkowska
Warszawa

LISTY JÓZEFA IGNACEGO KRASZEWSKIEGO DO WAWRZYŃCA BENZELSTIERNY-ENGESTRÖMA W ZASOBIE PAN ARCHIWUM W WARSZAWIE ODDZIAŁ W POZNANIU

„Niech ludzie sobie sądzą, a każdy robi, co mu jego przekonanie dyktuje”.

Józef Ignacy Kraszewski

Po raz pierwszy spotkali się w Dreźnie w 1864 roku. Hrabia Engeström przeniósł się tu po uwolnieniu z austriackiego więzienia we Lwowie. Kraszewski przybył do Drezna jako wygnaniec z Warszawy po wybuchu powstania styczniowego. Od tej pory aż do śmierci pisarza w 1887 roku pozostawali w bliskich kontaktach, których wyrazem była korespondencja.

W PAN Archiwum w Warszawie Oddział w Poznaniu w spuściźnie Wawrzyńca Engeströma (P.III–10) znajduje się tom oprawny nazwany *Listy J.I. Kraszewskiego do mnie pisane 1879–1887*. Został on przejęty razem z innymi drobnymi materiałami w formie daru od Mai von Engeström (prawdopodobnie wnuczki) w 1958 roku.

Wśród korespondencji adresowanej do hrabiego znalazły się także listy Kraszewskiego do doktora Władysława Łebińskiego¹ i do dyrekcji Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk oraz katalog antycznych pamiątek ze zbiorów pisarza i 2 telegramy z Genewy z informacją o jego agonii i śmierci.

Pierwszy list, a w zasadzie adres, opatrzony jest datą 7 maja 1879. Wówczas Kraszewski miał 67 lat. Ostatni list został napisany 11 lutego

---

¹ Władysław Łebiński odkupił od Józefa Ignacego Kraszewskiego drukarnię, którą pisarz, nabywszy ją w 1868 roku, przewiózł do Drezna i w ciągu trzech lat jej działalności wydał 74 książki.

45

d. 23. Styczn 1881.

Jakże ci /y ofiowskiu.

Jaka ja wyjdę na tym
wysłaniu! gdy rządy
Tym w ogóle za wyplatę
bez kadrowi - łami
mimo kucje.

Wielki wyszło ci wycho
na, bez widzenia -
na cwi i dla czasu zwle
kai, najnie pewnie.

Łycho aby okarać nie-
uprui?

W i /kocia - jady przy-
gnębiwy tym niemy-
kównie.

Jaka tam krytem za wyplatę.
tak tu rządy mogą ze si robotu
wykona i odda w cwi.
nie wylicz mi tej bulziny
przykroci.

Znak zawsze wiewoy
Jly

List Józefa Ignacego Kraszewskiego do Wawrzyńca Benzelstierny-Engeströma; w lewym górnym rogu monogram pisarza, Drezno, 23 stycznia 1881, Materiały Wawrzyńca Benzelstierny-Engeströma, APAN, P.III-10, j. 3, k. 45

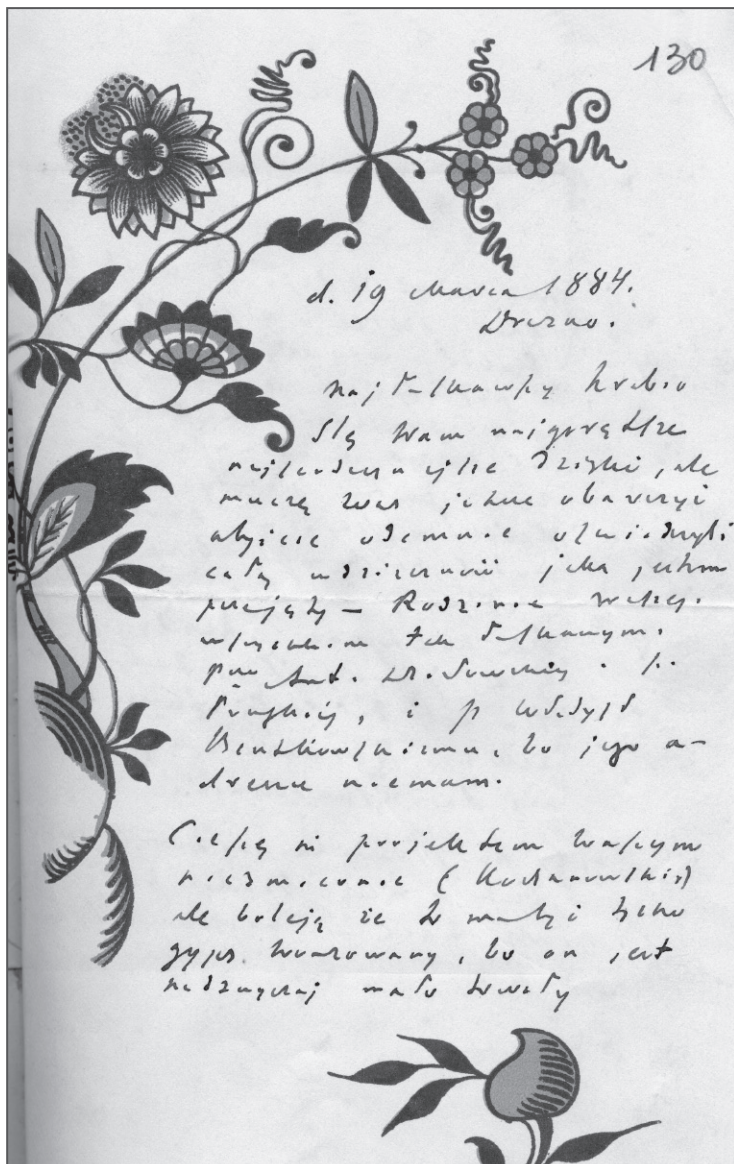

Koperta listu Józefa Ignacego Kraszewskiego do Wawrzyńca Benzelstierna-Engeströma, Drezno, 21 grudnia 1880, Materiały Wawrzyńca Benzelstierna-Engeströma, APAN, P.III-10, j. 3, k. 37

1887 roku we Florencji, tuż przed jego śmiercią. W sumie listów jest 91: 5 z 1879, 10 z 1880, 22 z 1881, 7 z 1882, 15 z 1883 (w tym 3 do doktora Władysława Łebińskiego), 15 z 1884 (1 do dyrekcji Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk), 12 z 1885, 5 z 1886 i 1 z 1887 roku.

W tym czasie hrabia mieszkał na stałe w Poznaniu i prowadził szeroką działalność kulturalną i społeczną. Przede wszystkim pełnił funkcję sekretarza w Poznańskim Towarzystwie Przyjaciół Nauk. Stałym adresem zamieszkania pisarza był od 1879 roku obszerny dom przedmiejski przy ulicy Nordstraße nr 31 w Dreźnie, kupiony za pieniądze otrzymane z okazji jubileuszu 50-lecia pracy literackiej (do 1879 roku zajmował małą willę w stylu szwajcarskim przy ulicy Nordstraße 27, obecnie 28). I tu została napisana większość listów. Część korespondencji pochodzi z innych miejsc, do których Kraszewski od czasu do czasu wybierał się na wycieczki, głównie dla poratowania zdrowia. Są to Hamburg, Hyères, Wildbad², San Remo, Montreux, Florencja, Pau. List z 2 sierpnia 1883 roku do doktora Łebińskiego został napisany w Berlinie. Listy od czerwca 1884 do lipca 1885 roku pochodzą z Magdeburga.

² Bad Wildbad w kraju związkowym Badenia-Wirtembergia.

List Józefa Ignacego Kraszewskiego do Wawrzyńca Benzelstierny-Engeströma, Drezno, 19 marca 1884, Materiały Wawrzyńca Benzelstierny-Engeströma, APAN, P.III-10, j. 3, k. 130

Kilkanaście listów zostało napisanych w języku francuskim i niemieckim.

Listy są różnej długości. Część z nich to krótkie i rzeczowe informacje dotyczące współpracy wydawniczej. Wynika z nich, że obydwaj panowie mieli nie lada kłopoty z wydaniem mapy archeologicznej. Dotyczyły one zwłaszcza opłat za jej publikację i na tym tle wybuchły spory z innymi współpracownikami. Ostatecznie problemy zostały rozwiązane po zawarciu umowy z przedsiębiorstwem Gebethnera i Wolffa w Krakowie.

Korespondencja służyła ustalaniu kierunku działania we wspólnych interesach, przysyłaniu kwitów. Ponadto była narzędziem wymiany informacji i wskazówek na polu naukowym. Kraszewski doradzał hrabiemu w sprawach opracowywania starych rękopisów w Bibliotece Towarzystwa Przyjaciół Nauk, podawał szczegóły dotyczące swoich zbiorów, a także cennych dokumentów, które należałoby zdobyć do zasobu Biblioteki. Innym razem sam prosił o szczegóły topograficzne do nowej powieści historycznej albo informacje o dialogach lub dramatach polskich z XVI i XVII wieku, przechowywanych w poznańskiej ksiąźnicy³. Drogą pocztową wymieniali również książki. 14 lutego 1883 roku pisarz zwracał się z „niemal śmieszną” prośbą o pożyczanie dwóch książek, które posiadał w zbiorach, ale których nie mógł znaleźć ze względu na nieład w swojej bibliotece. „Taki porządek u mnie, że dziesięć dni straciwszy na ich szukanie, a chory nie mogąc stać długo i męczyć się, w końcu uciekam się do tego środka” — tłumaczył się.

W jednym z listów Kraszewski wyraża zgodę na propozycję pisania korespondencji do pisma dla kobiet⁴. Późniejszy list informuje, że kosztowała go ona bardzo dużo pracy. „Co innego jest pisać dla ogółu, a co innego dla pewnej klasy, dla kobiet, dla młodzieży. Ja tego nie umiem” — stwierdzał 15 kwietnia 1881 roku. Dokumenty informują też, że Kraszewski pisał do „dwutygodnika hrabiego”, „Tygodnika Ilustrowanego” i „Kłósów” oraz wykonywał „niemieckie tłumaczenia”.

Dużo miejsca w listach zajmują skargi pisarza na złe zdrowie, problemy i przeciążenie pracą. W liście z 27 grudnia 1879 roku napisał: „Od trzech dni jest mi gorzej i znowu nie śpię. Może to skutek zbytku kłopotów różnych, ale może i małej zmiany w trybie życia. [...] Mam dużo biedy różnej”. Kiedy indziej narzekał: „I tak już przeciążony jestem obowiąz-

³ List Józefa Ignacego Kraszewskiego do Wawrzyńca Benzelstierny-Engeströma, 21 maja 1881, Materiały Wawrzyńca Benzelstierny-Engeströma, APAN, P.III-10, j. 3.

⁴ Tamże, 4 września 1880.

kami, którym mi wydołać trudno, a zdrowie fatalne”⁵. Z korespondencji wynika, że Kraszewskiego męczył kaszel, osłabienie, wysypka, rozdęcie płuc, katar żołądka, ból pęcherza, nudności. Nawet wyjazdy, na które wybierał się dla poratowania zdrowia, nie przynosiły oczekiwanej poprawy. Z Hyères we Francji wrócił „tak chory jak nigdy dotąd. Nie tylko mi nie lepiej, ale dużo gorzej” — donosił hrabiemu w liście z 21 maja 1881 roku. Szczególne nasilenie dolegliwości i pogorszenie stanu zdrowia nastąpiło po aresztowaniu w 1883 roku pod zarzutem szpiegostwa na rzecz Francji. „Wszystkich skutków tego nieszczęścia dziś obliczyć niepodobna. Tak są wielkie. Począwszy od zupełnie zrujnowanego zdrowia aż do ruiny finansowej” — pisał z trudem drżącą ręką wkrótce po powrocie do Drezna⁶.

Kraszewski w korespondencji przedstawia się jako stary, schorowany i samotny człowiek oraz wygnaniec, który musiał uważać na każdy krok. Ton listów jest smutny, pesymistyczny. List z 25 października 1880 roku zawiera informacje o przykrości, jakiej doznał po odmowie wizy na wyjazd do Warszawy. Tu także znalazły się słowa, które wskazują na wątpliwości Kraszewskiego związane z jego rolą w odsłonięciu nowego gmachu Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Poznaniu. „Bardzo się stało dobrze, iż otwarcie nowego gmachu zostało odroczone — bo ze wszech względów nie zdaje mi się, aby przy znanych mi usposobieniach ogółu dla mnie mogło być i miało z dobrym wypaść skutkiem. Mielibyście demonstracyjne pustki na nim lub coś jeszcze gorszego. Toż samo i odczyty — wątpię, aby co innego oprócz zawodu przyniosły, a że kaszel mam straszny i spodziewam się przybycia kilku osób, z którymi się widzieć muszę, więc i odczyty pójdą *ad calendas graecas*. [...] Nie mam szczęścia do Poznania” — stwierdzał. Kiedy indziej, będąc na wyjeździe w Hyères, napisał: „Zobojeźniałem na wszystko...”⁷. I nawet kwitnące róże i palmy oraz zieleniejące pomarańcze nie były dla niego ratunkiem od zgryzot i utrapień. „I choć róże kwitną, ale tacy ludzie jak ja marzną” — dodawał. Uciekał tam od znajomych, mając za całe towarzystwo grób ciotecznego brata zmarłego w 1852 roku w wieku 26 lat.

Z listów wyłania się obraz człowieka pracowitego, który pomimo dolegliwości starał się zachować twórczą aktywność. Oprócz pióra często sięgał po pędzel, szukając w malowaniu pociechy. „Galantuję obraz — aż strach. 1½ metra wysoki, 2 metry długi... rysuję i smaruję — i choć kaszle — ale pracuję, jako umiem i mogę” — donosił w jednym z listów do

⁵ Tamże.

⁶ Tamże, 21 sierpnia 1883.

⁷ Tamże, 14 lutego 1881.

Aufgenommen von den ... um ... Uhr ... mitt. durch	Telegraphie des Deutschen Reiches. Amt Wosen.	Ausgefertigt den 19.3.1887 um ... Uhr ... mitt. durch
Telegramm aus Genove		
19. 3. 1887 den 19. 3. 1887 um ... Uhr ... mitt.		
<p>Prarowski leży w Kotelu tędy umierający Prarowski</p>		
B cl. 187		

lit. B.		Nr 3214 App Nr 29
Klass. Nr 0799 Ord 17	Infamnad i Genove	den 19. 3. 1887 kl. 5.35 e. m
Tjensteaam	<p>Carite Engeström Schurden Westmanland via Stockholm till Altuna Eskabo</p> <p>Mr Kraszewski ist 3 flhu 38 gestorben Schneider</p>	
Tel. of Bah Exp. of P. M.		

Telegramy do Wawrzyńca Benzelstierny-Engeströma zawiadamiające go o agonii i śmierci Józefa Ignacego Kraszewskiego, Genewa, 19 marca 1887, Materiały Wawrzyńca Benzelstierny-Engeströma, APAN, P.III-10, j. 3, k. 203, 204

hrabiego⁸. Jedno ze swoich płócien przedstawiające las wrzosowo-sosnowy подарował Towarzystwu Przyjaciół Nauk w Poznaniu.

Pewne ocieplenie i ożywienie wprowadzają fragmenty odnoszące się do osobistej relacji pisarza i hrabiego.

W listach Kraszewski okazywał ogromną wdzięczność i ciepłe uczucia dla Engeströma, którego nazywał „najlaskawszym dobrodziejem”. Podpisywał się jako „wieczny”, „wdzięczny” lub „wierny sługa i przyjaciel”.

Kraszewski wyrażał swoją wdzięczność między innymi za opiekę nad darami, które otrzymał z okazji jubileuszu 50-lecia pracy literackiej w 1879 roku. „To co dla jubileuszowego zbioru robicie, jest w istocie tak ważnym, że nikt by tego nie uczynił z taką miłością i poświęceniem” — napisał w liście z 16 lipca 1880 roku. Hrabia, zgodnie z życzeniem pisarza, do spółki z Aleksandrem Bolesławem Brzostowskim zajął się porządkowaniem ogromnej ilości upominków zdeponowanych w willi przy Nordstraße 31. Równocześnie opisywał poszczególne pamiątki, dostarczając materiały Redakcji *Księgi pamiątkowej jubileuszu J.I. Kraszewskiego 1879 roku*, która została wydana w Krakowie w 1881 roku. Ostatecznie w 1883 roku, po „smutnej przygodzie” związanej z aresztowaniem, pisarz zdecydował się przekazać cały zbiór Poznańskiemu Towarzystwu Przyjaciół Nauk, pozostawiając sobie kilka medali, dyplomów i albumów. „Ofiarowując Towarzystwu Waszemu jubileuszowe pamiątki, wymówiłem to sobie wyraźnie, że będą razem zachowane i nieporozrzucane” — pisał do hrabiego, powierzając mu jednocześnie opiekę i pieczę nad zbiorem⁹.

List z 20 sierpnia 1880 roku wyraża wielki szacunek i pochwałę za służbę hrabiego dla społeczności drezdeńskiej. Wśród wielu jego przymiotów Kraszewski wymieniał pracowitość, niewyczerpaną serdeczną życzliwość dla wszystkich, udział gorliwy w sprawach ogółu. Następnie nazwał go „najpiękniejszą ozdobą naszego kółka polskiego” dodając, że „nie było dzieła pocziwego, do którego by on ręki nie przyłożył, którego by nie był duszą i ogniskiem”. Z kolei 25 października 1880 roku pisarz zauważył, że Drezno po wyjeździe hrabiego pozostało puste i obce.

Kraszewski wyrażał również swoją ogromną wdzięczność za otrzymywane od Engeströma listy, które dawały mu wiele radości. Będąc w Hamburgu, w liście z 16 lipca 1880 roku dziękował mu za „wszystkie

⁸ Tamże, 9 marca 1881.

⁹ Tamże, 21 sierpnia 1883.

wyrazy tak ciepłe, tak ogrzewające”. Napisał: „[...] tu — zimno! Nie tylko, że miewamy z rana po 10 stopni, ale w sercu zero! Sami obcy. List Wasz był prawdziwym promieniem słonecznym”.

Korespondencja rzuca światło nie tylko na osobistą relację Kraszewskiego i Engeströma. Znajdują tu również odzwierciedlenie ogólne poglądy pisarza. I tak, można w niej odnaleźć jego sądy o współczesnych osobistościach świata sztuki i literatury. „Serdecznie dziękuję za ustęp o Matejce, ale kogo Pan Bóg pokarał, choćby przy geniuszu, pychą szatańską i kto, będąc człowiekiem, sądzi, że wyższym nad ludzi — temu już nic nie pomoże” — napisał 6 lipca 1880 roku o autorze *Bitwy pod Grunwaldem*. Innym razem wyraził swoje wątpliwości związane z przekazaniem przez artystę obrazów dla Towarzystwa hrabięgo: „Żeby Matejko Wam co dał, o tym nie tylko wątpię, lecz prawie pewien jestem, że zbędzie milczeniem”¹⁰. W liście z 19 lutego 1883 roku znalazła się jego opinia o Deotymie¹¹: „Kwiatek hodowany, podlewany, ogrzewany oranżeryjnie, aby wykwitł nie dla... wiosny, ale dla popisu. Trzeba było znać matkę, aby zrozumieć tę sztucznie wyprodukowaną córkę. Doskonale inni ją ochrztili w jednym słowie: komediantka. Taka była i jest, i zostanie”.

W korespondencji znalazły się relacje z podróży, które odbywał pisarz w celu poprawy zdrowia. W Hyères we Francji, które nazwał „ogrodem Hesperyd”, malował, „smarował” po papierze i płótnie, chodził dużo, a nawet robił wycieczki na osiołku¹². Z listów można się między innymi dowiedzieć, że była tam ogromna drożyzna, przechodząca wszelkie jego rachuby. Wildbad określił jako dziurę w lasach Schwarzwaldu z ciepłym źródłem¹³. Z San Remo pisał z kolei tak: „Dziś było słońce, ale znowu jest trochę chłodniej. Z tym wszystkim róże kwitną, i zielono, świeżo, a okolica cudnie piękna. Gdyby były piersi do oddychania, jak by tu można było oddychać rozkosznie [...]”¹⁴. W kolejnym liście opisał swój włoski wypadek, kiedy to, jadąc powozem „w najpiękniejszą w świecie pogodę wiosenną w biały dzień został wyrzucony na gładkiej drodze i upadł głową i kolanami na kamienie”¹⁵.

¹⁰ Tamże, lipca 1881.

¹¹ Jadwiga Łuszczewska (1834–1908), pseudonim Deotyma, polska poetka i powieściopisarka doby romantyzmu.

¹² List Józefa Ignacego Kraszewskiego do Wawrzyńca Benzelstierny-Engeströma, 25 lutego 1881, Materiały Wawrzyńca Benzelstierny-Engeströma, APAN, P.III–10, j. 3.

¹³ Tamże, 14 lipca 1881.

¹⁴ Tamże, 23 listopada 1885.

¹⁵ Tamże, 23 stycznia 1886.

W liście z 31 października 1881 roku znalazła się informacja o pobycie Kraszewskiego na kongresie literackim w Wiedniu.

W korespondencji znajduje odbicie ówczesna trudna sytuacja ziem polskich pod zaborami i Polaków. Sam Kraszewski musiał prowadzić długotrwałe starania o możliwość przyjazdu do Warszawy. O Poznaniu napisał, że tam „polskie wspomnienia albo giną, albo się skwapliwie wypaczają”¹⁶. Nie szczędził gorzkich słów na temat warunków panujących w Księstwie, przez co spotykał się z oburzeniem także hrabiego. „Czytam, czytam Wasz list i widzę ze smutkiem, żeście mnie nie zrozumieli, że wyobrażacie sobie, jakobym ja miał coś przeciwko pojedynczym ludziom, przeciwko Wam, przeciwko Księstwu!! Miły Boże! Jeżeli się ważył na gorzkie słowo, na wyrzut wielki i straszny, to z miłości i z żalu” — usprawiedliwiał się¹⁷. Tych, którzy wyrzekli się wszelkich stosunków polskich, jak niejakiego Suchodolskiego, także przebywającego w Dreźnie, nazywał „odpadkami naszymi”¹⁸.

W listach odnosił się Kraszewski do aktualnych wydarzeń życia politycznego. Dokument z 22 marca 1881 roku zawiera jego reakcję na zamach na cara Aleksandra II w Petersburgu dokonany przez Ignacego Hryniewieckiego. „Przeraził mnie wypadek petersburski — nie wchodzi w znaczenie osób, ale znaczenie wypadku straszne i groźne. Jeżeli potęga carska nie umiała się oprzeć temu ruchowi — cóż dalej? Gdzie granice?” — pytał hrabiego. Równocześnie wyraził swoje wątpliwości co do zmian na lepsze w sytuacji Polaków: „Następca nam nieprzychylny... Zostaną rzeczy po staremu”.

Pisarz dostarczał hrabiemu wszelkich nowinek o środowisku polskim w Dreźnie, które stale się uszczuplało. Były to najczęściej informacje o chorobach i pogrzebach członków kółka polskiego. 19 marca 1882 opisywał je tymi słowami: „Drezno zupełnie opustoszało. Wasz wyjazd je dobił. Kilku politechników, kilka panien uczących się śpiewu, Konopaccy przemysłowcy i ja — i tyle...”

W korespondencji pojawia się również wątek rodziny Kraszewskiego. Stałym zmartwieniem było zapewnienie jej utrzymania. „Mam na głowie nie jednego siebie, ale sieroty, wnuki i dużo osób z rodziny” — pisał z Drezna 21 maja 1881 roku. W tym samym liście donosił hrabiemu o chwilach strachu, które spowodowała wiadomość z Kijowa o chorobie

¹⁶ Tamże, 21 maja 1881.

¹⁷ Tamże, 18 listopada 1881.

¹⁸ Tamże, 7 czerwca 1881.

córki. Innym razem dziękował mu za łaskawe przyjęcie brata. Informował też o wizycie syna, który go tylko „podrażnił”, oraz o śmierci ciotki¹⁹.

Korespondencja rzuca światło na ostatnie osiem lat życia Józefa Ignacego Kraszewskiego. Pisarz zgnębiony chorobami oddawał się całkowicie pracy twórczej, chwytając za pióro i pędzel. „W pracy trzeba szukać jedynej pociechy” — pisał²⁰. Zmartwień dostarczały mu nie tylko kłopoty ze zdrowiem, ale też problemy finansowe. Samotny i pogodzony ze swoim losem, nie szczędził gorzkich słów na temat warunków panujących na ziemiach polskich. W jego poglądach na temat sytuacji Polaków zawierało się dużo niezgody. Pod tym względem wydawał się być bardzo odważny i otwarty. „A przy tym — niech Bóg da zgodę i pokój — tak nam wszędzie potrzebne! Nie umiem wyrazić, jak mnie boli to, że ze wszystkich stron waśni nasze, nieporozumienia i wytaczane spory, gdy nasze sprawy powinniśmy załatwiać między sobą w sposób przyjacielski i zgodny. Mam nadzieję, że u Was się to połąta i ukoi — niech przebaczy, zapomni i praca pójdzie dalej wspólna — na pożytek powszechny. Drzę na samą myśl strat i zmian. Trzeba, choćby z przykrością, wytrwać na stanowisku i swoje robić. Niech ludzie sobie sądzą, a każdy robi, co mu jego przekonanie dyktuje” — pisał zaniepokojony konfliktem w Poznańskim Towarzystwie Przyjaciół Nauk w związku z obsadą nowego prezesa²¹.

Chwalony i wywyższany w 1879 roku, posiadacz pokoju pełnego jubileuszowych darów od rodaków ze wszystkich ziem polskich spędził ostatnie lata życia w samotności, w poczuciu braku swobody i stabilizacji. Jego sytuacja uległa znacznemu pogorszeniu po aresztowaniu w 1883 roku. „W chwili gdy mnie to nieszczęście spotkało... wszyscy się ode mnie jak od zapowietrzonego cofali. Wypowiedziano mi hipoteki na mojej willi — a nawet Towarzystwo Ubezpieczeń od Ognia [...] wypowiedziało polisę” — pisał wkrótce po uwolnieniu z więzienia²². „Gdzie ja — jeżeli żyć będę, znajdę spokój i przytułek?” — pytał w liście z 21 sierpnia 1883 roku. W marcu 1884 roku dostał wezwanie do sądu, a cały jego majątek został obłożony sekwestrem, w tym jubileuszowe dary, które opieczętowano. Sprawa przekazania pamiątek do Poznania stała się wówczas niepewna. Kraszewski został bez grosza. Nawet listy i przesyłki do niego przechodziły przez administratora, który zatrzymywał wszelkie walory.

¹⁹ Tamże, 6 marca 1883.

²⁰ Tamże, 22 grudnia 1882.

²¹ Tamże, 6 marca 1884.

²² Tamże, 12 września 1883.

Jednocześnie był pogodzony ze wszystkimi problemami, upatrując ich źródła w woli Bożej. Aresztowanie i pobyt w więzieniu nazwał „ciężką próbą, którą się podobało Panu Bogu go dotknąć”²³.

11 lutego 1887 roku napisał z Florencji z hotelu Waszyngton, „nie mając już nic pocieszającego o sobie do doniesienia”. Stan swój określił jako „opłakany” i przeproszał za drżącą i „plątającą się” rękę. Kolejnego listu od niego hrabia już nie otrzymał. 19 marca zostały mu dostarczone 2 telegramy z Genewy z informacją o agonii i śmierci Kraszewskiego. W tym miejscu warto wspomnieć, że w PAN Archiwum w Warszawie, w materiałach Franciszka Olszewskiego (162), znajduje się korespondencja Zygmunta Miłkowskiego (Teodora Tomasza Jeża) do Redakcji „Kuriera Warszawskiego” dotycząca ostatnich chwil życia pisarza i przygotowań do jego pogrzebu, który odbył się 18 kwietnia 1887 roku w Krakowie. Gorącym pragnieniem mistrza Kraszewskiego było, aby jego serce spoczęło w kościele św. Krzyża w Warszawie, w którym pisarz został przed 75 laty ochrzczony. Pisał zboląły w 1883 roku do jednego z redaktorów „Biesiady Literackiej”, przewidując swoją rychłą śmierć: „Ani się spodziewasz, jak odbierzesz wiadomość, że już nie żyję — umrę niespodzianie, zagasnę nagle, ale nie gdzie indziej jak na posterunku, przy swoim biurku, z piórem w ręku. Pamiętaj dopilnować, żeby serce moje złożone zostało w kościele św. Krzyża w Warszawie...”²⁴. Prośba stojącego nad grobem człowieka, która z niewiadomych przyczyn nie została jednak do dziś spełniona, świadczy o uczuciowym związku Kraszewskiego z miastem, w którym rozpoczął swoją ziemską wędrówkę.

„Ja się nie skarzę, o mój panie drogi,
Ani na ciężkie siedmiu krzyżów brzemie,
Ni na wędrówką skaleczałe nogi,
Ani na losy, ludzi, ni na ziemię...
Skarzę się tylko na samego siebie,
Że tak bezsilnym czuję się, gdy tyle
Zostało jeszcze! Grzebię się i grzebię —
Końca nie widać, a zliczone chwile...
Skarzę się na to, że długie godziny
Ból mi odbiera i przechodzą marnie...
Oto skarg źródła i smutków przyczyny,
Oto me troski i moje męczarnie.

²³ Tamże, 29 lutego 1884.

²⁴ Maleszewski W.J. (Sep), *Z Warszawy*, „Biesiada Literacka”, 29 czerwca 1883, t. XV, nr 391, s. 402, Materiały Witolda Ziembickiego, APAN, III-216, b.p.

A serca Wasze to zdrój jest jedyny,
 Z którego, kiedy zwątpienie ogarnie,
 Czerpię pociechę, chłodzę spiekłe wargi.
 Dziękuję wam, dziękuję! I niech milczą skargi”²⁵.

Omówione powyżej listy Józefa Ignacego Kraszewskiego, w przeważającej mierze wysłane do hrabiego Wawrzyńca Benzelstierny-Engeströma, stanowią tylko kroplę w morzu olbrzymiej korespondencji prywatnej pisarza, rozproszonej po wielu instytucjach w kraju i za granicą.

Ozdobna koperta listu Józefa Ignacego Kraszewskiego do Wawrzyńca Benzelstierny-Engeströma, Drezno, 20 marca 1884, Materiały Wawrzyńca Benzelstierny-Engeströma, APAN, P.III–10, j. 3, k. 131

²⁵ Tamże, list Józefa Ignacego Kraszewskiego do jednego z literatów lwowskich, Pau, 25/26 maja 1883.

Katarzyna Słojkowska
Warszawa

EDYCJA WYBRANYCH LISTÓW JÓZEFA IGNACEGO KRASZEWSKIEGO DO WAWRZYŃCA BENZELSTIERNY-ENGESTRÖMA

d. 25 paźdz. 1880¹

Kochany, szanowny hrabio. Milczałem dotąd, wiedząc że macie bardzo wiele do czynienia i nie chcąc Wam się naprzykrzać. Oprócz tego zaś nie miałem ani się czym pochwalić, anim chciał wiekuiste skargi na zdrowie i biedy powtarzać. D. 1. paźdz. dostałem mojego corocznego kataru, kaszlu, bezsenności i skutki wód zupełnie znikły.

Przy tym przykreść wielka mnie spotkała z moim *passem* do Warszawy. Ambasada odmówiła wizy. Kazała mi pisać o to do Melikowa². Melikow uciekł do [...]. Teraz mi znowu każą pisać do Albedyńskiego³, jest to ostatni krok, jaki czynię, chcąc spełnić obowiązek. Chociaż mam protekcję, wątpię, by mnie puścili.

Bardzo się stało dobrze, iż otwarcie nowego gmachu zostało odroczone⁴ — bo ze wszech względów nie zdaje mi się, aby przy znanych mi usposobieniach ogółu dla mnie — mogło być i miało z dobrym wypaść skutkiem. Mielibyście demonstracyjne pustki na nim lub coś jeszcze gorszego.

Toż samo i odczyty — wątpię, aby co innego oprócz zawodu przyniosły, a że kaszel mam straszny i spodziewam się przybycia kilku osób,

---

¹ W przytaczanych tekstach uwspółcześniono pisownię i uzupełniono interpunkcję; wprowadzono tylko niewielkie i konieczne dla czytelności zmiany.

² Michał Loris-Melikow (1826–1888), rosyjski generał i polityk, który w 1880 roku sprawował funkcję ministra spraw wewnętrznych.

³ Piotr Pawłowicz Albedyński (1826–1883), w latach 1880–1883 generał-gubernator Królestwa Polskiego i dowódca wojsk Warszawskiego Okręgu Wojskowego.

⁴ Budowę nowego gmachu PTPN (obecnie lewe skrzydło) rozpoczęto po licznych perturbacjach w 1874 roku dzięki pomocy Józefa Mielżyńskiego; w grudniu tego roku były już gotowe mury budynku, choć jeszcze bez dachu; najwięcej czasu, blisko 8 lat, zajęło jego wykończenie.

z którymi się widzieć muszę, więc i odczyty pójdą *ad calendas graecas*. I to lepiej. Zdaje mi się, że to samo czuje i Dobrowolski⁵, znając usposobienie ogółu, ale tylko oszczędzić mi chce przykrości, nie mówiąc o tym.

Nie mam szczęścia do Poznania, ale nie czuję się temu winnym. Niech to będzie Bogu na chwałę.

Co się tyczy pomnika Hoffmanowej⁶, inicjatywa wyszła z Poznania od pani... zdaje się Szołdrskiej⁷ czy Szoldrzync..., zebrało się u mnie 350 franków, a potrzeba około 800. W Warszawie zebrano dosyć po różnych pismach, ale nie wiadomo, kto się ma tym zająć, [...] nikt nie powołuje, aby ład jakiś w tym zrobić. Dobrze więc będzie, gdy dwutygodnik oznajmując o tym, co mu przysłało, odezwie się, iż wie o pieniądzach u mnie i o składkach w Warszawie (i Lwowie „Przyjaciel Dzieci”⁸) — ale rad by się dowiedzieć, komu to powierzone będzie, kiedy i gdzie, i jak się te fundusze zbiorą — boć z nich rachunek raz powinien być ogłoszony.

Zatem w tym sensie odezwać się nie tylko właściwa, ale obowiązkowa rzecz — ale ściśle tak jak wskazuję.

Druk objaśnień do mapy p. Anton. Działowskiej⁹ już w połowie gotów. U mnie jest 300 kilkadziesiąt (350) marek, ale dużo więcej będzie potrzeba — napiszę o tym. Co się dzieje z herbem, napisem i oprawą u [...] — nic nie wiem.

Od N. Roku korespondencję mieć będziecie, jeżeli wasz korespondent na Frydrychstadt¹⁰ nie przeniesie się, co rzeczą jest możliwą. Gdyby zaś tymczasowo pojechał do Pau¹¹ lub Tuluzy (co trudno) — korespondencje dla tego przyśle. Z Frydrychstadtu zaś... trudno..., bo tam atramentu i pióra, i papieru nie dostać.

Z duszy serca życzę Wam, drogi hrabio, aby Wam na własnej ziemi, na nowej siedzibie Bóg błogosławił, krzepił, pomagał do pożytecznych

⁵ Franciszek Dobrowolski (1830–1896), działacz społeczny i polityczny, w latach 1871–1896 redaktor „Dziennika Poznańskiego”.

⁶ Klementyna z Tańskich Hoffmanowa (1798–1845), pisarka i pedagog, autorka obyczajowych powieści historycznych i współczesnych, założycielka i redaktorka pierwszego polskiego pisma dziecięcego „Rozrywki dla Dzieci”, wizatorka pensji żeńskich, pionierka patriotyczno-obywatelskiego wychowania kobiet.

⁷ Prawdopodobnie Maria Szoldrska herbu Łodzia (1820–1903).

⁸ „Przyjaciel Dzieci”, czasopismo przeznaczone dla dzieci i młodzieży, wydawane we Lwowie w latach 1861–1866.

⁹ Antonina Działowska (1840–1884), po śmierci brata Zygmunta Działowskiego (1843–1878) dziedziczka Mgowa i Wałyca na ziemi chełmińskiej.

¹⁰ Frydrychstadt, miasto w Królestwie Pruskim w marchii elektoralfnej.

¹¹ Pau, miejscowość gminna we Francji, w regionie Akwitania.

prac Waszych. Tu my po Was płaczemy osieroceni — ja najmocniej, bo czuję tę stratę — Dreźnie dziś puste i obce¹².

Z najgłębszym szacunkiem i wierną przyjaźnią
sługa wdzięczny

J.I. Kraszewski

Całemu domowi uszanowania.

W tej chwili odbieram list od Dobrowolskiego, na który odpisuję, raczcie mu też swój zakomunikować.

d. 14 lutego 1881

Hyères¹³ (Var) Villa St. Charles, avenue Tropez

Kochany, łaskawy hrabio. List Wasz bez daty, niezmiernie spóźniony z powodu długiej mojej podróży¹⁴, odebrałem wczoraj dopiero. Rad bym spełnić wszystkie rozkazy Wasze, ale ja tu z sobą papierów żadnych nie mam, a Osiewskiego¹⁵ list zawierający obrachowanie prawdopodobne kosztów przesłałem Wam i nic nie pamiętam, oprócz że Osiewski na gwałt prosi o 155 marek.

Jeżeliście łaskawi mu je zapłacić, można bez listu — przekazem pocztowym — adres jego macie.

Anczyc¹⁶ będzie do opłacenia dopiero, gdy poda rachunek — zostaną tłumacz Gasztowtt¹⁷ i — już nie wiem kto, chyba ten ktoś, co robił i odlewał archeologiczne znaki, koniecznie potrzebne.

O owe 9 egzemplarzy — gdym się uparł, Anczyc więcej nie pisał. Nie masz się więc co śpieszyć.

Interes więc tak stoi, że w tej chwili Osiewskiemu tylko tymi 155 markami głębiej trzeba zatknąć.

¹² Od 1878 roku Wawrzyniec hrabia Benzelstierna-Engeström osiadł na stałe w Poznaniu, gdzie rozpoczął działalność kulturalną i społeczną; wcześniej, od 1864 roku, przebywał w Dreźnie po zwolnieniu z austriackiego więzienia, w którym osadzono go za wydawanie nielegalnych broszur i pism ulotnych.

¹³ Hyères, miejscowość i gmina we Francji w regionie Prowansja-Alpy-Lazurowe Wybrzeże, w departamencie Var.

¹⁴ Stałym adresem zamieszkania pisarza był od 1879 roku obszerny dom przedmiejski przy ulicy Nordstraße nr 31 w Dreźnie; od czasu do czasu pisarz wybierał się na wycieczki, głównie dla poratowania zdrowia; wśród jego dolegliwości na pierwszym miejscu trzeba wymienić uporczywy kaszel.

¹⁵ Nie udało się zidentyfikować postaci.

¹⁶ Władysław Ludwik Anczyc (1823–1883) w 1875 roku wraz z G. Gebethnerem i R. Wolffem założył drukarnię w Krakowie, przejętą przez syna Wacława Zygmunta.

¹⁷ Wacław Gasztowtt (1844–1920), polski działacz emigracyjny we Francji, nauczyciel, literat i tłumacz.

rwie wicher — ludzie uciekają do domów. Czas taki jak u nas bywa w końcu kwietnia.

Było mi znacznie lepiej. Kaszel ustał, ale mam tyle różnych zgryzot, utrapień, interesów cudzych i swoich niemiłych, żem znowu opadł na siłach i źle mi jest.

Zobojeźniałem na wszystko...

Polaków, wyjąwszy doktora, którego nie znam, noszącego nazwisko polskie, nie ma tu, za to Nicea pełna. Ja tylko się przesunąłem przez nią, chociaż mam tam znajomych wiele i — słyszę, że mnie tam chciano zatrzymać — ale ja gonię za odpoczynkiem i spokojem.

Za całe towarzystwo mam tu grób mojego ciotecznego brata, który zmarł w Hyères w 1852, mając 26 lat¹⁸.

Nie palę, tylko trochę czasem na kominku, w pokojach chłodno, póki nie przyjdzie słońce, potem się ociepla. Słońce piecze...

Prawdziwy to ogród Hesperyd, jak go dawniej zwano — ale drożyna ogromna i przechodząca wszelkie moje rachuby. O mieszkanie było [...], znalazłem za obszerne tylko — płacę bajeczne sumy.

Bardzo byłbym wdzięczny za jakie słów kilka. Tu gazety żadnej, nic nie wiem, co się u nas dzieje. Pustynia i cisza — ale palmy i róże, i fiołki, i mandaryny zrywam z drzewa.

Ściskam serdecznie

Wasz wierny wdzięczny sługa

J.I. Kr.

d. 25 lutego 1881

Hyères, dep. Var Villa St. Charles

Drogi, kochany hrabio. Tak jakoś z tym przedziwnym tutejszym klimatem w ogrodzie Hesperyd nie mogę się jeszcze oswoić, że mi często list napisać trudno. Kaszel mi nie dokucza, ale niemoc jakaś, osłabienie, zmęczenie...

Maluję, smaruję po papierze i płótnie, chodzę dużo — a nawet na osiołku robię wycieczki.

W głowie jakoś mętno i pstro..., więc darujcie, że i w liście niewiele sensu znajdziecie. Są takie godziny ciężkie na ludzi, a nie można zwlekać z odpowiedzią.

Co do Osiewskiego i całej tej sprawy — darujcie, iż już ani słowa nie piszę, obrzydła mi ona. Tak lub owak — byleście ją skończyli i wyleźć z tego.

¹⁸ Nie udało się zidentyfikować postaci.

Pracę Waszą zawsze uwielbiałem, a dziś to, co czynicie dla Towarzystwa, nieskończoną Wam zjedną zasługę¹⁹. Nie pytając o nic, idźcie a idźcie dalej — Bóg pobłogosławi i pomoże. Pannę Zbyszewską²⁰ znam, ale ona mnie nie lubi, a ja jej — moje pośrednictwo mogłoby tylko popsuć sprawę. Katoliczka gorąca, zarzumiała okrutnie, fantastyczna, a skąpa niewypowiedzianie. Charakter energiczny, samowolny, gwałtowny. Wątpię, aby kiedykolwiek co zrobiła z czyjejkolwiek insynuacji — jeżeli zrobi — to swoją głową i coś fantastycznego jak ona. Ja się Wam tu na nic nie zdam, jak w ogóle poza zakresem papieru i pióra na niewiele komu się przydać mogę.

Właśnie w ten zakres wchodzi projektowana powieść na tle *Kulturkampfu*²¹. Myśl do niej jest niezaprzeczenie bardzo dobra — kwestia tylko, czy ja jej podołam. Z zupełną swobodą dotykając zadania — kwestii państwa i Kościoła — musiałbym pisać rzeczy i dla Moskali miłe. O to mniejsza, ale cóż z tą powieścią zrobić? Gdzie ją drukować? Jak rozpowszechnić? W Poznaniu ani myśleć o nakładcy — wszystko to nędzne, na wyzyskiwaniu oparte, itd., itd. W dodatku potrzeba, ażeby mi ktoś dostarczył materiałów, wskazówek. Nie byłbym od tego, chociaż rzecz bardzo trudna, a ja okrutnie zajęty tymi historycznymi powieściami bez końca.

Na tym list zamykam...

W pokojach zimno, na dworze wietrzno, i choć róże kwitną, ale tacy ludzie jak ja marzną. Niech Wam Bóg pomaga we wszystkim.

Jam Wasz zawsze

Józef

List marcowy do dwutygodnika wyślę w marcu dopiero... O treść ciężko.

¹⁹ Wawrzyniec Benzelskierna-Engeström w latach 1882–1907 pełnił funkcję sekretarza Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk; w jego ramach organizował także wsparcie finansowe oraz liczne spotkania i uroczystości naukowe; był współorganizatorem stałej galerii malarstwa polskiego i obcego w otwartym w 1882 roku Muzeum PTPN, pierwszym publicznym muzeum na ziemiach polskich; stworzył dwie stałe ekspozycje: w 1883 roku zbiorów kulturalno-historycznych, a dwa lata później tzw. Gabinet Kraszewskiego.

²⁰ Nie udało się zidentyfikować postaci.

²¹ Z języka niemieckiego „walka kulturowa”; nazwą tą określa się zainicjowaną przez Ottona Bismarcka walkę rządu pruskiego z Kościołem katolickim na gruncie politycznym i ideologicznym; na ziemiach polskich pod zaborem pruskim polityka antykościelna była połączona z germanizacją.

d. 21 maja 1881

Drezno, 31 Nordstraße

Drogi, łaskawy mój hrabio. Uradował mnie list Wasz bardzo, a było mi potrzeba pociechy jakiejś, bo powróciłem tak chory jak nigdy i ledwie dyszę. Nie tylko mi nie lepiej, ale dużo gorzej. Wedle wszelkiego podobieństwa — *c'est le commencement de la fin*. Zupełnie spokojnie czekam tego końca, bo się już nic lepszego dożyć nie spodziewam.

Wróciłem z Hyères z 20 stopni ciepła na dwa i od razu do łóżka... i po doktora.

Na dobitkę... przyszły wiadomości z Kijowa, gdzie mam córkę chorą²² — trzy dni marłem ze strachu. Interesa syna starszego²³, zdrowie jego jedynaczki zagrożone²⁴. Kłopoty finansowe — wszystko to razem... miarkujecie, jak podzielać mogło. Ale jak zawsze, tak i dziś zdaję się na wolę Bożą i powiadam *Fiat voluntas Tua*. Patrzą już na wszystko spokojnie i z rezygnacją.

Z listu Waszego zrobię wielki użytek, pisząc do „Kłosów”²⁵ w czerwcu, zachowuję go na ten cel. Pan Bóg Was przeznaczył na to, ażebyście byli odrodzicielem poznańskiego Muzeum. Dokonacie rzeczy wielkiej i tym potrzebniejszej, że w Poznaniu polskie wspomnienia albo giną, albo się skutecznie wypaczają.

Co do mnie dam Wam mą grafikę lepszą od owego łuckiego zamku²⁶, ale zamek popsuty mi zwróćcie, bo wstyd mi go. Będę teraz malował więcej, urządziłem sobie do tego pokój i to mnie jedno rozrywa.

Choć do Hamburga doktor radzi jak co roku, ale dla golizny podobno nie pojedę. Mam na głowie nie jednego siebie, ale sieroty, wnuki i dużo osób z rodziny.

²² Młodsza córka Józefa Ignacego Kraszewskiego Augusta Maria (1849–1917) wyszła za mąż w 1879 roku za fotografa Witolda Miączyńskiego i zamieszkała w Kijowie.

²³ Starszy syn Józefa Ignacego Kraszewskiego Jan Albin (1841–1917), inżynier kolejnictwa, właściciel fabryki maszyn do szycia i żniwiarek w Warszawie, prowadził w latach 70. interesy na kolei, m.in. w okolicach Hrubieszowa, które uszczupliły jego majątek.

²⁴ Jedyna córka Jana Albina Kraszewskiego Stanisława Marianna (1869–1942), malarzka, uczennica Olgi Boznańskiej, wystawiająca swoje obrazy w latach 1894, 1895, 1897 w Towarzystwie Zachęty Sztuk Pięknych w Warszawie i w latach 1905–1914 na Salonach Niezależnych w Paryżu, wyszła za mąż za Alojzego Władysława Strzembosza, adiunkta, bibliotekarza Biblioteki Polskiej w Paryżu.

²⁵ „Kłosy”, tygodnik literacki, naukowy i artystyczny wydawany w Warszawie w latach 1865–1890; jego założycielem, wydawcą i redaktorem odpowiedzialnym był Franciszek Salezy Lewental.

²⁶ Chodzi prawdopodobnie o przechowywany w Muzeum Józefa Ignacego Kraszewskiego w Romanowie obraz namalowany przez pisarza w 1864 roku *Krajobraz z zamkiem*.

Co do Osiewskiego już pisać nawet nie chcę. Męczył mnie i napadał listami, na które nie odpowiadałem, aż teraz dopiero odpisałem zimno, że wszystko oddałem w ręce Wasze i że zapewne musi być rzecz skończona. Mnie już sił, cierpliwości i czasu nie staje — niech go diabli wezmą.

List majowy posłałem. Czerwcowy pošlę, ale — dalej..., mój drogi łaskawco, nie wiem, czy podołam.

Pocieszcie mnie rychło listem, bo — ja Was kocham i szanuję.

A oto prośba. Jeżeli możecie prędko mi dać jakieś wiadomości o położeniu topograficznym, jak wyglądają miejscowości — Gniewków, Złotoryja, Włocławek, Szarlej — czy są jakie ruiny, wzgórze, rzeki, lasy, położenie jakie?

Potrzebne mi to prędko do nowej powieści historycznej. Pomóżcie proszę..., proszę.

Wasz cały

wdzięczny

J.K.

Lenartowicz²⁷ zrobił pomnik dla rozstrzelanego w powstaniu 63 r. Włocha B... potrzeba mu na to 800 franków, gdzie to zebrać?? Jak? Czy pora?

d. 19 marca 1882

Drezno, 31 Nordstraße

Szanowny, drogi hrabio! Zaczynam od najserdeczniejszych podziękowań za pamięć, prosząc, abyście byli łaskawi złożyć dzięki ode mnie P. Borzewskiej, P. Antoninie i Pani Hrabinie²⁸ — a przyjąć ode mnie szczególne dla siebie podziękowanie i serdeczny uścisk Waszej ręki, tak pracowitej i tak zasłużonej. Nowe życie wlała ona w obumarłe Towarzystwo, co pozostanie Waszą niezaprzeczoną zasługą.

Książkę łaskawie mi przyslaną (*Wład. Jag. i Jadwiga*) odebrałem. Korzystam z niej i w całości ją zwrócę.

Nie chciałbym Was nudzić wiadomościami o moim zdrowiu, ale pomimo zimy tak łagodnej okrutnie kaszlę i nie wychodzę. Z kaszlu

²⁷ Teofil Lenartowicz (1822–1893), poeta nazywany „lirnikiem mazowieckim”, pisarz i rzeźbiarz; rzeźbą zajmował się od 1864 roku, wykonując głównie symboliczne płaskorzeźby o rozbudowanej ikonografii i rzeźby portretowe; przebywał na emigracji — początkowo w Brukseli (1851), następnie w Paryżu (1852–1855), Rzymie (1856–1860) i ostatecznie we Florencji.

²⁸ Pisarz przekazuje pozdrowienia pani Borzewskiej, prawdopodobnie matce żony Engeströma, Antoninie Działowskiej oraz Jadwidze z domu Borzewskiej, od 1852 roku żonie hrabiego Wawrzyńca Benzelstierny-Engeströma.

wyrobiło się rozdęcie płuc (*emfizema*), które nie jest jeszcze zbyt wielkie — ale... to początek końca.

Chcę d. 1 czerwca lub około jechać do Ems, aby na ten katar i kaszel szukać ulgi przynajmniej. Potem chce mnie doktor wyprawić na zimowanie gdzieś na południe, ale nie wiem, czy będę mógł. Lata są złe...

Drezno zupełnie opustoszało. Wasz wyjazd je dobił. Kilku politechników, kilka panien uczących się śpiewu, Konopaccy²⁹ przemysłowcy i ja — i tyle.

Kolonia inwalidów przeznaczonych na powolne wymieranie. Z tych niedobitków Weisenhoff³⁰, Szemioth³¹, Botrowicz³² poszli już odpoczywać.

Na kogo kolej, nie wiemy.

Ja siedzę w domu, o ile mogę, pracuję, ale mniej mogę znacznie. Jeżeli nie kaszlę, to boli głowa lub krzyże, lub boki itp.

Wiosnę mamy cudowną i nadzwyczajną — ale się lękamy, aby za nią w maju nie przyszła mroźna pokuta.

Jeszcze raz wszystkim stokrotnie dzięki za pamięć od wdzięcznego sługi i przyjaciela.

J.I. Kraszewski

d. 22 grudnia 1882

Drezno, 31 Nordstraße

Najłaskawszy, kochany hrabio. Tysiącnie za pamięć dzięki i za najmilsze listu wyrazy, na które odpowiem tylko zawsze jednym uczuciem i życzeniami dla całego czcigodnego domu Waszego, któremu Bóg niech błogosławi i niech daje, czego tylko pragniecie, osłaniając Was łaską swoją.

Ze mną jest źle. Choćbym się nie chciał skarżyć — ale trudno się pocieszać i łudzić przy takim widocznym zdrowia upadku. Od trzech miesięcy nie wychodzę, a ja, com łóżka nie cierpiał, najchętniej teraz leżę i — pracować nie mogę tak jak nic. Zameczyły mnie nieustające nudności — katar żołądka i — boleść pęcherza.

Ani na radach, ani na lekach nie zbywa, dieta ścisła, ale to wszystko nie na wiele się przydało. 71 rok ma swe prawa i powtarza dobitnie: *Memento mori*.

²⁹ Władysław Konopacki, hrabia, członek Towarzystwa Przemysłowego Polskiego w Dreźnie.

³⁰ Nie udało się zidentyfikować postaci.

³¹ Szemioth Franciszek (1803–1882), weteran powstania listopadowego.

³² Nie udało się zidentyfikować postaci.

Słucham tego głosu z zupełnym ducha spokojem. Wola Boża.

Sposób życia, gusta, jadło — wszystko się zmieniło — są całe dni, że nic palić nie mogę, choć wszystkiego próbuję — i nic jeść, choć niby jestem głodny.

Lecz dosyć tych uzaleń. Wszystko by się to zniosło z poddaniem woli Bożej, gdyby nam w ogóle jakiś promyk nadziei lepszych czasów przyświecał. Nie wątpię ja o nich — ale słońce tymczasem grube kryją chmury.

W pracy trzeba szukać jedynej pociechy — miarkujcie więc, jak przykro być musi, gdy i do tej człowiek sił nie czuje.

Cieszę się, czytając o działalności Waszej i Towarzystwa, które ma wielkie zadanie na tym pobożowisku, na którym stoicie.

U nas nic nowego. Między nami — u Wład. Konopackiego jest bardzo niedobrze — dziwactwa groźne jakieś i coraz wybitniejsze. Żal mi go tak wielki, iż tego wypowiedzieć nie umiem. Daj Boże, aby przeszedł ten paroksyzm — ale jest straszny. W tej chwili przestał jeść mięso. Śpiewa i gra na fortepianie. Sam sobie gotuje itp.

Pierwszą od dawna Wigilię spędzę zupełnie sam. Gdybym nawet miał pójść do kogo — nie mogę z powodu choroby pęcherza, która nie dozwala absolutnie oddalać się ze swego pokoju. Z tego powodu i podróż na południe nadzwyczaj utrudniona — prawie niemożliwa.

Jeszcze raz powtórzone przyjmijcie Państwo życzenia najserdeczniejszych lat długich, pociech wszelkich, błogosławieństwa Bożego.

Od wiernego sługi i przyjaciela

J.I. Kraszewski

d. 14. lutego 1883

Drezno, 31 Nordstraße

Kochany hrabio. Z wielkim moim wstydem muszę Was trafić moją prośbą — niemal śmieszną — znowu o pożyczanie z biblioteki dwóch książek, które mam. Tak jest. Ale taki porządek u mnie, że dziesięć dni straciwszy na ich szukanie, a chory nie mogąc stać długo i męczyć się, w końcu uciekam się do tego środka. W roku przeszłym, doprowadzony nieładem nagromadzonych książek do ostateczności, byłem zmuszony ściągnąć niejakiego p. Brzostowskiego³³ z Krakowa, który bibliotekę przez kilka miesięcy układał; kosztowało mnie to 2000 marek i tak ją

³³ Aleksander Bolesław Brzostowski (1848–1920), literat, bibliograf, bibliotekarz, antykwariusz; w styczniu 1880 roku objął obowiązki bibliotekarza i konserwatora zbiorów u Józefa Ignacego Kraszewskiego w Dreźnie.

ułożył, że — nie ma sposobu nic znaleźć. Rozpacz. Ale co się stało — na to już nic poradzić.

Potrzebuję na krótki czas jednego z wydawnictw Akademii Krak. *Codex epistolaris XV. saeculi* (który wiem, że mam, bom go przeglądał), a druga jest niewielka broszura [...] wyd. w Wiedniu (łacina) — *Królowej Elżbiety Jagiellonki myśli o wychowaniu królewskich dzieci*. I tę mam, ale... Jeżeli by tej ostatniej nie było u Was w bibliotece (wyszła przed 2 laty), to może by był łaskaw Kantecki³⁴ mi dać tylko tytuł dokładny, a ja ją raz jeszcze sobie sprowadzę.

Darujcie to naprzykrzenie, ale nóż mam na gardle, bo mi to do pracy potrzebne.

„Tygodnik Powszechny”³⁵ ucieszył mnie doskonałymi portretami Waszymi i pięknym widokiem galerii.

Dajcie mi co podobnego do „Tygodnika Ilustrowanego”³⁶ Jenikego³⁷... Może inny widok sali której [...].

Łasce się Waszej polecam pełen szacunku.

Wasz wierny

J.I. Kraszewski

List pisany do dr. W. Łebińskiego³⁸

d. 12 września 1883

Drezno, 31 Nordstraße

Szanowny doktorze. Zaszło jakieś nieporozumienie w tej sprawie mojej ofiary³⁹. Chciałem Wam ułatwić i ulżyć kłopotu, zdając na Engeströma załatwianie prawnych formalności, ale nie miałem wcale na

³⁴ Antoni Kantecki (1847–1893), ksiądz, w latach 1876–1887 redaktor naczelny „Kuriera Poznańskiego”.

³⁵ „Tygodnik Powszechny”, pismo o charakterze popularnonaukowym, wydawane w Warszawie w latach 1877–1885.

³⁶ „Tygodnik Ilustrowany”, pismo literackie, artystyczne i społeczne, wydawane w Warszawie w latach 1859–1939.

³⁷ Ludwik Jenike (1818–1903), współtwórca i redaktor „Tygodnika Ilustrowanego”.

³⁸ Władysław Łebiński (1840–1907), publicysta i działacz wielkopolski; nabył drukarnię założoną przez Józefa Ignacego Kraszewskiego w Dreźnie i przywiózł ją do Poznania; w latach 1882–1889 był redaktorem „Roczników Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk”.

³⁹ W 1883 roku, po aresztowaniu pod zarzutem szpiegostwa na rzecz Francji, pisarz zdecydował się przekazać cały zbiór jubileuszowych darów, które otrzymał z okazji jubileuszu 50-lecia pracy literackiej w 1879 roku, Poznańskiemu Towarzystwu Przyjaciół Nauk, pozostawiając sobie kilka medali, dyplomów i albumów.

myśli wyrzekać się Waszej pomocy w odbiorze mojej ofiary. Zmiłujcie się, nie wyrzekajcie się tego. Jeszcze dotąd nie wiem kiedy, swobodniej odetchnawszy, będę mógł Was prosić o zabieranie, ale jak skoro to nastąpi, rad bym, abyście zabrali zaraz, a Bóg wie, kiedy Engeström powróci.

W tej chwili zabieranie byłoby z powodu mojego położenia — nieprzyjemnym, podlegając pewnej kontroli, ale jeżeli Bóg da, że ta się skończy, rad bym co rychlej zdać Wam wszystko — bo sam — jak skoro będzie można — muszę gdzieś szukać ratunku na nerwy i najokropniejsze zniekanie duchowe i cielesne.

Zrobicie naturalnie, jak Wam wygodniej, ale proszę, abyście mi swej łaskawej pomocy nie odmawiali, gdy się odezwę. Chciałbym widzieć się z Wami przy oddawaniu, choćby chwilę. Dotąd jednak nie śmiem terminu oznaczać. Zdaje się, że powinno by to nastąpić w początkach października.

Ściskam serdecznie dłoń Waszą.

Przyjacieli i sługa

J.I. Kraszewski

W chwili gdy mnie to nieszczęście spotkało... wszyscy się ode mnie jak od zapowietrzonego cofali. Wypowiedziano mi hipoteki na mojej wili — a nawet Towarzystwo Ubezpieczeń od Ognia, w którym były asekurowane ruchomości, wypowiedziało polisę. Otóż to nikczemne postępowanie Towarzystwa Providentia Frankfurckiego miał Redaktor Wasz... w dzienniku ogłosić — obiecał mi. Warto, aby i w niemieckiej „Correspondence” było o tym słowo. Przypomnijcie to mu, proszę.

d. 6 marca 1884

Drezno, 31 Nordstraße

Nie chcąc czcigodnego Prezesa męczyć pisaniem moim, uciekam się jeszcze do łaski Waszej, kochany hrabio, abyście mu podziękowali za list podyktowany i wyrazili serdeczne współczucie a najgorętsze życzenia, żeby Bóg podźwignął Go, w jak najlepszym zdrowiu dla Nas jak najdłużej zachował⁴⁰.

A przy tym — niech Bóg da zgodę i pokój — tak nam wszędzie potrzebne! Nie umiem wyrazić, jak mnie boli to, że ze wszystkich stron nasi nasze, nieporozumienia i wytaczane spory, gdy nasze sprawy powinniśmy załatwiać między sobą w sposób przyjacielski i zgodny.

⁴⁰ August Cieszkowski (1814–1894), ziemianin, hrabia, działacz, myśliciel społeczny i polityczny, współtwórca i prezes Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk.

Mam nadzieję, że u Was się to połąta i ukoji — niech przebaczy, zapomni i praca pójdzie dalej wspólna — na pożytek powszechny.

Drzę na samą myśl strat i zmian. Trzeba choćby z przykrością wytrwać na stanowisku i swoje robić.

Niech ludzie sobie sądzą, a każdy robi, co mu jego przekonanie dyktuje.

Najgorzej temu, kto zdrowia nie ma i siły go opuszczają, a właśnie ja się na to skarżyć muszę.

Słyszałem o Waszej nodze, ale dzięki Bogu nic nie było groźnego [...].

Czekam wiadomości, że i nieporozumienia załatwione. Wiele rzeczy często trzeba nie widzieć i nie słyszeć, to najlepszy sposób przeciwko nim.

Napiszcie mi kiedyś — przy zęczości — na wypadek nieszczęścia tego, gdyby prezesa zabrakło. Któż w takim razie jest kandydatem? Okrutnie się boję. Ale Bóg tę klęskę od nas odwróci.

Ściskam serdecznie dłoń Waszą. Raczcie mnie całemu domowi Waszemu przypomnieć i polecić drogiej pamięci.

Wasz całą duszą

Stary niedołęga

Bukowski⁴¹ pisał. Mamy w Rapperswilu drugi tom tego, co w Poznaniu. Bukowski nie podpisał protestacji, którą ja podpisałem.

dn. 1 listopada 1884

Jeszcze w Magdeburgu, przy nadziei

Drogi, łaskawy, serdeczny! Jak Wam dziękować za tak ciepły list, iż mnie nawet zastygłego, rozczarowanego potrafił rozgrzać!! Na to słów nie ma — potrzeba, abyście moje uczucie Waszym sercem odczuli. Podobało się Bogu pod życia mego ostatek dotknąć mnie tak ciężko, iż tego wypowiedzieć niepodobna, ale niech będzie imię Jego błogosławione — bo dusza stąd korzyść wyciągnie, chociaż [...] jestem straszliwie rozbity i przybity. Winienem tę ulgę, której się nie śmiałem nawet spodziewać, naprzód radzie, potem skutecznemu pośrednictwu ks. And. Radziwiłł[a]⁴². Niech mu Bóg płaci, bo mi z pewnością życie — choć może nie na długo — uratował. Paszport mój, na który od 24 paźdz. oczekuję — brzmieć będzie „nach Italien”, bo taka była prośba moja, a termin do 15 maja. Kaucja

⁴¹ Henryk Bukowski (1838–1900), uczestnik powstania styczniowego, emigrant polityczny, znany w Europie antykwariusz i kolekcjoner, właściciel gabinetu starożytności w Sztokholmie, członek Zarządu Muzeum Polskiego w Rapperswilu; wspierał działalność bibliotek i muzeów w Krakowie.

⁴² Karol Andrzej Radziwiłł (1821–1886).

wyniosła 20000 m. Dla niezbędnych formalności przeciągnęło się umarwienie i chyba nareszcie — prawdopodobnie d. 3 listop. — będę mógł wyjechać. Na drogę wysługę troskliwą mam zapewnioną, a w miejscu pobytu prawdopodobnym — lekarza, ziomka także troskliwego. Czegoż więcej żądać można, byleby się samo umieszczenie pomyślnie złożyło.

Wystawcie sobie, co to być musiało za życie tutaj, gdy ja, znoszący wiele, pięć razy musiałem zmieniać stołowanie się, a w ostatnim, niby to najlichszym, najczęściej nic w gębę wziąć nie było podobna, tak że żyłem herbata, bułką i ekstraktem Liebiga. Inne warunki życia w tej samej mierze... Ucisk ciała i ducha trwał od 13 czerwca 1883 aż po dzień dzisiejszy... i nie wiem jeszcze jak długo. Na umyśle i na ciele mnie to zrujnowało — a nie mówię już o kieszeni, która z zapracowanego grosza straciła połowę — niewiele zostało, ale się na to skarżyć nie będę. Bóg dał, Bóg wziął — niech będzie imię Jego błogosławione.

Z Frankfurtu myślę przez Gotthardbahn⁴³ dostać się do Genui, gdzie ponieważ [...] będę musiał odpocząć, listy adresowane *poste restante* dojść mnie mogą. Z Genui pojedę do Mentonu albo San Remo tymczasowo, a stąd zrobię wycieczki, aby sobie wybrać miejscowość najdogodniejszą.

O zdrowiu nie mam co pisać, jest ono w stanie opłakanym. Nie lubię lekarstw, ale zmuszony jestem co dzień trzy ich rodzaje najmniej brać, a noce bywają takie, jakich nieprzyjacielowi nie życzę. D. 22 sierpnia miałem lekki wprawdzie, ale mimo to straszny atak apoplektyczny na płuca i serce. Zdawało się, że już koniec. Potem ze 4 tygodnie nie mogłem przyjść do siebie, a teraz czuję go jeszcze na sercu i w oddechu. Są momenty trwogi niewypowiedzianej. Ale po co to pisać.

Zaczepiliście kwestię Towarzystwa. Mam najwyższy szacunek dla hr. Augusta, ale jeżeli kto, to on już jest dziś cieniem tylko swej przeszłości. Absolutna niezdolność do czynu, odkładanie wszystkiego do jutra charakteryzują go niestety [...]. Z tym się rachować potrzeba — czy to może dziś przewodniczącemu przystać czy nie?? (Bądźcie łaskawi papieiry dotyczące się mojego depozytu zatrzymać aż do czasu, gdy ja Wam dam adres stały. Wówczas prosić będę o przysłanie mi listu). Co się tyczy dr. Erzepki[ego]⁴⁴, mam to przekonanie, że lepszego wyboru nie można było

⁴³ Gotthardbahn, linia kolejowa w Szwajcarii, prowadząca z Immensee w środkowej części kraju do Chiasso przy granicy szwajcarsko-włoskiej.

⁴⁴ Bolesław Erzepki (1852–1932), historyk kultury, członek Akademii Umiejętności i Polskiej Akademii Umiejętności, od 1885 roku bibliotekarz i konserwator zbiorów Biblioteki Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk.

zrobić. Zna i miłuje swoją rzecz, młody, ma siły, przebył szkołę dobrą — czegoż można więcej pragnąć?? Tylko łagodnego charakteru i sympatycznej natury — o tym Waszą rzeczą sądzić.

Nie rozpaczajmy, że się kiedyś spotkać jeszcze możemy, jeżeli Bogu się podoba mnie przy życiu utrzymać. Za Wasze tak złote serce gotów bym nad Mölar jechać dziękować.

Całej Waszej dostojnej rodzinie — raczcie moje najgłębsze poznanowanie i najserdeczniejsze uczucia wdzięczności — oświadczyć [...].

Kończę już, bom się strasznie rozpiśał, a list wyjdzie dopiero razem ze mną, bo go wysłać nie mogę wprzód, patrzcie na datę stempla, a ona będzie razem prawdopodobną datą wyjazdu mego. Nie wiem, jak wyrazić uczucie wdzięczności dla Was. Takich jak Wy ludzi serca nie ma na świecie wielu — są to wyjątki, których dziś czcić i kochać nigdy nie można [przebrać]. A teraz po staroświecku, zamaszycie upadam do nóg i kończę.

Wasz wdzięczny sługa i przyjaciel

J.I. Kraszewski

Powracam do kwestii wyboru hr. Augusta. Nikt go pewno wyżej nie ceni, serdeczniej nie kocha, ale wybór człowieka zastosować się musi do miejsca i chwili. Nie wszędzie i brylant można osadzić. Gdyby ten zacny i święty a czysty człowiek miał siłę do czynu! Ale tej mu właśnie brak, a potrzeba jej.

Ma za to takt, spokój ducha, ofiarność... Niech Was Bóg Święty natchnie... Ale razem niech uchowa od warcholów i patriotów demonstracyjnych, hałaśliwych, którzy gotowi wszystko ryzykować, byle siebie na chwilę postawić na świeczniku.

Patrzę z boleścią w sercu na Poznańskie — dziś już wielu rzeczy cofnąć niepodobna, ale ile tych rzeczy mogli nie dopuścić, gdyby takt mieli. Drażniono, zaprowadzano polemiki niepotrzebne, na ostatek często tam, gdzie pewien kompromis i porozumienie z Niemcami było możliwe, dla popisu, hałasu dolewano oliwy do ognia. Ciągłe długoletnie wyśmiewanie, jątżenie musiało ten stan zrodzić, jaki dziś jest. Wracając do założenia, potrzeba na prezesa człowieka, który by to zrozumiał, że drażnienie dla satysfakcji jest występne i złe, że dziś nie wojnę mnożyć, ale szukać trzeba *modus vivendi*. Mielibyśmy i deputowanych więcej, i w radach miejskich więcej ludzi, gdyby umiejętniej postępowano sobie. Dziś trudniej daleko to złe naprawić, niż było je sprowadzić. A z iluz to my rzeczami chwaliliśmy się, dławili, aż póki te przechwałki nie sprowadziły innych praw i przepisów... Ale wola Boża, wola Boża...

Pierwszy mój wyjazd dziś był do Kościoła... Chciałem płakać, a nie mogłem.

Dnia 11 lutego 1887

Florencja, hotel Washington

Kochany, szanowny hrabio. Oczekiwałem od Was wiadomości i choćby słowa, aby się odezwać i zapytać, co się z Wami i rodziną dzieje. Nareszcie odbieram drogi list Wasz i serdecznie dziękuję. Znalazł on mnie we Florencji, dokąd doktor wyprawił dla zmiany i potrzebnej nerwow rozrywki. Zastałem tu zimno, zimno i pusto niemal tak jak w San Remo.

Zdrowie się zrazu poprawiło, potem pogorszyło i powróciło do stanu zwykłego. Wczoraj wszystko było śniegiem okryte, dziś słońce poślaca białe te całuny. Tylko ludzi tu znalazłem więcej i kilku młodzieży, artystów, dniem i nocą trzymają straż przy mnie, bo spać nie mogę.

Nie mam zresztą nic pociesającego o sobie do doniesienia — a smutkami się dzielić nie godzi.

Z przeprowadzonego śledztwa okazało się, że książki Wasze są u mnie. Idzie tylko o wynalezienie ich [...].

Serdecznie ściskam dłoń Waszą, a całej dostojnej rodzinie załączam wyrazy najgłębszego podziękowania i wiernej do grobu przyjaźni.

Wasz wdzięczny

J.I. Kraszewski

Nie patrzcie na to, jak mi się ręka drży, płąta, tak i myśli... Stan opłakany.

List Teodora Tomasza Jeża⁴⁵ do Franciszka Olszewskiego⁴⁶

19/3 87 Genewa

(Nie do druku)

Szanowny Panie,

Doktor Laskowski⁴⁷ powiada, że stan Kraszewskiego jest stanem konania, które potrwa może dni kilka jeszcze, ale zakończy się śmiercią. Chorzy na serce umierają konaniem trudnym. Znałem jednego, który się

⁴⁵ Zygmunt Miłkowski (1824–1915), polski pisarz i polityk niepodległościowy piszący pod pseudonimem Teodor Tomasz Jeż.

⁴⁶ Franciszek Olszewski (1859–1918), od grudnia 1886 roku redaktor naczelny „Kurieru Warszawskiego”.

⁴⁷ Zygmunt Laskowski (1841–1928), lekarz, anatom, uczestnik powstania styczniowego, założyciel Muzeum Anatomicznego w Genewie.

z życiem dwa tygodnie pasował. Wobec niechybnego, jak się zdaje, rezultatu zakłopotani jesteśmy, co z ciałem zrobić. Dr L. telegrafował do pani K., lecz odpowiedzi nie otrzymał. Nie wiemy, gdzie się znajdują syn i brat. Chory złożył w ręce dra L. 8000 franków na wydatki kuracyjne, lecz wydatki pośmiertne z powodu, że w hotelu umrze, przewidywać należy ogromne. Po śmierci potrzeba będzie zrobić obdukcję i zabalsamować, następnie zwłoki dokądś wyprawić, nie zdaje mi się bowiem, ażeby pozostać miały w Genewie. Dokąd i jak wyprawić? Pan Sz., Pług⁴⁸ i inni raczcie o tym pomyśleć i nas zawiadomić — i to śpieszno, albowiem, zdaniem doktora, umrzeć może lada chwila — znajduje się w stanie asfiksji, zatruwa go uryna. Dr zamówił specjalistę do zdjęcia maski; pisma ilustrowane będą miały szkice pośmiertne. Obmyśliliśmy te szczegóły, ale nie wiemy, co z ciałem zrobić. Złożymy je w *morgue* przy szkole medycznej w razie, jeżeliby skonał przed nadejściem rozporządzenia stosownego. Uprzedzam, iż takie przechowywanie zwłok jest bardzo kosztowne. Może je Kraków zabierze. Należy to zawczasu obmyśleć, albowiem 99 szans na 100 rokuje niestety śmierć.

Telegram pański otrzymałem wieczorem i natychmiast odpowiedziałem. Listum jeszcze nie dostał.

Zasylam Sz. Panu pozdrowienia uprzejme.

Z. Miłkowski

Dopisek Piotra Bańkowskiego⁴⁹ „Zmarł 19 marca”.

---

⁴⁸ Antoni Pietkiewicz (1823–1903), poeta, pisarz i dziennikarz cieszący się dużą popularnością w świecie literackim Warszawy, redaktor „Kłosów” (1875–1890), „Wędrowca” (1894–1899), piszący pod pseudonimem Adam Pług.

⁴⁹ Piotr Bańkowski (1885–1976), historyk literatury, archiwista; list znajduje się w PAN Archiwum w Warszawie w materiałach Franciszka Olszewskiego (162), które zostały wydzielone ze spuścizny Piotra Bańkowskiego.

Lucyna Popławska
Toruń

**MIKOŁAJA DZIKOWSKIEGO
KATALOG ATLASÓW BIBLIOTEKI
UNIwersYTETU STEFANA BATOREGO W WILNIE
ZE SZCZEGÓLNYM UWZGLĘDNIENIEM ZBIORÓW
JOACHIMA LELEWELA ORAZ MAP POLSKI**

WILNO, NAKŁADEM BIBLIOTEKI USB, 1935–1939

Katalog atlasów... stanowi nie tylko najważniejszą dotyczącą polskich zbiorów kartograficznych, opracowaną w okresie międzywojennym publikację, lecz również jest dziełem życia jej autora. Zajmuje on szczególnie miejsce nie tylko w publikowanym dorobku Mikołaja Dzikowskiego, ale również w polskim piśmiennictwie kartograficznym.

Dlatego warto przyrzeć się bliżej tej publikacji, zachowanej jedynie w 48 egzemplarzach, w tym 35 w Polsce. Jest to dzieło przechowywane jedynie w kilkudziesięciu bibliotekach w kraju oraz kilku zagranicznych, ale tam, gdzie się zachowało, nadal jest bardzo cenione i stale udostępniane.

**1. Zarys historii powstania zasobu kartograficznego
w Bibliotece Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie**

Chcąc wnikliwie ocenić tę cenną publikację, należy choćby w największym skrócie omówić historię powstania całego zasobu kartograficznego Biblioteki Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie. Po zamknięciu w 1832 roku przez władze carskie Uniwersytetu Wileńskiego zbioru biblioteki zostały rozparcelowane między uniwersytety w Kijowie i Charkowie, w to miejsce w 1867 roku utworzono Wileńską Bibliotekę Publiczną i Muzeum. Księgozbiór tej biblioteki powstał ze zbiorów zamkniętych w wyniku represji po powstaniu styczniowym katolickich klasztorów, polskich gimnazjów oraz zagrabionych kolekcji osób

Mikołaj Dzikowski i Maria Mołodcówna w Gabinetecie Kartografii, 1956,
Gabinet Zbiorów Kartograficznych BUMK

prywatnych biorących udział w powstaniu. Zwożono je do Wilna w 1865 roku z terenu guberni wileńskiej, kowieńskiej, grodzieńskiej, mińskiej, witebskiej i gromadzono w gmachu pouniwersyteckim. W zbiorach tych znajdowały się także obiekty kartograficzne, wśród nich bardzo cenne za-
bytkowe atlasy. W 1867 roku dołączono również księgozbiór Północno-
Zachodniego Oddziału Imperatorskiego Rosyjskiego Towarzystwa
Geograficznego. W późniejszym okresie napływ kartografików był już
niewielki.

W roku 1919, po odzyskaniu przez Polskę niepodległości, cały księ-
gozbiór Biblioteki Publicznej przeszedł na własność biblioteki wskrze-
szonego Uniwersytetu Stefana Batorego. Od tego momentu z teryto-
rium całej Polski oraz spoza jej granic płynęły liczne dary książkowe.
Wśród nich było również sporo map i atlasów. W roku 1921 Bibliotece
Uniwersyteckiej w Wilnie przyznano egzemplarz obowiązkowy, w ra-
mach którego systematycznie docierały do niej także publikacje karto-
graficzne, przede wszystkim z Książnicy Atlas we Lwowie, Akademii
Umiejętności, Instytutu Geologicznego, Spółki Pedagogicznej w Poznaniu

i Wojskowego Instytutu Geograficznego, który nadsyłał wszystkie arkusze wydawanej wówczas mapy taktycznej i mapy operacyjnej.

Na przełomie 1925 i 1926 roku w dziejach zbiorów kartograficznych Biblioteki Uniwersyteckiej w Wilnie miało miejsce niezmiernie ważne wydarzenie. Otóż po długich staraniach sprowadzono do Wilna kartograficzną kolekcję Joachima Lelewela. Ta zgromadzona w Brukseli, lecz od roku 1874 przechowywana w charakterze depozytu w Kórniku kolekcja właśnie w końcu 1925 roku dotarła, zgodnie z wolą jej twórcy, do Biblioteki Uniwersyteckiej w Wilnie. Obejmowała ona ponad 300 atlasów, wśród których znajdowały się wspaniałe XVI- i XVII-wieczne, oprawne w pergamin egzemplarze (wśród nich było 13 wydań *Geographii* Ptolemeusza, 9 wydań *Theatrum Orbis Terrarum* Orteliusza, 10 wydań atlasów Merkatora, 10 wydań J. Janssona, 7 wydań Blaeua, 7 Vischera, 9 de Wita, 6 Roberta de Vaugondy, a także szczególnie cenny — *Speculum Orbis Terrarum* Gerarda de Jode oraz atlas wydany przez Antonia Lafreriego), ponadto kilkaset map luźnych, oryginalnie opublikowanych w różnych atlasach, wiele rekonstrukcji map starożytnych i średniowiecznych, wykonanych przez Lelewela lub narysowanych przez inne osoby na jego zamówienie, a także ponad 1200 książek o tematyce geograficznej¹.

Z tego ogromnie cennego zbioru wyłączono atlasy i mapy, następnie przekazano je do Działu Rękopisów, gdzie wraz z pozostałymi obiektami kartograficznymi przebywały do kwietnia 1930 roku.

2. Zainteresowanie Mikołaja Dzikowskiego zbiorami kartograficznymi, bibliograficzne ich opracowanie oraz organizowanie Działu Kartograficznego

Po raz pierwszy z dorobkiem naukowym Joachima Lelewela oraz z jego kolekcją kartograficzną Mikołaj Dzikowski zetknął się w 1929 roku w trakcie przygotowań do wystawy z okazji 350. rocznicy powstania Uniwersytetu Stefana Batorego (1579–1929). Dzikowski opracowywał część poświęconą *Pamięci Lelewela*. Zbiór ten wywarł na nim duże wrażenie i stał się bodźcem do trwałego zainteresowania dziełami kartograficznymi, a szczególnie ich historią. Będąc już doświadczonym i wszechstronnym bibliotekarzem, natychmiast docenił wartość Lelewelowskiej kolekcji i przystąpił do jej opracowania. O jego stosunku zarówno do

---

¹ Krassowki B., *Wśród starych map i atlasów Biblioteki Narodowej. Katalog wystawy*, Warszawa 1982.

Mikołaj Dzikowski, BUMK,
rps 941/IV

zbioru, jak i jego twórcy świadczy najlepiej następujący cytat:

„Składają się nań [kolekcję] nabyte przez Lelewela w bardzo ciężkich warunkach materialnych w rozmaitych antykwarniach wydawnictwa kartograficzne od XVI wieku do współczesnych mu włącznie. Zdumienie i rozrzewnienie ogarnia na widok tego ogromu poświęcenia i samozaparcia dla celów naukowych. Żyjąc w nędzy, mieszkając na poddaszu, samotny, schorowany, opuszczony człowiek ten potrafił zebrać pierwszorzędny materiał do pracy nad historią kartografii”².

W Sekcji Rękopisów Biblioteki Uniwersyteckiej w Toruniu przechowywana jest autobiografia Dzikowskiego, spisana podczas pracy w tej bibliotece. Niestety, obejmuje ona okres tylko do września 1939 roku. W niej to autor dość szczegółowo opisuje okres obejmujący odbudowę Biblioteki Uniwersyteckiej w Wilnie po odzyskaniu przez Polskę niepodległości. Sporo miejsca poświęca historii organizowania Gabinetu Map, pracom związanym z opracowywaniem zbiorów kartograficznych i z drukiem katalogu oraz atmosferze towarzyszącej temu wydarzeniu.

W 1930 roku dyrektorem Biblioteki Publicznej i Uniwersyteckiej w Wilnie został wybrany dr Adam Łysakowski, który wkrótce spowodował zmianę dotychczasowej nazwy na Biblioteka Uniwersytecka w Wilnie. W tymże roku Mikołaj Dzikowski objął nowo utworzony Dział Kartograficzny oraz Dział Wymiany Wydawnictw z Instytucjami Zagranicznymi. Mimo że praca nad organizacją wymiany pochłaniała wiele czasu, wymagała bowiem częstej korespondencji z zagranicznymi instytucjami, Dzikowski jednak rozpoczął katalogowanie atlasów Lelewelowskich i atlasów z dawnych zbiorów biblioteki, których było sporo i które tkwiły między książkami w ogólnym magazynie.

² Dzikowski M., *Zbiór kartograficzny Uniwersyteckiej Biblioteki Publicznej w Wilnie*, Wilno 1932.

Jednocześnie zajął się katalogowaniem map, rozpoczynając od zbiorów najnowszych jako najbardziej potrzebnych czytelnikom.

Jako wzór do katalogowania atlasów posłużył mu *Katalog atlasów geograficznych Biblioteki Kongresu*, opracowany przez kierownika Działu Kartograficznego Philipa Lee Phillipsa, wydany w Waszyngtonie, a do Biblioteki Uniwersyteckiej w Wilnie nadesłany w darze przez dyrekcję tamtejszej biblioteki. Dzikowski korzystał z czterech pierwszych tomów *Katalogu...*, które zawierały opisy 5324 atlasów³.

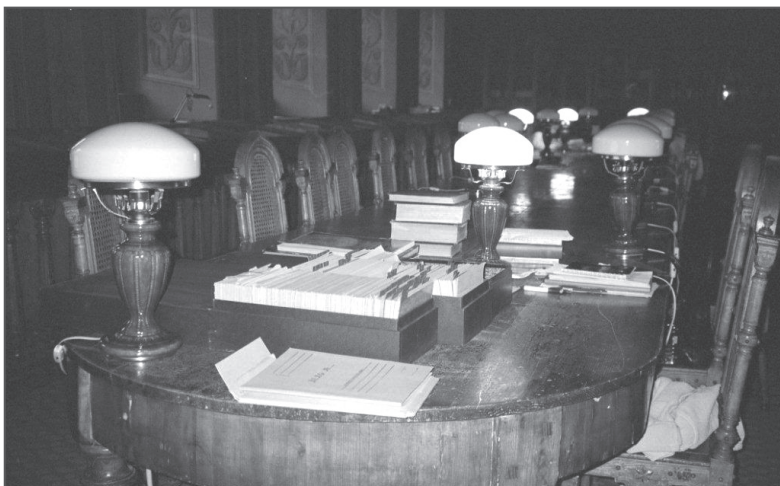
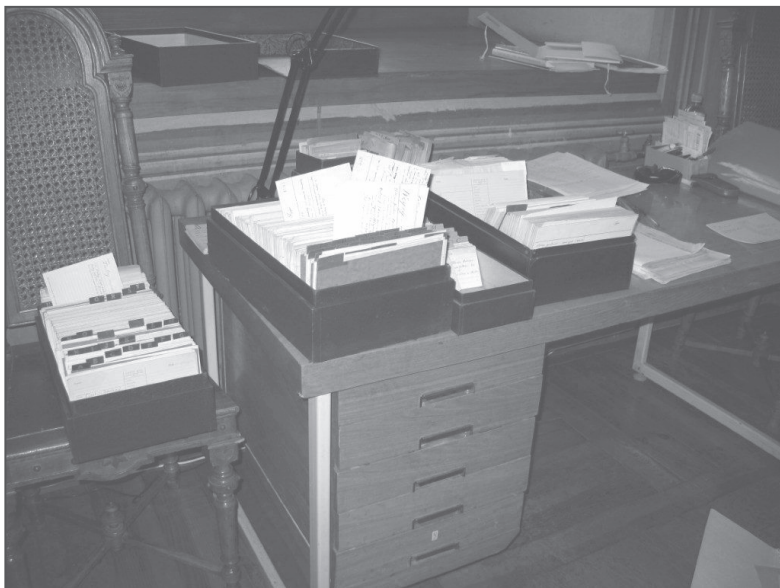
Warto wspomnieć, że przez wiele dziesięcioleci był to najobszerniejszy tego typu drukowany katalog na świecie, z pełną informacją bibliograficzną i analitycznym opisem atlasów. Będąc katalogiem jednego, wprawdzie największego na świecie zasobu kartograficznego, pełnił on często funkcję bibliografii drukowanych atlasów takich autorów, jak K. Ptolemeusz, A. Orteliusz, G. Merkator i G. Blaeu, podając w skróconej formie, obok tych posiadanych przez Bibliotekę Kongresu, wszystkie inne odnotowane wydania. Poprzedzony jest wstępem informującym o zastosowanej metodzie i układzie katalogu.

Jak wspominała mgr Maria Mołodcówna, współpracowniczka kustosa w Bibliotece Uniwersyteckiej w Toruniu, Mikołaj Dzikowski bardzo wysoko cenił zarówno to dzieło, jak i ogólnie „anglosaską praktyczność”, która polegała według niego na zwięzłym i wyczerpującym ujmowaniu zagadnień, jednocześnie przeciwstawiając jej niemiecki balast naukowy (nadmierne filozofowanie i zawilości) oraz francuskie zbyt powierzchowne traktowanie problemów naukowych. M. Dzikowski, podobnie jak Ph.L. Phillips, starał się podczas katalogowania jak najdokładniej opisywać poszczególne obiekty. Liczył wszystkie karty i tablice w atlasach, a w egzemplarzach XVI- i XVII-wiecznych podawał sygnatury arkuszy. Porównywał je z innymi egzemplarzami opisanymi w literaturze i na tej podstawie pokazywał różnice i braki występujące w atlasach swojej biblioteki.

3. Prace nad katalogiem drukowanym

W trakcie katalogowania atlasów, kiedy większość z nich była już bardzo szczegółowo opisana i ujęta w katalogu kartkowym, M. Dzikowski powziął myśl wydania go drukiem. Szczególnie zależało mu na pokazaniu

³ Phillips Ph.L., *A list of geographical atlases in the Library of Congress*, vol. I–IV, Washington 1909–1920; od roku 1954 pod red. C.E. Le Geara ukazały się następnymi cztery tomy (do 1974), zawierające 18748 opisów atlasów, informacja w: *Bibliography of Geography. Part 1 — Introduction to General Aids*, Chicago 1976, s. 197.

Rękopiśmienna kartoteka Mikołaja Dzikowskiego opracowana i nadal przechowywana w Bibliotece Uniwersyteckiej w Wilnie; w sali Smuglewicza, przy tych samych stołach Mikołaj Dzikowski pracował nad mapami i atlasami, 2012, fot. L. Popławska

kolekcji Lelewela. Do pracy tej przystąpił w 1935 roku. Już w trakcie przygotowywania materiału spostrzegł, że katalog drukowany wymaga zastosowania zupełnie innego układu niż katalog kartkowy. Przede wszystkim postanowił wprowadzić dodatkowe informacje z zakresu historii kartografii, co zmusiło go do przeprowadzenia wielu uzupełniających poszukiwań bibliograficznych i studiów porównawczych, dotyczących zarówno samych atlasów i map, jak i ich twórców. W ostatecznym kształcie katalog uzyskał bardzo przejrzysty chronologiczno-alfabetyczny układ, niezmiernie pomocny w prowadzeniu badań nad historią kartografii. Pozwala on na odnotowanie rozmieszczenia tych samych map w atlasach wydawanych przez różne oficyny. Podobnie jak katalog Phillipsa opisywany tu katalog Dzikowskiego aż do lat osiemdziesiątych XX wieku z powodzeniem pełnił w Polsce rolę bibliografii dawnych atlasów.

3.1. Zawartość katalogu

Ze względu na niezwykle walory tego dzieła warto jeszcze przed omówieniem druku katalogu pokrótce scharakteryzować jego zawartość. Katalog zawiera 724 szczegółowe opisy atlasów. Spośród nich 315 tytułów w 397 tomach pochodzi z kolekcji Joachima Lelewela. Liczy on 677 stron druku (42 arkusze wydawnicze) i składa się z dwóch części — z zasadniczego członu katalogu, zawierającego bibliograficzne opisy atlasów (533 ss.), oraz z indeksów (144 ss.). Wszystkie atlasy zostały opisane z autopsji.

3.1.1. Opis zawartości głównego członu katalogu

W poszczególnych opisach Dzikowski zgromadził wszystkie podstawowe informacje o analizowanym obiekcie, a więc o wieku danego atlasu, objętości, języku, w jakim został opublikowany, oraz o formacie. W górnym prawym rogu strony umieszczone są numery opisanych na niej atlasów. W nagłówku podany jest rok wydania niezależnie od tego, czy ma się do czynienia z kilkoma atlasami z jednego roku, czy tylko z jednym. W przypadku niemożności ustalenia dokładnej daty powstania dzieła Mikołaj Dzikowski posłużył się słowem „około” lub datami krańcowymi (np. 1635–1714). Dzieje się tak głównie w sytuacjach, gdy jest opisywany atlas sztuczny, złożony z map wydanych w różnych latach. W przypadku daty niewydrukowanej a dopisanej ręcznie jest ona ujęta

w nawias kwadratowy. Atlasy opublikowane w jednym roku ułożone są alfabetycznie.

Następnie odnotowany jest kolejny numer atlasu w katalogu, hasło autorskie (w przypadku dzieła anonimowego hasło tytułowe), pełny tytuł oraz miejsce i rok wydania. Wszystkie te informacje podane są w języku wydania atlasu.

Kolejnym elementem jest opis fizyczny, czyli określenie techniki druku (tablice, drzeworyt, miedzioryt, chromolit itp.). W przypadku tablic kolorowych lub kolorowanych wpisane jest określenie „kolor”. Podana jest również liczba tablic oraz format obiektu (wyrażona w centymetrach wysokość grzbietu atlasu). W opisach części atlasów, które oprócz map zawierają strony z tekstem, Dzikowski podaje język, w jakim został on napisany (np. nr 213: tekst niem. i franc.; nr 447: tekst franc.). Zamieszczone są również numery kolejnych arkuszy wydawniczych. Znajdują się one w lewym dolnym rogu na pierwszej stronie rozpoczynającej każdy kolejny arkusz.

Prócz tych podstawowych danych bibliograficznych Mikołaj Dzikowski często zamieszczał pogłębiony opis dotyczący całych atlasów lub map w nich zawartych oraz dodawał obszernie teksty dotyczące powstania poszczególnych obiektów. Katalog zawiera olbrzymią ilość usystematyzowanych informacji oraz komentarzy naukowych na temat zawartości wielu atlasów. W tym miejscu uwidacznia się szczególnie wnikliwe traktowanie obiektów ze zbioru Lelewela, od których, jak już wspomniano, rozpoczęło się zainteresowanie Dzikowskiego kartografią i jej historią. Przytoczył do tej pory nigdzie niepublikowane, wszystkie pisane ręką Lelewela uwagi i noty występujące na kartach atlasów. Wyszczególnił również wykonane przez Lelewela karty tytułowe, spisy treści, indeksy, a nawet oprawy. Prócz tego niejednokrotnie dodał komentarze uzupełniające lub czasem prostujące zapisy Lelewela. Charakterystycznym przykładem może być opis atlasu nr 22 (Orteliusz A., *Theatrum Orbis Terrarum*), który został zamieszczony przez Dzikowskiego w dosłownym brzmieniu i w miarę możliwości z wiernym rozmieszczeniem poszczególnych elementów. Wszystkie umieszczone przez Dzikowskiego informacje, zarówno własne, jak i powtórzone za Lelewelem, mają duże znaczenie dla oceny naukowej działalności Lelewela oraz dla historii nauki. Z tym też wiąże się opis zawartości poszczególnych atlasów, a głównie różnice w omawianiu tychże atlasów i zawartych w nich map.

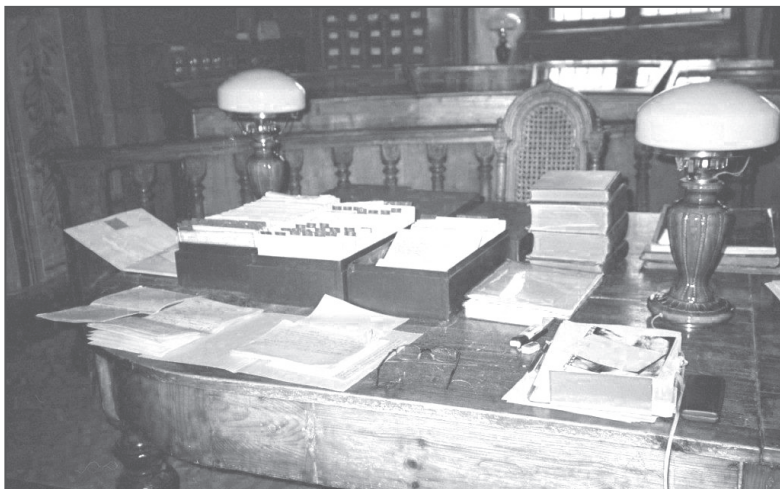
Wydaje się, że właśnie ze względu na szczegółowość informacji o mapach znajdujących się w poszczególnych atlasach ich opisy można podzielić na trzy grupy.

Do grupy pierwszej można zaliczyć opisy atlasów nierozpisanych na poszczególne mapy, ale z pełnym opisem bibliograficznym i krótkimi uwagami Dzikowskiego dotyczącymi oprawy lub pochodzenia oraz takie, które nie zostały rozpisane na mapy, ale zostały zaopatrzone w szczegółowe informacje na temat pochodzenia, układu map oraz twórcy dzieła. Tak opisane atlasy stanowią prawie $\frac{2}{3}$ całości katalogu.

Drugą, przy tym najmniej liczną grupę stanowią opisy atlasów, w których tylko część map została wymieniona. Jak się wydaje, do tej grupy należą opisy, w których Dzikowski wyszczególnia braki lub omawia rozbieżności między opisywanymi egzemplarzami ze swojej biblioteki i opisanymi w katalogu Phillipsa. Jako przykład może posłużyć atlas nr 20 z planami i mapami wojny wenecko-tureckiej (1570–1573), gdzie Dzikowski wykazał zarówno brakujące numery map, jak i tytuły 10 kart nadliczbowych w stosunku do atlasu z Biblioteki Kongresu w Waszyngtonie.

Grupę trzecią stanowią opisy atlasów, w których wszystkie mapy zostały wyszczególnione, a niektóre nawet szczegółowo opisane. Dotyczą one przeważnie atlasów niepełnych, w przypadku których autor katalogu chciał zaprezentować zachowane egzemplarze map oraz atlasów sztucznych z kolekcji Lelewela. Zawartość niektórych atlasów Leleweł pozostawił w takim układzie, w jakim je nabył. Do nich należy słynny atlas Antonia Lafreriego (nr 12), złożony z map włoskich kartografów z lat sześćdziesiątych i siedemdziesiątych XVI stulecia. Leleweł poszukiwał go przez wiele lat i zdołał nabyć zaledwie rok przed swoją śmiercią. Własnoręcznie ułożył kartę tytułową oraz indeks wszystkich znajdujących się w nim map, planów i rycin. Dzikowski wszystkie te informacje zamieścił w swoim katalogu, uzupełniając opis i dodając wiadomości bibliograficzne.

Leleweł często po nabyciu atlasu całkowicie zmieniał jego układ, np. usuwał lub dodawał inne mapy, równocześnie zaznaczając w opisach wszelkie dokonane zmiany. Przykładem takiego atlasu jest *Zbiór map autorów i wydawców francuskich z XVII w. utworzony w 1660 r. i następnie uzupełniony późniejszymi mapami do roku 1666* (nr 100), z którego Leleweł usunął około 40 tablic z mapami Pierra Duvala i Nicolasa Sansona, a dodał 12 tablic z przełomu XVII i XVIII w. Uporządkował

Karty katalogowe wraz z rękopiśmiennym materiałem kartograficznym (*koroboczki*), 2012, fot. L. Popławska

tablice według autorów lub wydawców, opracował indeks do nowego układu atlasu, a także osobne karty tytułowe i indeksy do każdej grupy tablic. Często do atlasów całkowicie przez siebie skomponowanych wykonywał karty tytułowe, indeksy, a także oprawy. Zamieszczał również biogramy ich twórców i historię powstawania map. W tej grupie znajdują się też atlasy kompletne, zachowane w oryginalnej postaci, jak np. *Atlas Major* Fredericka de Wita (nr 210), dwutomowe dzieło wydane w Amsterdamie około 1760 roku. W tym przypadku Dzikowski wyjaśnia w swoich uwagach, że dodatkowo zamieszcza oryginalny wykaz tytułów map, co znacznie pomaga w korzystaniu z innych atlasów tego autora, ponieważ atlasy te rzadko posiadają spisy map.

Innym atlasem, interesującym również ze względu na dużą wartość bibliograficzną, jest wydany około 1780 roku *Atlas Novus...* T.C. Lottera (nr 249). Atlas zawiera jedynie 37 map, natomiast umieszczony na wstępie wolumenu spis map i planów liczy 429 pozycji, gdyż pochodzi on z ostatniego okresu działalności tej oficyny. Biblioteka Uniwersytecka w Wilnie posiadała wiele atlasów Lottera, znacznie różniących się zawartością tablic, ale łącznie zawierały one prawie komplet map tego autora. Mikołaj Dzikowski w swoim katalogu zamieścił sumaryczny ich spis. Tytuły map, które biblioteka posiadała, oznaczył kursywą, zaś te, których

brakowało — antykwą. Spis ten stanowi podstawę bibliograficzną dla pozostałych map w atlasach Lottera w Bibliotece USB.

Spośród atlasów XIX-wiecznych Dzikowski wyszczególnił wszystkie mapy w atlasach opracowanych przez Lelewela oraz innych polskich autorów, np. Marczyński Wawrzyniec, *Statystyczne, topograficzne i historyczne opisanie Gubernii Podolskiej* (nr 368). W przypadku niektórych atlasów Lelewela opisana jest historia ich powstania, np. *Mały atlas do Historii Polskiej [...] z sześciu kart geograficznych złożony* (nr 373). Natomiast opisując *Atlas do dziejów polskich z dwunastu krajobrazów złożony*, Dzikowski zamieścił spis osiemnastu wydań tego atlasu wraz ze zmianami wprowadzonymi w poszczególnych edycjach. Wydania te ukazały się w Warszawie, Wrocławiu, Lwowie i Poznaniu (nr 399).

Kończąc omawianie opisu zawartości atlasów należy dodać, że oprócz bogatej informacji o obiektach kartograficznych Dzikowski zamieścił za Lelewelem genealogie i biografie najważniejszych wydawców, takich jak Sansonowie, Blaeuowie, Vischerowie, Danckerts, de Wit i inni, niektóre z nich znacznie uzupełniając.

Dalszy opis zewnętrznych cech atlasów obejmuje sposób oprawy (skóra, pergamin, teka), proveniencję, skróty tytułów dzieł, z których Dzikowski korzystał przy opracowywaniu danego atlasu lub map w nim zawartych, oraz biblioteczną sygnaturę.

W ostatniej części opisu atlasu, podobnie jak Phillips, który wymienił mapy Ameryki, Dzikowski w analogiczny sposób wyszczególnił wszystkie mapy Rzeczypospolitej lub jej części. Liczba wspomnianych map wynosi ponad tysiąc egzemplarzy. Cytowane wszelkie napisy, występujące na mapie i na jej odwrocie, Dzikowski uzupełnił swoimi uwagami o zmianach w rozmieszczeniu tych elementów oraz o różnicach treści map opublikowanych w różnych oficynach, jak również o ich powiązaniach filiacyjnych. Jednym z najlepszych przykładów jest opis poświęcony mapom Polski w atlasie Orteliusza *Epitome du Theatre du Monde...* (nr 32, s. 35)⁴.

---

⁴ W niniejszym opracowaniu wykorzystano fragmenty publikacji Popławska L., *Mikołaja Dzikowskiego „Katalog atlasów Biblioteki Uniwersyteckiej w Wilnie ze szczególnym uwzględnieniem zbiorów Joachima Lelewela oraz map Polski”*, [w:] *Studia o działalności i zbiorach Biblioteki Uniwersytetu Mikołaja Kopernika*, cz. 4, Toruń 1988, s. 27–45.

3.2. Indeksy

Po głównej części katalogu Mikołaj Dzikowski umieścił sześć indeksów, które już same w sobie zawierają ogromną liczbę usystematyzowanych zarówno pod względem geograficznym, jak i rzeczowym informacji. W dużym stopniu podnoszą one wartość i przydatność całego dzieła, umożliwiając bowiem szybkie wyszukiwanie nie tylko w zawartości zasobu kartograficznego, lecz także w klasyfikacji rzeczowej.

3.2.1. I.⁵ Indeks przedmiotowy atlasów

Hasłem głównym jest nazwa geograficzna obszaru, którego dotyczy atlas, zaczerpnięta z jego tytułu lub treści. Hasła są usystematyzowane w porządku alfabetycznym. W zależności od objętości i różnorodności materiału dotyczącego jednego hasła w dalszej kolejności zostało zastosowane kryterium rzeczowe oraz kryterium chronologiczne. Obok tytułu atlasu znajduje się data jego wydania oraz kolejny numer w katalogu. Bardzo istotnym i interesującym poznawczo przykładem jest główne hasło „Świat”, które następnie zostało podzielone na 28 haseł tematycznych. Zapoznanie się z atlasami opatrzonymi hasłem „Świat” historykowi kartografii daje możliwość zorientowania się w wartości całego zasobu kartograficznego biblioteki, gdyż zawiera ono opisy zabytkowych atlasów najwybitniejszych europejskich twórców. Hasło to gromadzi również atlasy wszystkich późniejszych, prezentujących cały świat publikacji, będące w posiadaniu Biblioteki Uniwersyteckiej w Wilnie. Jako pierwsza pod wspomnianym hasłem omówiona została *Geographia* Ptolemeusza z 1490 roku, a jako ostatni *Atlas* wydany przez oficynę Trzaski, Everta i Michalskiego w 1938 roku. Hasło „Polska” liczy 22 hasła tematyczne. Jedynym głównym hasłem niebędącym nazwą geograficzną jest hasło „Wojny”; Mikołaj Dzikowski zamieścił w nim, w układzie chronologicznym, atlasy dotyczące wojen i bitew, bez rozróżnienia terytoriów, na których się one toczyły.

3.2.2. II. Indeks przedmiotowy map Polski

Ma on taki sam układ formalny jak indeks przedmiotowy atlasów. Głównym hasłem jest „Polska” oraz występujące na jej terytorium nazwy geograficzne, ułożone również w porządku alfabetycznym. Obok hasła głównego występują określniki rzeczowe. Następnie wyszczególniono są tytuły map w brzmieniu oryginalnym, z datą wydania oraz numerem

⁵ Cyframi rzymskimi Dzikowski ponumerował tytuły indeksów.

atlasu w katalogu, a często i numerem strony w danym atlasie. Tu także Dzikowski wydzielił hasło „Wojny”, pod którym wymienił 109 map.

3.2.3. III. Indeks przedmiotowy map i planów w atlasach sztucznych („factices”), utworzonych w XVI i XVII w.

Hasłami są tu nazwy geograficzne, również uszeregowane w porządku alfabetycznym, z numerem atlasu w katalogu oraz numerem tablicy w atlasie. Znajdują się tu cztery atlasy liczące 357 map.

3.2.4. IV. Indeks osobowy

Indeks ten obejmuje nazwiska kartografów, wydawców, rytowników oraz osób, którym były dedykowane atlasy lub mapy, a nawet nazwiska postaci występujących na portretach umieszczonych na mapach. Jest on szczególnie cenny i pomocny przy poszukiwaniach biograficznych i bibliograficznych. Przy nazwiskach mniej znaczących postaci historycznych umieszczone są jedynie numery atlasów, w których nazwiska te występują. W przypadku autorów wybitnych wymienione są wszystkie ich dzieła wraz z datami wydania. Szczególne miejsce w tym indeksie zajmuje Joachim Lelewel, którego cała kolekcja kartograficzna została wyszczególniona. Na początku Dzikowski wymienił wszystkie atlasy autorstwa Lelewela ze zbiorów Biblioteki USB, następnie bardzo skrupulatnie podzielił wszystkie notatki Lelewela, związane z wykonanymi przez niego pracami na następujące grupy:

- rękopiśmienne uwagi bio- i bibliograficzne w atlasach;
- drobne uwagi rękopiśmienne;
- cytaty z dzieł;
- własnoręcznie wykonane karty tytułowe, frontyspisy i indeksy.

3.2.5. V. Indeks anonimów

Indeks ten liczy 44 atlasy, głównie XIX- i XX-wieczne. Są to atlasy wydane bez podania nazwisk autorów map. Znajdują się tu zarówno atlasy ogólnogeograficzne, np. *Der große Weltatlas*, edycja Lipsk 1933, jak i historyczne, np. *Atlas historyczny Polski*, wyd. PAU [1928 lub 1930], komunikacyjne, np. *Atlas lotnisk polskich*, Warszawa 1933, czy statystyczne, np. *Rzeczpospolita Polska. Atlas statystyczny*, Warszawa 1930.

3.2.6. VI. Proweniencja

Jest to indeks, który wykazuje znane źródła pochodzenia atlasów. Główne miejsce zajmuje oczywiście kolekcja Lelewela z 315 pozycjami, następnie 34 tytuły pochodzą z kolekcji Fryderyka Smitta oraz 14 z Biblioteki Mańkowskiej będącej własnością Marii Łęskiej z hr. Druckich-Lubeckich. Jeden atlas pozyskano jako dar Władysława Mickiewicza.

3.2.7. Errata z omyłkami druku i sprostowaniami

3.2.8. Dzieła cytowane

Przy katalogowaniu i opisywaniu obiektów kartograficznych Dzikowski korzystał z bogatej, liczącej 66 tytułów literatury. Do najczęściej cytowanych publikacji należą: *A list of geographical atlases...* Ph.L. Phillipsa, *Bibliografia polska* K. Estreichera, *Facsimile atlas to the early history of cartography* A.E. Nordenskiölda, *Intorno ad una raccolta di carte...* R. Almagiego, *Nederlandsche Bibliographie...* P.A. Tielego oraz *Geographie du Moyen Age* (t. I–IV) J. Lelewela. Przy większości cytowanych prac Dzikowski umieścił również skróty, których użył przy poszczególnych opisach, pominął tylko przy pracy J. Lelewela G.M.A. (*Geographie du Moyen Age*) oraz K. Estreichera (Estr.).

4. Druk katalogu

Biblioteka Uniwersytetu Stefana Batorego w ramach prac naukowych wydawała serię publikacji własnych „Wydawnictwa Biblioteki Uniwersyteckiej w Wilnie”. Dominowała w niej tematyka związana z biblioteką i jej zbiorami. Także katalog atlasów został wydany jako 8. tom tej serii⁶.

W tym miejscu ponownie możemy posłużyć się fragmentami wspomnień M. Dzikowskiego, dotyczącymi pracy nad katalogiem.

„W sali tej [odrestaurowana na drugim piętrze tzw. sala Lelewela] szła praca nad układem Katalogu. Szła ona b. powoli, gdyż trzeba było kartę po karcie przeglądać wszystkie mapy w atlasach, porównywać mapy z różnych wydań, często 3 lub 4-ch naraz, rozkładając je na długich komodach. Druk pierwszych 6 arkuszy wykonany został na linotypie w drukarni „Kuriera Wileńskiego”. Ponieważ tekst wymagał częstej

⁶ Wzmiankę o przynależności katalogu do serii zamieściła H. Hleb-Koszańska w opracowaniu *Adam Łysakowski: życie i działalność*, „Przegląd Biblioteczny”, 1971, r. XXXIX, z. 1–4, s. 26.

zmiany czcionki i był wielojęzyczny — korekta sprawiała wiele trudności: w zamian poprawionego błędu zjawiały się nowe w poprawionym wierszu. Spowodowało to przejście na ręczny skład. Następne więc arkusze drukowała „Drukarnia Archidiecezjalna”, w której były czcionki podobne do poprzednich linotypowych. Druk odbywał się przeważnie latem, mniej więcej co tydzień 1 arkusz. Opracowywanie tekstu szło równomiernie, wyprzedzając o 1–2 arkusze druk, ale zdarzały się czasem przerwy w druku, gdy praca nad tekstem wymagała dodatkowych studiów i poszukiwań bibliograficznych. Z powodu coraz więcej pochłaniającej mój czas pracy nad katalogiem atlasów, tak że prawie codziennie pracowałem wieczorami, często do godz. 10 wieczorem — zmuszony byłem prosić dr. Łysakowskiego o zwolnienie mnie z prowadzenia wymiany wydawnictw, na co on po długim oporze wreszcie zgodził się. W ten sposób ostatni rok przed wybuchem wojny oddany byłem całkowicie wykańczaniu katalogu, pracując jednak dalej wieczorami.

We wrześniu 1939 cały tekst i część indeksów były już wydrukowane (500 egzemplarzy + 20 autorskich). Gdy władze litewskie objęły rządy w Uniwersytecie, pozostawiły przez kilka miesięcy (do 15 grudnia 1939) możliwość dalszej pracy pod dyrekcją dr. Łysakowskiego całemu personelowi biblioteki, płatnemu według stawek litewskich. W tym okresie odbywało się stopniowe przekazywanie zbiorów i agend bibliotecznych dyrekcji litewskiej [...].

Druk katalogu oczywiście został przerwany⁷.

W świetle powyższych wyjaśnień lata 1935–1939 można uznać za datę wydania katalogu.

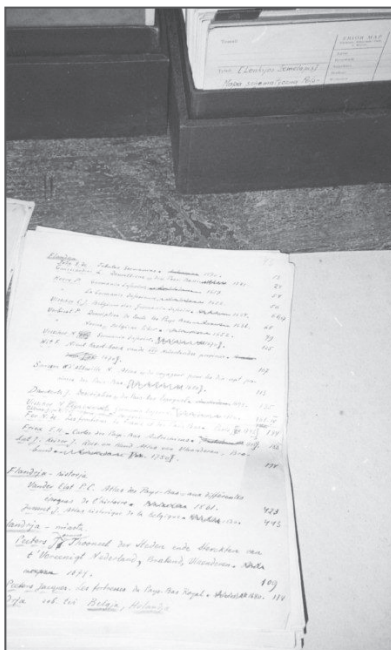
5. Niewydrukowane części katalogu oraz ich późniejsze uzupełnienia

Wiadomo, że nie zdążono wydrukować wszystkich zaplanowanych przez Dzikowskiego części. Właściwie nadal trudno jednoznacznie stwierdzić, czy brakujące elementy były już wydrukowane i tylko ich nie dołączono, czy były już opracowane i tylko ich nie wydrukowano, czy też Dzikowski w ogóle ich jeszcze nie napisał. Najprawdopodobniej jednak nie zostały wydrukowane, ponieważ katalog okres 2. wojny światowej przetrwał w arkuszach. Jeżeli w tym czasie w ogóle coś opraviono, to bardzo niewielką liczbę. Większość zachowanych egzemplarzy katalogu opraviono dopiero po wojnie, i to zarówno w Polsce, jak i w Wilnie.

⁷ Dzikowski M., *Autobiografia*, BUMK, Gabinet Starych Druków i Rękopisów, rps 941/IV, k. 16–17.

Ani w Wilnie, ani w Toruniu nie natrafiono też na ślad świadczący o tym, że wstęp już był napisany, a karta tytułowa przygotowana. Nie natrafiono również na jakąkolwiek wzmiankę o nich w literaturze przedmiotu, także w autobiografii nie ma żadnych wyjaśnień na temat brakujących części katalogu. Jedyną odnalezioną informacją znajduje się w liście Mikołaja Dzikowskiego do Bolesława Olszewicza:

„Ostatnie arkusze, jak wspomniałem już, były drukowane podczas mojej nieobecności. Korektę przeprowadzili koledzy, dużo błędów się wkradło. Przedmowy, wstępu i konkordancji sygnatur atlasów rosyjskich z drukowanym katalogiem dzieł rosyjskich Wileńskiej Biblioteki Publicznej nie udało mi się dokonać. Tak samo brak kilku ilustracji, zapowiedzianych w tekście. Jest to więc druk niekompletny”⁸.

Robocza kartka katalogowa wykonana podczas prac nad indeksem przedmiotowym atlasów, 2012, fot. L. Popławska

Można przyjąć, że owo „nie udało mi się dokonać” oznacza, że Dzikowski nie zdążył opracować brakujących części katalogu, a może tylko dokończyć...?

W katalogu najbardziej odzuwa się brak wstępu, który gdyby był pisany podczas druku katalogu, zapewne zawierałby znacznie bogatsze informacje aniżeli zawarte w autobiografii, pisanej ponad 10 lat po tamtych wydarzeniach oraz po syberyjskich i wojskowych przeżyciach.

Brak oryginalnej, wydrukowanej karty tytułowej spowodował to, że jest ona uzupełniana w różny sposób. Często jest to dołączona luźna karta napisana odręcznie lub na maszynie. Niejednokrotnie jest to napis sporządzony ręką samego Dzikowskiego. W niektórych przypadkach jest to fotokopia maszynopisu, w innych tytuł

⁸ List Mikołaja Dzikowskiego do Bolesława Olszewicza, 31 maja 1951, Materiały Bolesława Olszewicza, APAN, III–184.

jest wpisany atramentem lub ołówkiem bezpośrednio nad tekstem, na pierwszej stronie katalogu. Na poszczególnych egzemplarzach występują różnie brzmiące tytuły. Helena Hleb-Koszańska w opracowaniu *Adam Łysakowski: życie i działalność* zaleca stosowanie w bibliografiach następującego tytułu: *Katalog atlasów Biblioteki Uniwersyteckiej w Wilnie ze szczególnym uwzględnieniem zbiorów Lelewela*⁹.

Bolesław Olszewicz w pośmiertnym wspomnieniu o twórcy katalogu podaje, iż na otrzymanym od niego w darze egzemplarzu znajduje się napisany własnoręcznie przez Dzikowskiego tytuł, który brzmi: *Katalog atlasów Biblioteki Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie. Ze szczególnym uwzględnieniem zbiorów Joachima Lelewela oraz map Polski*¹⁰.

Wydaje się, że ten tytuł można byłoby potraktować jako zalecany przez autora katalogu i stosować go w bibliografii. Kilka egzemplarzy nosi właśnie taki tytuł, ale sporo też jest w wersji proponowanej przez Hleb-Koszańską. Na niektórych egzemplarzach jest tylko *Katalog atlasów... M. Dzikowski*. Prócz nazwiska autora i tytułu dzieła podane jest również miejsce wydania, czyli Wilno, czasem, lecz nie we wszystkich egzemplarzach, nazwa wydawcy oraz data wydania. I tu rozbieżności znowu są duże. Stwierdzono następujące wersje daty wydania: 1939, 1940, 1934–1939, 1934–1940, 1938–1939, 1935–1939, 1935–1940, a nawet 1939–1945.

Już podczas drukowania katalogu był on w środowisku bibliotekarskim oczekiwany z dużym zainteresowaniem i niecierpliwością. Świadczy to o pewności co do ogromnej wartości tego jeszcze nieukończonego dzieła. Podczas wojny bibliotekarze z dużą troską i głębokim niepokojem dopytywali o los Dzikowskiego oraz dzieło jego życia.

6. Rękopiśmienna kartoteka Mikołaja Dzikowskiego przechowywana w Bibliotece Uniwersyteckiej w Wilnie

Kilkakrotne, prowadzone po wojnie poszukiwania większej liczby zachowanych egzemplarzy katalogu atlasów oraz związanego z nim rękopiśmiennego materiału nie dawały pozytywnego rezultatu. Przez wiele lat sądzono, że większość nakładu katalogu oraz cały rękopiśmienny materiał Dzikowskiego uległ zniszczeniu lub rozproszeniu. W przypadku katalogu drukowanego prawdopodobnie przypuszczenia te okazały się słuszne. Do dziś zidentyfikowano niewielką ich liczbę.

⁹ Hleb-Koszańska H, *Adam Łysakowski...*, s. 27.

¹⁰ Olszewicz B, *Mikołaj Dzikowski (1883–1957)*, „Przegląd Biblioteczny”, 1958, r. XXVI, z. 1, s. 13.

Zaś co do rękopiśmiennego dorobku sytuacja uległa znacznej poprawie. Należy przy tej okazji wspomnieć o istotnym wydarzeniu, dzięki któremu nasza wiedza o dorobku Dzikowskiego została znacznie wzbogacona. Otóż podczas naukowego pobytu autorki niniejszego tekstu w Bibliotece Uniwersytetu Wileńskiego dzięki uprzejmości dyrekcji oraz pracowników Oddziału Starych Druków Biblioteki Uniwersyteckiej w Wilnie odnaleziono kartonowe pudła (tzw. *koroboczki*) wypełnione kartami katalogowymi, pisanymi ręką Mikołaja Dzikowskiego! Okazało się, że jest to obszerny fragment kartoteki powstałej w ciągu kilku lat podczas katalogowania obiektów kartograficznych oraz prac przygotowawczych do wydania drukiem katalogu atlasów, a także prawdopodobnie planowanego wydania drukiem katalogu map. Nie jest to materiał kompletny, składa się bowiem z różnych tematycznie i zróżnicowanych objętościowo kartotek. Oprócz kartek katalogowych zawiera także inne dokumenty rękopiśmienne związane z opracowaniem atlasów i map.

Wydaje się, że warto przybliżyć odnaleziony w Wilnie materiał. Stanowi on niezwykle cenną pamiątkę i daje świadectwo znakomitego warsztatu badawczego, erudycji, ogromnej wiedzy i olbrzymiego wysiłku, jaki Dzikowski włożył w opracowanie zbiorów kartograficznych oraz przygotowanie katalogu do druku. Analiza tego materiału pozwoli chociaż w jakimś stopniu prześledzić i przybliżyć warsztat naukowy Dzikowskiego oraz wykazać jego niezmiernie wnikliwą analizę badanych obiektów kartograficznych, ich proveniencji oraz historii. Materiał ten składa się z dwóch części.

6.1. Opisy atlasów i map na kartach katalogowych

Pierwszą i najważniejszą część stanowi zespół kartotek, utworzony z typowych kart katalogowych stosowanych w zbiorach specjalnych. Są to karty wykonane z cienkiego kartonu, wszystkie jednolitego formatu 21,9×14,9 cm. Jest to podstawowy katalog zbiorów kartograficznych, przeznaczony dla czytelników biblioteki, liczy ok. 2000 kart katalogowych. Znajdują się one w oryginalnych, specjalnie zaprojektowanych do ich przechowywania i udostępniania kartonowych pudłach. Dzikowski stosował trzy rodzaje kart:

- karta bez żadnego nadruku (stosowana jako karta zbiorcza lub odsyłaczowa);
- karta z odrocznie narysowanymi ołówkiem liniami, dzielącymi ją na trzy pola (stosowana do katalogowania atlasów);

- karta drukowana, znormalizowana, stosowana do katalogowania map, zarówno samoistnych, jak i znajdujących się w atlasach; jest to wzór zalecany przez Bolesława Olszewicza, zaprojektowany w oparciu o zasady opracowane przez Sophusa Rugego w Bibliotece Państwowej w Dreźnie; stosowana była przed wojną również w Bibliotece Narodowej w Warszawie; jest ona pięknie skomponowana, podzielona na przygotowane do wypełnienia rubryki, uwzględniająca wszystkie niezbędne do identyfikacji obiektu informacje; szczegółowość opisu w tych rubrykach można porównać z dzisiaj stosowanym opisem bibliograficznym w katalogach elektronicznych.

Kartoteka sporządzona na wspomnianych kartkach składa się z kilku odrębnych, różniących się pod względem treści katalogów.

6.1.1. Katalog atlasów

Szczerliwym trafem w całości zachowała się najważniejsza i najcenniejsza część całej rękopiśmiennej spuścizny kustosa Mikołaja Dzikowskiego, czyli kartkowy katalog atlasów. Liczy on 724 opisy, a więc dokładnie tyle, ile pozycji zawiera drukowany katalog atlasów. Z całą pewnością jest to katalog przeznaczony dla czytelników, który powstał po opracowaniu wszystkich atlasów znajdujących się w Bibliotece Uniwersyteckiej w Wilnie.

6.1.2. Katalog map

Prawdopodobnie również w całości przetrwał katalog map usystematyzowany według brzmienia nazw geograficznych, który liczy ponad 850 kart katalogowych i zawiera opisy map samoistnych, załącznikowych oraz wyjętych z atlasów. Są to obiekty przechowywane w Gabinetie Map oraz w innych działach Biblioteki Uniwersyteckiej w Wilnie (np. w Dziale Książek). Właśnie w tym katalogu Dzikowski zastosował już wcześniej omówione karty z wydrukowanymi, szczegółowymi rubrykami. Dzikowski zamierzał w ten sposób skatalogować również wszystkie mapy znajdujące się w atlasach. Być może ta kartoteka miała stanowić bazę wyjściową do wydania drukiem katalogu map. Na omawianej karcie katalogowej kolorem czerwonym jest wyróżnione hasło, które tworzy nazwa geograficzna z dołączonym kryterium rzeczowym oraz chronologicznym.

Szczególnie cennym obiektem i interesującym przykładem opisu jest tzw. *Atlas Lafreiego* (nr 12). Zawiera on uzupełniające komentarze Dzikowskiego oraz bardzo ciekawe, dotyczące zdobycia tego dzieła cytowane teksty J. Lelewela. Liczy on 110 map, z których wszystkie zostały skatalogowane na oddzielnych kartach katalogowych, a równocześnie wszystkie zostały wyszczególnione w katalogu drukowanym. Przeważająca większość opisów map z tego atlasu jest identyczna na kartach katalogowych i w katalogu drukowanym. Jeżeli występują różnice, są one bardzo nieznaczne. Wydaje się, że są to również opisy już przygotowane do planowanego wydania drukiem katalogu map.

Wśród odnalezionego materiału znajdują się kolejne kartoteki; zapewne stanowiły one materiał pomocniczy przy konstruowaniu tekstu głównego katalogu lub indeksów; są one znacznie mniejsze, niektóre wręcz szczątkowe, jednak poukładane w pewne grupy i warte przynajmniej wymienienia: Katalog kart odsyłaczowych, Kartoteka z kartami zbiorczymi, Katalog map rękopiśmiennych, Katalog kopii map rękopiśmiennych z kolekcji Joachima Lelewela, Katalog alfabetyczny dubletów.

6.1.3. Katalog kart odsyłaczowych

Zachowane karty odsyłaczowe prawdopodobnie stanowią fragment ogólnodostępnego katalogu Biblioteki Uniwersyteckiej w Wilnie. Liczą 141 opisów katalogowych sporządzonych na kartach bez żadnych nadruków i podziału na pola. Można tu wyróżnić odsyłacze autorskie, tematyczne i wydawnicze.

6.1.4. Kartoteka z kartami zbiorczymi

Kartoteka sporządzona jest na kartach odręcznie podzielonych ołówkiem na trzy pola. Hasło stanowią nazwy geograficzne, począwszy od kontynentów, poprzez państwa, dzielnice, po małe jednostki, jak np. Kamieniec Podolski. Brakuje natomiast sygnatury poszczególnych obiektów. Jest to nieduży katalog, prawdopodobnie mógł stanowić materiał powstały na początku tworzenia indeksów.

6.1.5. Katalog map rękopiśmiennych

Zawiera 19 kart, na których oprócz opisu bibliograficznego czerwonym atramentem jest wpisane hasło „Wojna polsko-rosyjska 1830–1831” (17 map posiada proveniencję ze zbiorów Fryderyka Smitta).

6.2. Opisy na zwykłych papierowych kartkach

Drugą grupę odnalezionych w Bibliotece Uniwersyteckiej w Wilnie dokumentów stanowią opisy wykonane na zwykłych papierowych kartkach formatu A5 (niektóre mocno pokreślone i przybrudzone). Z całą pewnością przeznaczenie tych kart było inne aniżeli katalogu kartkowego. Zapewne jest to roboczy materiał sporządzony podczas prac nad indeksami zamieszczonymi w katalogu drukowanym. Jest to materiał niekompletny, w grupie tej jedyną kompletną kartoteką jest spis haseł, przygotowany do *Indeksu przedmiotowego atlasów* wraz z określnikami, bez wyszczególnienia obiektów. Zawiera on wszystkie hasła umieszczone w katalogu drukowanym, od „Algierja” [sic] do „Żegluga rzeczna”, liczy 8 stron rękopisu i z niewielkimi wyjątkami jest zgodny z hasłami umieszczonymi w katalogu drukowanym.

Kolejną zachowaną rękopiśmienną kartoteką jest *Indeks przedmiotowy map Polski*. Liczy ona 12 stron, zawiera jedynie hasła, na które Dzikowski podzielił mapy dotyczące ziem polskich, bez wskazania atlasu, w którym znajduje się dana mapa.

Dzięki możliwości porównania opisów umieszczonych na tych dwóch rodzajach kart z opisami w katalogu drukowanym możemy z dużym prawdopodobieństwem prześledzić i odtworzyć kolejność prowadzonych przez Dzikowskiego prac, od katalogu przeznaczonego dla czytelników, poprzez opisy sporządzone dla drukarni, do już wydrukowanej wersji katalogu.

Biblioteka Uniwersytecka w Toruniu pozyskała kopie mikrofilmowe całej spuścizny Dzikowskiego z Biblioteki Uniwersyteckiej w Wilnie.

7. Wyniki kwerendy dotyczącej liczby i rozmieszczenia obecnie zachowanych egzemplarzy katalogu

Kilka lat temu, w 2004 roku, Biblioteka Uniwersytecka w Toruniu przeprowadziła szerokie poszukiwania mające na celu ustalenie aktualnej liczby zachowanych egzemplarzy. W kręgu zainteresowań znalazły się biblioteki naukowe oraz niektóre muzea, archiwa i towarzystwa naukowe, a więc te instytucje, których charakter wskazuje na możliwość posiadania katalogu.

Pisemną kwerendę skierowano do instytucji w Polsce oraz bibliotek i instytutów polonijnych w różnych krajach. Osobiście oraz korespondencyjnie szukano katalogu w bibliotekach na terenie Litwy. Za pośrednic-

twem Internetu przeszukano elektroniczne bazy największych bibliotek na świecie.

Rezultat tych poszukiwań okazał się nadzwyczaj interesujący. Oprócz już wcześniej znanych egzemplarzy katalogu odnaleziono jeszcze 10 do tej pory nieznanych w Polsce oraz 13 poza jej granicami, w tym do 10 uściślono ich liczbę na Litwie. W Polsce prośbę o informację o katalogu skierowano do 114 instytucji. Z tego 71 instytucji odpowiedziało negatywnie, informując o braku tego dzieła w swoich zbiorach, lecz niejednokrotnie wskazując innych, pewnych lub tylko potencjalnych posiadaczy katalogu. W ogóle nie odpowiedziało na kwerendę 21 instytucji, można zatem przyjąć, że nie posiadają tego dzieła. Natomiast 22 instytucje nadesłały informacje pozytywne (w tym jedna, która ma jedynie kopię kserograficzną), w których podały liczbę posiadanych egzemplarzy i niejednokrotnie dołączyły dodatkowe, bardzo interesujące informacje. W ten sposób stwierdzono, że w Polsce zachowały się 34 egzemplarze w instytucjach publicznych oraz jeden egzemplarz w rękach prywatnych.

Już wcześniej wiadomo było o istnieniu w Polsce jeszcze dwóch oryginalnych katalogów będących własnością nieustalonych osób prywatnych, jeden z nich powinien zawierać dedykację autora dla pani Ireny Friemannowej z Lasek pod Warszawą. Uzyskano też informacje o dwóch egzemplarzach katalogu, które kilka lat temu zostały zakupione przez osoby anonimowe na aukcjach antykwarycznych w Warszawie.

W kilku bibliotekach, oprócz egzemplarza drukowanego, znajdują się również reprodukcje katalogu w wersji mikrofilmowej, kserograficznej lub fotograficznej. W sumie uzyskano informacje o pięciu kopiach katalogu. Większość instytucji posiada po jednym egzemplarzu, lecz są też biblioteki, które mają po dwa, a nawet trzy egzemplarze katalogu.

Wśród nich również Biblioteka Uniwersytecka w Toruniu jest w posiadaniu trzech egzemplarzy katalogu. Jeden stanowił własność Mikołaja Dzikowskiego, którym posługiwał się on podczas pracy w tutejszej bibliotece, natomiast dwa pozyskano w latach sześćdziesiątych dzięki wymianie z bibliotekami wileńskimi.

Przed kilku laty jeden z nich wymieniono na egzemplarz nabyty przez osobę prywatną od żony Dzikowskiego Herty Dzikowskiej już po jego śmierci. Jest to bardzo cenny i interesujący egzemplarz. Nie był kompletny, gdyż brakowało w nim 37 stron indeksów, które zostały uzupełnione kopiami. Natomiast 116 stron (od 417 do 533), czyli końcowa część katalogu, zawiera robocze notatki sporządzone ręką Dzikowskiego. Są to

Temat: <i>Toruń i powiat</i>	ZBIÓR MAP Uniwers. Biblioteki Publ. w Wilnie.	Sygn. <i>M 76</i>
Tytuł: <i>Mapa powiatu toruńskiego</i>	Autor <i>Cisewski</i>	
	Rysownik	
	Szycharz	
	Drukarz <i>Rozynek Konrad</i>	
	Wydawca	
	Nakładca	
	Skała <i>1:40000</i>	
	Sposób wykonania <i>lit.</i>	
	Kolorowa — czarna	
	Miejsce druku i rok <i>Poznań [ok. 1931]</i>	
	Ilość arkuszy <i>4</i>	
	Wielkość w cm szerokość × wysokość <i>57 × 64,5</i>	
	Pochodzenie <i>Dar wydz. pow.</i>	
	Nr. inwentarza	
	U w a g i	

Druk Państwowa w Wilnie. Nr. 17206 0—X-01.2009

Karta katalogowa mapy powiatu toruńskiego, 2012, fot. L. Popławska

podkreślone różnymi kolorami kredek nazwiska autorów i niektórych tytułów, natomiast ołówkiem na marginesach wpisane są hasła przedmiotowe. Jest to prawdopodobnie fragment egzemplarza korekcyjnego.

Egzemplarze katalogu, które dotarły do niektórych bibliotek na przełomie lat czterdziestych i pięćdziesiątych XX wieku, pochodzą głównie z darów Mikołaja Dzikowskiego, który ofiarował je szczególnie zainteresowanym historią kartografii osobom oraz zasobnym w mapy i atlasy bibliotekom. Natomiast te, które trafiły do bibliotek w latach 1956–1966, pozyskano głównie dzięki darom i wymianie z bibliotekami wileńskimi, zarówno Biblioteką Uniwersytecką, jak i Biblioteką Litewskiej Akademii Nauk. Niestety, proveniencja niektórych egzemplarzy jest już w tej chwili nie do ustalenia.

Pisemną kwerendę wystosowano również do najbardziej liczących się instytucji polonijnych, których charakter wskazywał na możliwość posiadania tego dzieła. Wysłano zapytania do takich instytucji, jak np. Biblioteka Muzeum Polskiego w Rapperswilu, Instytut Polski i Muzeum im. gen. Sikorskiego w Londynie oraz kilku innych. W sumie na osiem wysłanych listów otrzymano sześć odpowiedzi. Niestety żadna z wymienionych instytucji nie posiada tego katalogu w swoich zbiorach.

Poszukiwania na terenie Litwy okazały się znacznie bardziej owocne. Do tej pory mieliśmy informację (z 1984 roku), że w Wilnie zachowało się „niewiele” egzemplarzy. Obecnie wiemy, że w Wilnie znajduje się osiem egzemplarzy, z tego cztery w Bibliotece Uniwersyteckiej, dwa w Bibliotece Litewskiej Akademii Nauk, jeden w Bibliotece Narodowej im. Martynasa Mažvydasa oraz jeden w kolekcji prywatnej. Dwa egzemplarze znajdują się w Bibliotece Publicznej w Kownie. Stanowi to w sumie dziesięć egzemplarzy, a przecież nie jest wykluczone, że w innych instytucjach lub w rękach prywatnych na Litwie jeszcze znajdują się jakieś nieznane egzemplarze katalogu.

Poszukiwania internetowe również przyniosły nowe informacje o lokalizacji kilku egzemplarzy. Okazało się, że w Europie jest on w posiadaniu Stadt- und Universitätsbibliothek we Frankfurcie nad Menem oraz w Det Kongelige Bibliotek w Kopenhadze, zaś w British Library w Londynie jest jego wersja mikrofilmowa. Jeden oryginalny egzemplarz katalogu znajduje się w Stanach Zjednoczonych, w zbiorach Harvard University Library w Cambridge w Massachusetts. Jego opis bibliograficzny, jako jedyny, zawiera informację, że jest to 8. wydanie. Prawdopodobnie pomyłono to z 8. tomem serii. Biblioteka ta posiada też wersję mikrofilmową katalogu. Również w kilku innych amerykańskich bibliotekach znajdują się

Temat: <i>Toruń</i>	ZBIÓR MAP Uniwers. Biblioteki Publ. w Wilnie.	Sygn.
	Autor	
	Rysownik	
Tytuł: <i>Orientacyjny plan m. Torunia</i>	Sztyczarz	
	Drukars	<i>J. Kocanek</i>
	Wydawca	<i>Księgarnia Komrada Skamila</i>
	Nakładca	"
	Skala	
	Sposób wykonania	<i>fotokopie</i>
	Kolorowa — czarna	
	Miejsce druku i rok	<i>Toruń 1937</i>
	Ilość arkuszy	<i>1</i>
	Wielkość w cm szerokość × wysokość	<i>69,8 × 59.</i>
	Pochodzenie	<i>z p. ob.</i>
	Nr. inwentarza	
	U w a g i	<i>Wydanie — kład. wyd. 1. Plan m. Torunia wraz z krótkim przed- mowa. ~~Plan~~ 1. kład. graficzne Drukarni Kocanek... 19.</i>

Druk. Państwowa w Wilnie. Nr. 17326 30-X-31.2000

kopie mikrofilmowe tego dzieła. Są to: University of Illinois at Urbana-Champaign Library w Chicago, Yale University Library oraz University of British Columbia Library w Vancouver w Kanadzie. Wszystkie kopie znajdujące się w bibliotekach Stanów Zjednoczonych i Kanady zostały wykonane w 1983 roku w Harvard University.

Nie wiadomo co się stało z dwoma egzemplarzami katalogu, o których były informacje, że znajdują się w zagranicznych bibliotekach; obecnie okazało się, że ich tam nie ma. Być może jeszcze odnajdą się podczas komputerowego katalogowania tamtejszych zbiorów.

Liczba zidentyfikowanych egzemplarzy katalogu

KRAJ	Katalogi drukowane			Reprodukcje katalogu			
	W instytucjach publicznych	W rękach prywatnych	Razem	Mikrofilmy	Fotografie	Kopie kserograficzne	Łącznie liczba kopii
Polska	34	1	35	1	2	2	5
Litwa	9	1	10				
Niemcy	1		1	1		1	2
Dania	1		1				
Wielka Brytania				1			1
USA	1		1	3			3
Kanada				1			1
Razem	46	2	48	7	2	3	12

8. Wzmianki o katalogu w literaturze

Na temat katalogu nie znajdujemy też wielu informacji. W literaturze polskiej krótkie jego omówienie znajduje się jedynie w artykułach wspomnieniowych poświęconych Mikołajowi Dzikowskiemu pióra Bolesława Olszewicza¹¹ i Marii Dunajówny¹².

Za granicą katalog jest właściwie nieznanym. Jedynie w „Imago Mundi”, roczniku poświęconym historii kartografii, zamieszczono

¹¹ Olszewicz B., *Mikołaj Dzikowski...*, s. 1–14.

¹² Dunajówna M., *Mikołaj Dzikowski. Wspomnienie pośmiertne*, „Roczniki Biblioteczne”, 1959, r. III, z. 1, s. 191–209.

o nim kilka krótkich wzmianek. W 1939 roku informowano, że w druku jest *Katalog atlasów Biblioteki Uniwersyteckiej w Wilnie* z opisaną kolekcją Lelewela¹³. Natomiast w roczniku wspomnianego pisma z 1951 roku podano krótką charakterystykę treści, wymieniając główne indeksy oraz bardzo wysoko oceniając zarówno sam katalog, jak i jego przydatność badawczą. Jeszcze jedna wzmianka na temat katalogu znajduje się w *Lietuvos senoji kartografija* autorstwa Povilasa Rėklaitisa. W artykule omawiającym kolekcję Lelewela autor podkreśla też duże znaczenie katalogu dla prac nad kartografią Litwy.

9. Niezrealizowane plany reedycji katalogu

Jak wyżej wykazano, obecnie wiadomo o istnieniu 48 egzemplarzy, w tym 35 w Polsce oraz 13 poza jej granicami. Jak również już wcześniej wspomniano, nie wiadomo co się stało z czterema egzemplarzami katalogu oraz gdzie znajdują się dwa ostatnio nabyte przez osoby anonimowe. Przy założeniu, że nie uzyskano informacji ze wszystkich instytucji w Polsce posiadających katalog oraz że jeszcze pewna ich liczba znajduje się w rękach prywatnych, z całą pewnością nie może być ona duża. I mimo że liczba znanych dziś egzemplarzy w Polsce jest ponad trzykrotnie wyższa, aniżeli szacowano w końcu lat pięćdziesiątych XX wieku, wobec ważności i przydatności tego dzieła jest ona stanowczo zbyt mała w stosunku do potrzeb. Przemawiać za tym może jego brak w tak ważnych polskich instytucjach naukowych, jak biblioteki niektórych uniwersytetów, wyższych szkół zawodowych, zarówno państwowych jak i prywatnych, oraz muzeach i instytutach naukowych. Z tej sytuacji zdawano sobie sprawę już w końcu lat czterdziestych ubiegłego stulecia i wówczas rozpoczęto starania o jego reedycję. W roku 1956 B. Olszewicz informował Dzikowskiego o decyzji dotyczącej publikacji katalogu z okazji przypadającej w 1961 roku setnej rocznicy śmierci Joachima Lelewela¹⁴. Wydaniem miała zająć się Polska Akademia Nauk. Miała to być wersja skrócona, zawierająca tylko atlasy z kolekcji Lelewela, z tytułem i streszczeniem w językach francuskim, litewskim i rosyjskim.

Ponownie wydanie katalogu planowano w roku 1967. Oprócz atlasów z kolekcji Lelewela i biografii Dzikowskiego pióra Olszewicza miały tam być zamieszczone również uzupełnienia, spisy, indeksy

¹³ „Imago Mundi”, vol. I, reprint edition 1964, Amsterdam, s. 71, 75.

¹⁴ List Bolesława Olszewicza do Mikołaja Dzikowskiego, 19 marca 1956, spuścizna Mikołaja Dzikowskiego w BUMK w Toruniu, Sekcja Starych Druków i Rękopisów, rps 940/III.

osobowo-rzeczowo-geograficzne, piśmiennictwo oraz streszczenia w wymienionych językach. O następnych przygotowaniach do wydania katalogu świadczy datowana na rok 1970, a przechowywana w PAN Archiwum w Warszawie, wersja katalogu już wówczas całkowicie przygotowana do druku. Składał się na nią fragment zawierający opisy atlasów z kolekcji Lelewela i wstęp Olszewicza (wierny tekst pośmiertnego wspomnienia o kustoszku Dzikowskim). Niestety, do reedycji nie doszło¹⁵.

Przed kilkunastu laty Biblioteka Uniwersytecka w Toruniu także miała w planach wydanie katalogu Dzikowskiego drukiem, ale i ten projekt upadł. Ponownie około 8 lat temu były czynione przygotowania do wydania katalogu w formie elektronicznej na dysku CD wraz z drukowanym opracowaniem na temat tego dzieła i jego twórcy. Jednak w to miejsce elektroniczną wersję katalogu umieszczono w Kujawsko-Pomorskiej Bibliotece Cyfrowej.

Zakończenie

Katalog Dzikowskiego, mimo utraty wiodącej roli wśród publikacji źródłowych oraz pewnej dezaktualizacji informacji podanych przez jego autora, mimo możliwości uzyskania obecnie znacznie bogatszej wiedzy na temat kartowania ziem Polski oraz mimo znacznie bogatszego, współczesnego warsztatu badawczego, jest nadal jedynym tak obszernym i szczegółowym katalogiem atlasów opracowanym w Polsce. To że znaczenie i przydatność katalogu jest nadal duże, potwierdzają opinie wielu bibliotekarzy, którzy przy okazji udzielania odpowiedzi na pytania o posiadanych egzemplarzach katalogu również dzielili się swoimi uwagami o jego dużej przydatności. Z opinii tych wynika, że katalog nadal należy do podstawowych, nieodzownych pomocy naukowych, ciągle służy jako bogate źródło informacji bibliograficznych i biograficznych oraz jest wykorzystywany w przygotowaniach nowych publikacji. Przydatność katalogu Dzikowskiego, dzięki jego dokładności, jest szczególnie duża przy identyfikacji map wyjętych z atlasów oraz ustalaniu ich powiązań filiacyjnych. To samo dotyczy całych atlasów. Żałować należy, iż wszystkie zawarte w nim atlasy starodruki nie zostały rozpisane na poszczególne mapy. Byłoby to jeszcze bardziej pomocne przy opracowywaniu defektów kartograficznych.

Wydaje się, że dzieło to zasługuje na ochronę przed zapomnieniem nie tylko z powodu jego dużej wartości naukowej, lecz również z powodu

¹⁵ Teczka 285, Materiały Bolesława Olszewicza, APAN, III–184.

skomplikowanej historii powstania, włącznie z jej szczególnie dramatyczną końcówką fazą tuż po wybuchu wojny, która nie tylko przerwała druk, ale również spowodowała zagładę prawdopodobnie większości nakładu.

Mikołaj Dzikowski w latach 1947–1957 pracował w Bibliotece Uniwersyteckiej w Toruniu, lecz był autorytetem dla bibliotekarzy w całej Polsce. Zajmował się nie tylko bibliotekarstwem kartograficznym, lecz również innymi zagadnieniami bibliotekarskimi, prowadził też szkolenia dla młodych pracowników. Bibliotekarze z innych placówek naukowych przysyłały mu do oceny swoje prace, artykuły, prosili o rady, pytali nawet o to, z jakiego papieru wykonane są koszulki, których używa do przechowywania map. Biblioteki oraz osoby zainteresowane historią kartografii zabiegały o uzyskanie katalogu atlasów, lecz jak wyżej wykazano, nie było to łatwe.

Mikołaj Dzikowski planował wydanie katalogu w nakładzie 500 egz. + 20 egzemplarzy autorskich. W 1958 roku Bolesław Olszewicz podawał, że w Polsce zachowało się około 10 egzemplarzy, w Wilnie niewiele więcej. Przeprowadzone przez Bibliotekę Uniwersytecką w Toruniu kwerendy wykazały, że w 1984 roku znanych było 25 egzemplarzy w Polsce i kilka za granicą, natomiast kwerenda z 2004 roku wykazała istnienie 48 egzemplarzy, z tego 35 w Polsce, 13 poza jej granicami. Do tej liczby możemy doliczyć 6 egzemplarzy, których lokalizacji nie znamy, jednak wiemy, że istnieją. Z powodu braku dokładniejszych danych nie ujęto ich w powyższym wykazie. Należy mieć nadzieję, że obecna liczba znanych, istniejących, oryginalnych egzemplarzy katalogu nie jest ostateczna.

Bartosz Borkowski
Warszawa

ARCHIWALIA SPORTOWE W ZASOBIE PAN ARCHIWUM W WARSZAWIE

Wśród wszystkich materiałów zgromadzonych w Archiwum PAN można wyszczególnić archiwalia sportowe rozmieszczone wśród rozmaitych zespołów archiwalnych. W skład tych poszczególnych materiałów wchodzi przede wszystkim fotografie, legitymacje, sprawozdania, artykuły, zaproszenia, korespondencja oraz sportowa prasa. Owe archiwalia najczęściej znajdują się w spuściznach uczonych, którzy nierzadko oddawali się pasjom sportowym.

Największa ilość materiałów z niemalże każdej dyscypliny sportowej znajduje się w spuściznie Mieczysława Orłowicza (III–92). Nie jest przypadkiem, że akurat ten urodzony w 1881 roku wybitny krajoznawca zgromadził największy ogrom archiwaliów sportowych przechowywanych w Archiwum PAN. Mieczysław Orłowicz, z wykształcenia doktor praw, był aktywnym propagatorem kultury fizycznej w powojennej Polsce. Pomimo iż większą część życia Orłowicza wypełniała działalność na rzecz rozwoju turystyki, to znalazł on również czas na aktywne propagowanie dyscyplin stricte sportowych. W latach 1919–1929 był członkiem Państwowej Rady Wychowania Fizycznego oraz delegatem Polski na Międzynarodowy Kongres Olimpijski w 1927 roku w Berlinie. Ponadto w okresie dwudziestolecia międzywojennego zasiadał we władzach wielu organizacji sportowych, takich jak Związek Polskich Związków Sportowych, Polski Związek Pływacki, Polski Związek Atletyczny, Polski Touring Klub, Polski Związek Dziennikarzy i Publicystów Sportowych, którego w latach 20. był prezesem.

Wśród sportowych archiwaliów w spuściznie Mieczysława Orłowicza na szczególną uwagę zasługują przedwojenne fotografie. Pośród nich możemy znaleźć ujęcia pierwszych legendarnych polskich drużyn piłkarskich. Jednym z najbardziej interesujących jest zdjęcie Pogoni Lwów

Pogoń Lwów, jeden z trzech najstarszych klubów piłkarskich w Polsce, ok. 1904,
Materiały Mieczysława Orłowicza, APAN, III-92, j. 230, k. 1

Uczestnicy pierwszego w Polsce maratonu; z numerem 5. zwycięzca Stefan Szelestowski,
2 grudnia 1924, Materiały Mieczysława Orłowicza, APAN, III-92, j. 230, k. 22

z około 1904 roku — pierwszej drużyny piłkarskiej na ziemiach polskich. To właśnie z lwowskimi sekcjami sportowymi najczęściej współpracował Mieczysław Orłowicz i z tego też powodu fotografii Pogoni jest najwięcej. Ponadto w spuściźnie znajdują się inne ujęcia fotograficzne zespołów piłki nożnej — Wisły Kraków, Cracovii, Poloni Warszawa i Warty Poznań. Warto zaznaczyć, iż mecze rozgrywane między Pogonią Lwów a Wisłą Kraków budziły nie mniejsze emocje niż dzisiejsze boje na przykład Legii Warszawa z Widzewem Łódź. Z tego powodu na wyróżnienie zasługuje fakt, iż wśród materiałów Orłowicza znajdują się fotografie z pierwszych pojedynków między obiema drużynami. Zdecydowana większość wszystkich fotografii pochodzi z lat 20. ubiegłego stulecia. Na uwagę zasługuje również ujęcie reprezentacji Polski i USA z 1924 roku wykonane przed meczem rozegranym na warszawskiej Agrykoli. Polacy przegrali wówczas z Amerykanami 2:3. Warto dodać, że mecz ten był jednym z pierwszych, jakie rozegrała polska reprezentacja piłkarska.

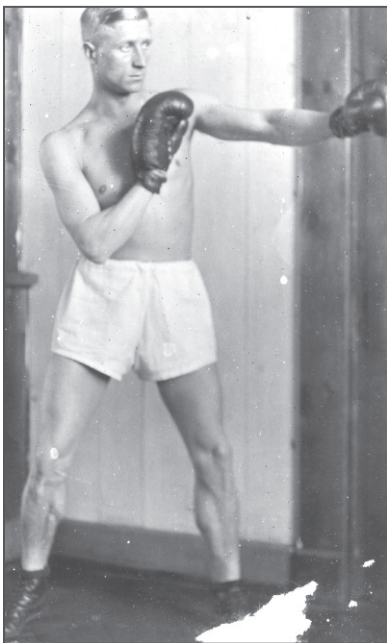
Poza tym na starych fotografiach możemy dostrzec sylwetki znanych bokserów, jak czołowy polski pięściarz lat 20. Tomasz Konarzewski, łódzki bokser Eugeniusz Nowak czy zapaśnik Waław Okulicz-Kozaryn. Na szczególną uwagę zasługuje fotografia pioniera polskiego sportu oraz wszechstronnego sportowca Jana Barana-Bilewskiego. W spuściźnie Mieczysława Orłowicza są również zdjęcia z zawodów wioślarskich w Bydgoszczy. Na jednym z nich widać siedzącego w łóży honorowej ówczesnego prezydenta Rzeczypospolitej Stanisława Wojciechowskiego. Ponadto spuścizna Mieczysława Orłowicza zawiera między innymi ujęcia osad Warszawskiego Towarzystwa Wioślarskiego oraz pierwszego polskiego medalisty olimpijskiego, jeźdźca Adama Królikiewicza. Nie brakuje również materiałów dotyczących sportów zimowych. Wśród nich możemy znaleźć zabytkową fotografię z przełomu XIX/XX w. przedstawiającą rodzinę Serbołużyczan na łyżwach.

Archiwalia Mieczysława Orłowicza dotyczą praktycznie każdej dziedziny sportu. Nie brakuje wśród nich dokumentów działalności, w tym druków Międzynarodowego Komitetu Olimpijskiego z drugiej połowy lat 20. Pojawiają się także artykuły sportowe, legitymacje, korespondencja z innymi działaczami, a także pamiętniki i wspomnienia będące istotnym zarysem historii sportu w Polsce. Warto wspomnieć także o sporej kolekcji czasopism sportowych poświęconych w znacznej mierze zimowym dyscyplinom sportowym.

Materiały sportowe nie bez przyczyny pojawiają się w spuściznie Adama Wolffa (III–226). Ten wybitny historyk i archiwista był nie tylko patronem sportu w okresie przed- i powojennym, ale również aktywnym wioślarzem. Jego przygoda ze sportem zaczęła się na początku lat 20. w Akademickim Związku Sportowym w Warszawie oraz w Yacht Clubie. Co więcej otrzymał stopień kapitana jachtowego morskiego, a w 1928 wziął udział w Igrzyskach Olimpijskich w Amsterdamie. Organizował liczne szkolenia dla żeglarzy oraz przez ponad 30 lat należał do Zarządu Polskiego Związku Żeglarskiego. Był członkiem honorowym Polskiego Związku Żeglarskiego. Wśród archiwaliów sportowych w materiałach Adama Wolffa znalazły się przede wszystkim dokumenty dotyczące wszystkich organizacji sportowych, w których działał. Są to sprawozdania z działalności, statuty, uchwały, regulaminy, protokoły posiedzeń oraz obfita korespondencja. W materiałach działalności redakcyjnej i wydawniczej można także znaleźć publikację *Szkolenie żeglarskie na stopień żeglarza i sternika jachtowego*.

Sport nieobcy było również Henrykowi Sienkiewiczowi. Materiały tego wybitnego polskiego powieściopisarza i publicysty znajdują się w spuściznie Józefa Hełczyńskiego (25). Poza korespondencją autora *Potopu* znalazły się w niej archiwalia dotyczące popularnego pod koniec XIX wieku cyklizmu. Henryk Sienkiewicz był aktywnym propagatorem

Jan Baran-Bilewski (1895–1981), kapitan Wojska Polskiego, jeden z pionierów polskiego sportu, lekkoatleta, piłkarz, bokser, zdobywca złotego, srebrnego i brązowego medalu podczas pierwszych Lekkoatletycznych MP Seniorów we Lwowie (1920), trzykrotny medalista MP w Pięcioboju Nowoczesnym (1926, 1928, 1929), prezes Polskiego Związku Bokserskiego (1925–1927), b. d., *Materiały Mieczysława Orłowicza*, APAN, III–92, j. 230, k. 66

jazdy na rowerze, a także członkiem honorowym Warszawskiego Towarzystwa Cyklistów. W archiwach Helczyńskiego zachował się między innymi dodatek nadzwyczajny organu prasowego „Kolarz, Wioślarz, Łyżwiarz” z 1900 roku, który został poświęcony pisarzowi. W nim też można znaleźć cytaty Henryka Sienkiewicza na temat sportu i cyklingu.

Ponadto materiały Józefa Helczyńskiego zawierają inne sportowe perełki w zakresie cyklingu. Wśród nich jest publikacja z przełomu XIX/XX wieku dotycząca historii roweru. Warto zaznaczyć, że w tym ponadstuletnim wydawnictwie przechowywane są rysunki przedstawiające konstrukcje pierwszych historycznych rowerów, w tym nieposiadający jeszcze zamontowanych pedałów prototyp roweru

Friedricha Drais. W tej samej spuściznie możemy natknąć się również na gloryfikację kolarstwa głoszoną w wierszu Wincentego Skowrońskiego, a także w utworze muzycznym Leopolda Lewandowskiego.

Wśród archiwaliów sportowych nie zabrakło także zagadnień motoryzacji. Na uwagę pod tym względem zasługuje spuścizna słynnego reżysera teatralnego i konferansjera Fryderyka Járosyego (III–361). W niej znajdują się unikatowe fotografie z rajdu samochodowego artystów kabaretu „Qui Pro Quo” na trasie Lwów–Truskawiec z 1931 roku, na których w jednym z samochodów widać nie tylko Járosyego ale i Zofię Ternę — znaną polską aktorkę kabaretową.

Przy omawianiu spuścizn uczonych, w których dokumentach znajdują się archiwalia sportowe, nie sposób pominąć materiałów dziennikarza Stanisława Brzezińskiego (III–241). Był on korespondentem

Jan Stanisław Bystron (1892–1964), etnograf i socjolog, profesor uniwersytetów w Warszawie, Krakowie i Poznaniu, członek Polskiej Akademii Nauk, podczas jazdy na nartach w Zakopanem, 1931, Materiały Jana Stanisława Bystronia, APAN, III–104, j. 102, b.p.

prasowym podczas jednego z najważniejszych turniejów sportowych przedwojennej Polski — Mistrzostw Świata w Hokeju na Lodzie w Krynicy w 1934 roku. Pośród materiałów dziennikarza możemy znaleźć bogatą kolekcję artykułów Brzezińskiego dotyczących sprawozdań z powyższego turnieju. Te niezwykle żywo oraz emocjonalnie opisywane bezpośrednie relacje podkreślają rangę owego wydarzenia, szczególnie w przypadku meczów rozgrywanych przez polskich hokeistów. Warto dodać, że reprezentację Polski trenował wówczas specjalnie sprowadzony z Kanady szkoleniowiec Harold Farlow. Emocje podczas meczów polskiej drużyny sięgnęły zenitu podczas remisowego 0:0 pojedynku z Czechosłowacją. Doszło wówczas do pamiętnego incydentu — otóż ktoś z publiczności rzucił kalosz na lodowisko, dając w ten sposób wyraz swemu niezadowoleniu z decyzji sędziego. Wtedy też przyjęło się popularne później powiedzenie „sędzia kalosz”. Pomimo incydentu w Europie rozchodziły się wieści o świetnej organizacji mistrzostw hokejowych przez Polaków. Niespodzianki co do zwycięzców turnieju nie

Piłkarze reprezentacji Polski i Stanów Zjednoczonych przed rozpoczęciem meczu, który odbył się na Agrykoli, w ośrodku sportowym będącym kolebką warszawskiego sportu, 1924, Materiały Mieczysława Orłowicza, APAN, III-92, j. 230, k. 30

było — wygrali Kanadyjczycy, pokonując w finale inną hokejową potęgę — drużynę USA. Polacy uplasowali się na 4. miejscu, co dawało im zarazem 2. miejsce wśród drużyn europejskich.

Bardzo istotnym źródłem do badania dziejów polskiego sportu jest również prasa. Kolekcje wycinków prasowych przechowywanych

w Archiwum PAN stanowi pod tym względem dobitny przykład. Wśród nich wyróżnić należy kolekcję otrzymaną z Instytutu Historii PAN (w. 1048), w której znaleźć można ogrom przedwojennych artykułów oraz opublikowanych w polskich gazetach fotografii. Pośród nich możemy obejrzeć między innymi zdjęcia Józefa Piłsudskiego z drużynami piłkarskimi Pogoni Lwów i Wisły Kraków z 1922 roku oraz karykaturę kontrowersyjnej biegaczki Stanisławy Walasiewicz — wielokrotnej mistrzyni świata oraz złotej medalistki olimpijskiej przed 2. wojną światową. W polskiej prasie okresu przedwojennego nie brakowało również propagandy sportowej dotyczącej głównie jazdy na rowerze. Inną ciekawą kolekcją prasową są zbiory „Kuriera Warszawskiego. Niedzielnego Dodatku Ilustrowanego”. Te zachowane w bardzo dobrym stanie materiały prasowe zamieszczone są w spuściźnie Antoniego Czubyńskiego (III–172). Warto podkreślić, że powyższy „Dodatek Ilustrowany” drukowany był na śliskim papierze, a zdjęcia w nim zamieszczane były bardzo dobrej jakości. Kolekcja prasowa Czubyńskiego obejmuje przede wszystkim lata 30. Spośród ujęć sportowych w zbiorach „Dodatku Ilustrowanego” wyróżnić należy fotografie z zawodów piłkarskich między reprezentacją Polski a angielską drużyną Chelsea i Irlandią. Ponadto można w nich znaleźć dziennikarskie zdjęcia pionierów lotnictwa, w tym Marii Youngi oraz Kazimierza Chorzewskiego. Nie zabrakło również wizerunku utalentowanej legendarnej polskiej tenisistki Jadwigi Jędrzejowskiej. To właśnie o niej przypominały media w kontekście sukcesów Agnieszki Radwańskiej, którą często porównywano do jej przedwojennej poprzedniczki.

Pojedyncze archiwalia sportowe znajdują się także w innych zbiorach. W spuściźnie inżyniera Juliana Adama Majewskiego (III–175) wśród fotografii odnaleźć można zdjęcie z dziewiętnastowiecznych wyścigów konnych na ulicy Polnej w Warszawie. Innym przykładem jest zdjęcie Marii Curie-Skłodowskiej w Zbiorze Fotografii Archiwum PAN (XVI–2), upamiętniające rowerową przejażdżkę słynnej uczoney wraz z mężem Piotrem Curie we francuskiej miejscowości Sceaux w 1895 roku. Warto w tym miejscu wspomnieć również o bibliotekoznawczymi Helenie Drège, która na początku XX wieku należała do Towarzystwa Krzewienia Kultury Fizycznej Kobiet. W jej spuściźnie archiwalnej (68) można obejrzeć legitymację członkowską powyższej organizacji. Sport w wolnych chwilach uprawiał również historyk Ludwik Ręgorowicz (III–111) oraz etnograf Jan Stanisław Bystron (III–104). Ich wyczyny

narciarskie zostały uwiecznione na fotografiach znajdujących się w spuściznach obydwu uczonych.

W zbiorach PAN Archiwum w Warszawie nie brak również materiałów dotyczących historyków sportu. Jednym z nich był Stanisław Osiecki (62), a jego spuścizna zawiera pracę *Początki organizacji sportu i turystyki w Polsce*, a także wspomnienia ze sportowej działalności, w tym z okresu prezesury Zarządu Związku Związków Sportowych w latach 20. ubiegłego wieku.

Sportowe archiwalia, które można odnaleźć w PAN Archiwum w Warszawie, to dowód na to, że uczeni uprawiali różne dyscypliny sportu. Część z nich, jak na przykład Adam Wolff, robili to zawodowo i profesjonalnie, inni traktowali sport jak hobby. Nie brak uczonych związanych ze sportem mniej bezpośrednio, ale działających na jego rzecz przez propagandę lub publicystykę. Oni wszyscy zapisali się na kartach dziejów polskiego sportu, a ich materiały przechowywane w archiwach stanowią bezcenne pod tym względem źródło historyczne.

G. 1761. Forsthaus. Eiche im Winter

Rodzina Serbołużyczan podczas wspólnej jazdy na łyżwach, przełom XIX/XX w.,
Materiały Mieczysława Orłowicza, III–92, APAN, j. 229, k. 42

Joanna Arvaniti
Warszawa

SPRAWOZDANIE Z WYSTAW PRZYGOTOWANYCH PRZEZ PRACOWNIKÓW PAN ARCHIWUM W WARSZAWIE

Sport w nauce. Nauka w sporcie

Wystawa *Sport w nauce. Nauka w sporcie* została przygotowana przez pracowników Polskiej Akademii Nauk Archiwum w Warszawie na podstawie zbiorów zgromadzonych w Archiwum PAN w oparciu o scenariusz opracowany przez Bartosza Borkowskiego i Mariana Kmitę przy współpracy z Tomaszem Rudzkim i Katarzyną Słojkowską. Za całość projektu odpowiedzialna jest Joanna Arvaniti. Realizacją projektu zajęła się Maria Kaliszczuk-Donaj z Agencji Poligraficzno-Wydawniczej AMALKER.

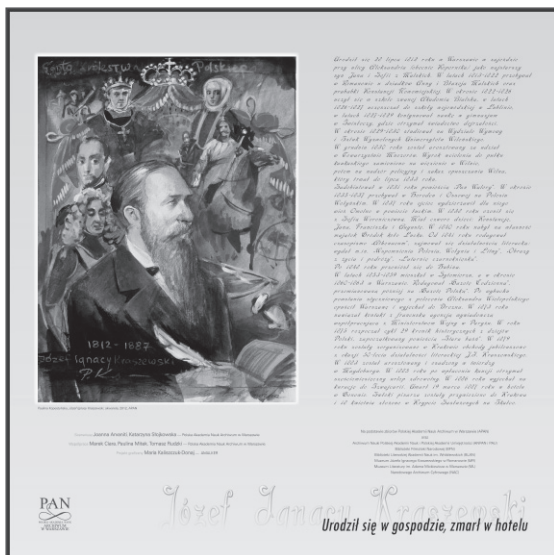
Ekspozycja składa się z 20 różnokolorowych plansz o wymiarach 100×70 cm, na których przedstawiono materiały reprezentujące różne dyscypliny sportu: piłkę nożną (4), motoryzację i kolarstwo (3), lekkoatletykę (2), sporty zimowe (2), sporty wodne (2), sporty walki (1), lotnictwo (1), różne sporty, obejmujące tenis, szermierkę, podnoszenie ciężarów, strzelectwo i jeździectwo (1) oraz turystykę (3). Kolor i wystrój plansz został dobrany tak, aby najlepiej kojarzył się z prezentowaną na tablicy dziedziną sportu. A więc plansze poświęcone np. piłce nożnej są zielone jak murawa na boisku, lekkoatletyce — ceglaste jak bieżnia, motoryzacji — szare jak asfalt autostrady, dla sportów zimowych, wodnych i lotnictwa przeznaczono tablice w różnych odcieniach koloru niebieskiego, a dla turystyki — w rozmaitych tonacjach zieleni. Ciekawym urozmaicheniem na planszach są umieszczone wśród bezcennych historycznych zdjęć i dokumentów współczesne akcenty, jak np. wizerunki nowoczesnych aut czy samolotów lub sylwetki popularnych obecnie sportowców. W podpisach pod zdjęciami zawarto bardzo interesujące informacje dotyczące historii i osiągnięć prezentowanych drużyn, klubów sportowych

Józef Ignacy Kraszewski.

Urodził się w gospodzie, zmarł w hotelu

Wystawa poświęcona Józefowi Ignacemu Kraszewskiemu została przygotowana z okazji ogłoszonego przez Sejm Rzeczypospolitej Polskiej roku 2012 Rokiem Józefa Ignacego Kraszewskiego. W roku tym przypada bowiem 200. rocznica urodzin tego najpłodniejszego polskiego pisarza, autora 232 powieści, w tym 144 powieści społecznych, obyczajowych i ludowych oraz 88 historycznych, z których najbardziej znana jest *Stara baśń*, rozpoczynająca cykl 29 książek o historii Polski (1867); serię kończy powieść o czasach króla Stanisława Augusta *Saskie ostatki*, wydana już po śmierci pisarza. „Jego imponujący dorobek literacki wywarł trwały wpływ na kulturę i literaturę polską oraz twórczość współczesnych mu i późniejszych pokoleń Polaków” — napisano w uzasadnieniu. O Józefie Ignacym Kraszewskim mówi się, że „nauczył nas czytać po polsku i dał nam na czym czytać po polsku”, że w życiu „napisał więcej, niż inni zdołali przeczytać”, że „zapisywał litery szybciej, niż zecerzy zdołali składać”. Dziś trudno nam nawet sobie wyobrazić, że Kraszewski napisał ponad 600 grubych ksiąg, nie mówiąc już o całych tomach jego przebogatej korespondencji, bez komputera, bez Worda, bez Internetu, a nawet bez maszyny do pisania. A przecież był też znakomitym malarzem (tworzył obrazy, rysował, szkicował, ilustrował swoje książki, kolekcjonował dzieła malarskie i ryciny), pasjonował się muzyką (komponował, zajmował się krytyką muzyczną, grał na fortepianie), prowadził działalność redakcyjno-wydawniczą, był miłośnikiem historii (*Monografia Wilna*), pasjonatem archeologii

(*Sztuka u Słowian*), pracował społecznie, wiele podróżował, a także w pewnym okresie swojego życia zajmował się intensywnie pracą na roli. „Bodźcem dla mnie — powiedział podczas jubileuszu 50-lecia pracy literackiej w Krakowie w 1879 roku — była miłość tej Ojczyzny, której losy w dziecinym sercu już tkwiły raną, do dziś dnia niezagojoną”.

Na wystawie, według scenariusza Joanny Arvaniti i Katarzyny Słojkowskiej oraz z projektem plastycznym Marii Kaliszczuk-Donaj, przy współpracy Marka Ciary, Pauliny Mitek i Tomasza Rudzkiego, wykorzystano zbiory Polskiej Akademii Nauk Archiwum w Warszawie oraz Archiwum Nauki Polskiej Akademii Nauk i Polskiej Akademii Umiejętności, Biblioteki Litewskiej Akademii Nauk im. Wróblewskich, Muzeum Józefa Ignacego Kraszewskiego w Romanowie, Muzeum Literatury im. Adama Mickiewicza w Warszawie, Narodowego Archiwum Cyfrowego i Biblioteki Filmoteki Narodowej. Niewątpliwą atrakcją wystawy jest akwarela jakuckiej malarki Pauliny Kopestyńskiej, autorki cyklu portretów polskich badaczy Syberii, prezentująca wizerunek Józefa Ignacego Kraszewskiego na tle barwnych postaci z jego powieści.

Ekspozycja nie jest typową wystawą biograficzną. Wprawdzie ułożone chronologicznie plansze, spięte wymownym tytułem *Urodził się w gospodarstwie, zmarł w hotelu*, zapowiadającym jego tułaczce losy, odzwierciedlają najważniejsze wydarzenia w życiu pisarza, ale pokazują go na poszczególnych tablicach jako ucznia, studenta, gospodarza ziemskiego, pisarza, malarza, patriotę, pasjonata, uczonego, działacza społecznego, kolekcjonera, a przede wszystkim jako zwykłego człowieka, uwikłanego w różne problemy, kochającego i stale troszczącego się o losy najbliższych mu osób, tęskniącego na wszystkich ścieżkach swojego życia za rajem utraconym, czyli ukochanym Romanowem, który opuścił we wczesnej młodości i do którego potem wracał już tylko w snach i marzeniach. Sam Kraszewski napisał kiedyś: „Jak zapamiętam siebie na świecie, widzę się w Romanowie”.

Skanom wcześniej nieupowszechnianych oryginalnych zdjęć i uniikatowych dokumentów, które mogliśmy zaprezentować na tablicach dzięki uprzejmości pani dyrektor Archiwum Nauki PAN i PAU dr Rity Majkowskiej, pani dyrektor Muzeum Józefa Ignacego Kraszewskiego w Romanowie Anny Czobodzińskiej-Przybysławskiej, pani dyrektor do spraw naukowych Biblioteki Litewskiej Akademii Nauk im. Wróblewskich Leokadii Kairéliënë oraz innych życzliwych osób, towarzyszą wzruszające cytaty zaczerpnięte w przeważającej części

z korespondencji Józefa Ignacego Kraszewskiego do hrabiego Wawrzyńca Benzelstierny-Engeströma, zgromadzonej w jego spuściźnie przechowywanej w Poznańskim Oddziale Archiwum PAN, oraz listów do matki Zofii z Malskich Kraszewskiej, do babki Anny z Nowomiejskich Malskiej oraz braci Kajetana i Lucjana, które odnaleziono na pożółkłych już kartach unikatowego warszawskiego wydawnictwa z 1880 roku *Książka jubileuszowa dla uczczenia pięćdziesięcioletniej działalności literackiej J.I. Kraszewskiego* oraz w rodzinnych dokumentach znajdujących się w zbiorach Muzeum Kraszewskiego w Romanowie. Barwne opowieści pani dyrektor Anny Czobodzińskiej-Przybysławskiej, ujawniające nieznanne szczegóły z życia Józefa Ignacego Kraszewskiego oraz jego licznej rodziny, przybliżyły scenarzystkom postać bohatera wystawy, nadały ekspozycji bardziej osobisty charakter i sprawiły, że nabrała ona szczególnego blasku.

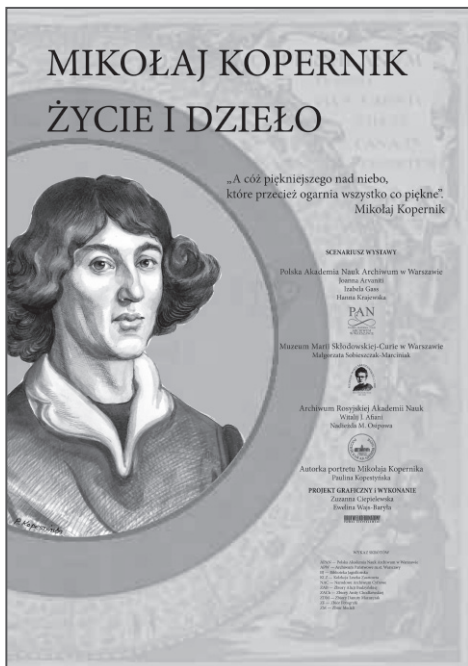
Postać Józefa Ignacego Kraszewskiego jest nam — pracownikom Archiwum PAN — szczególnie bliska, gdyż urodził się on 28 lipca 1812 roku w zajeździe znajdującym się wówczas na skrzyżowaniu ulic Aleksandria (obecnie Kopernika) i Krakowskie Przedmieście. 10 lat później powstał prawie dokładnie w tym miejscu dom Towarzystwa Królewskiego Warszawskiego Przyjaciół Nauk, który znany jest warszawiakom jako Pałac Staszica i jest siedzibą naszej instytucji. Matka Kraszewskiego Zofia z Malskich Kraszewska, będąc już w zaawansowanej ciąży, przybyła wraz ze swoją matką Anną Malską z Nowomiejskich, nauczycielką panią Stokowską oraz lekarzem z Włodawy Janem Plenkiem do stolicy, aby przed rozwiązaniem uniknąć niebezpieczeństwa w czasie ruchów wojsk podczas kampanii napoleońskiej. Chrzest przyszłego pisarza odbył się 6 sierpnia 1812 roku w kościele św. Krzyża przy ulicy Krakowskie Przedmieście 3 w Warszawie; rodzicami chrzestnymi zostali lekarz Jan Plenka i babka Anna Malska. Na pamiątkę tego wydarzenia w kościele św. Krzyża jest tablica pamiątkowa poświęcona Kraszewskiemu. Sam Kraszewski napisał potem, nie wiedząc przecież, gdzie przyjdzie mu zakończyć swoją ziemską wędrówkę: „Światło więc dzienne ujrzałem w gospodzie. Było to jakby zwiastowaniem i zapowiedzią nieustannej, mimowolnej włóczędzy, wędrowania, niemożności osiedlenia się pomimo najgorętszych chęci i pragnienia”. Zmarł bowiem samotny, z dala od rodziny i najbliższych przyjaciół w Hotelu de la Paix przy Quai du Mont Blanc 11 w Genewie 19 marca 1887 roku. Towarzyszącym mu w ostatniej drodze osobom, m.in. Zygmuntowi Miłkowskiemu, piszącemu pod

pseudonimem Teodor Tomasz Jeż, nie udało się skontaktować przed śmiercią pisarza ani z jego żoną Zofią z Woroniczów Kraszewską, która nie odpowiedziała na telegram, ani z synami Janem i Franciszkiem, ani też braćmi Lucjanem i Kajetanem. Rodacy nie zapomnieli jednak o swoim mistrzu. Ciało jego sprowadzone zostało do Krakowa i pochowane z wielkimi honorami w Krypcie Zasłużonych w podziemiach kościoła Ojców Paulinów na Skałce.

Warto jeszcze przypomnieć, że prezydent Rzeczypospolitej Polskiej Bronisław Komorowski jest spowinowacony z rodziną Kraszewskich. Siostra jego babki bowiem była żoną Mieczysława Kraszewskiego, wnuka Kajetana Kraszewskiego, najmłodszego brata pisarza, dziedzica i dobroczyńcy Romanowa. W czasie swoich dwóch wizyt w Muzeum Józefa Ignacego Kraszewskiego w Romanowie (2010, 2012) prezydent RP przekazał Muzeum listy, rękopisy, dokumenty genealogiczne, kopie medalionów z XIX wieku, reprint książki, zeszyty z rysunkami Kajetana Kraszewskiego, za pomocą których uczył on swojego głuchoniemego syna Bogusława. Prezydent zachował dla siebie szklany przycisk do papieru Józefa Ignacego Kraszewskiego z okresu powstania styczniowego.

Wystawa poświęcona Józefowi Ignacemu Kraszewskiemu została uroczystie otwarta 14 grudnia 2012 roku w Pałacu Staszica, gdzie można ją oglądać do chwili obecnej. Jest również zamieszczona na stronie internetowej PAN Archiwum w Warszawie www.petea.home.pl/apan.

Zamierzeniem scenarzystek ekspozycji jest przybliżenie postaci tego wybitnego pisarza, wielkiego Polaka i dobrego człowieka uczniom szkół warszawskich, tym bardziej, że dzieła literackie Józefa Ignacego Kraszewskiego zostały niezasłużenie wycofane z programów wszystkich typów szkół, nie tylko jako lektury obowiązkowe, ale nawet jako uzupełniające, zgodnie z Rozporządzeniem Ministra Edukacji Narodowej z 27 sierpnia 2012 roku w sprawie podstawy programowej wychowania przedszkolnego oraz kształcenia ogólnego w poszczególnych typach szkół (Dz.U. z dnia 30 sierpnia 2012 r., poz. 977). A przecież powieści Józefa Ignacego Kraszewskiego to dla nas wszystkich, a szczególnie dla młodego pokolenia i szczególnie w dzisiejszych czasach, doskonałe lekcje patriotyzmu. W czasie przemówienia podczas jubileuszu 50-lecia pracy literackiej w 1879 roku Kraszewski powiedział: „Nasz naród, pozbawiony niepodległości, zniknąwszy jako państwo, jako naród ma prawo i obowiązek istnieć i istnieć będzie, dopóki sam żywota się nie wyrzeczy lub samobójstwa nie popełni”.

Mikołaj Kopernik. Życie i dzieło

Archiwum Polskiej Akademii Nauk (Joanna Arvaniti, Izabela Gass, Hanna Krajewska) we współpracy z Archiwum Rosyjskiej Akademii Nauk (Witalij J. Afiani, Nadieżda M. Osipowa) przy współudziale Muzeum Marii Skłodowskiej-Curie w Warszawie (Małgorzata Sobieszczak-Marciniak) przygotowało pierwszą wersję planszowej wystawy *Mikołaj Kopernik. Życie i dzieło*. Ekspozycja zaprezentowana zostanie w 2013 roku z okazji 540. rocznicy urodzin wielkiego astronoma i 470. rocznicy jego

śmierci w Parlamencie Europejskim w Brukseli oraz — w rozszerzonej wersji — w Pałacu Staszica w Warszawie 19 lutego 2013 roku w związku z 540. rocznicą urodzin uczonego i w Archiwum Rosyjskiej Akademii Nauk w Moskwie z okazji Dni Nauki Polskiej w Federacji Rosyjskiej. Wystawa składa się z 22 plansz, na których zaprezentowano Mikołaja Kopernika jako astronoma, duchownego, lekarza, żołnierza, prawnika, ekonomistę i kartografa. Poszczególne tablice poświęcone zostały rodzinie Mikołaja Kopernika, jego edukacji na uniwersytetach w Krakowie, Bolonii, Ferrarze i Padwie, spuściznie naukowej wielkiego uczonego oraz jego sławie uwiecznionej m.in. w obrazach prezentujących różne jego wizerunki, w pomnikach, medalierstwie i filatelistyce. Scenarzystki zade-monstrowały na wystawie przedkopernikańskie wizje świata, a także najwybitniejsze osiągnięcia współczesnych polskich astronomów: Bohdana Paczyńskiego, Andrzeja Udalskiego i Aleksandra Wolszczana. Archiwum Rosyjskiej Akademii Nauk pokazało na swoich planszach przechowywane w ARAN medale i dokumenty związane z polskim astronomem,

a wśród nich jest karta dzieła Mikołaja Kopernika *De revolutionibus*, którą kosmonauci Piotr Klimuk i Mirosław Hermaszewski zabrali w podróż kosmiczną w 1978 roku na pokładzie statku kosmicznego Sojuz-30. Do tradycji wystaw przygotowywanych ostatnio przez PAN Archiwum w Warszawie należy prezentacja na nich obrazów namalowanych przez Paulinę Kopestyńską, która tym razem udekorowała wstępną planszę ekspozycji wizerunkiem Mikołaja Kopernika, wzorowanym na oryginalnym toruńskim. Autorkami projektu plastycznego wystawy są Zuzanna Ciepiewska i Ewelina Wajs-Baryła z firmy Druk Wielkoformatowy Paweł Ciepiewski.

Ekspozycję można obejrzeć na stronie internetowej PAN Archiwum w Warszawie www.petea.home.pl/apan.

Dorota Piętka-Hadała
Warszawa

WARSZAWSKI PIKNIK ARCHIWALNY

Inspiracją do organizacji Pikniku Archiwalnego był uroczyste obchodzony od 2007 roku Międzynarodowy Dzień Archiwów, przypadający corocznie 9 czerwca, a jego zamierzeniem zwrócenie uwagi i zainteresowanie szerokiej grupy społeczeństwa, w formie lekkiej i rekreacyjnej, pracą archiwistów i ich szerokimi możliwościami we współczesnym świecie.

Inicjatywę zorganizowania I Pikniku Archiwalnego podjęło Polskie Towarzystwo Archiwalne wraz z Archiwum Polskiej Akademii Nauk, Stowarzyszeniem Archiwistów Kościelnych i Stowarzyszeniem Archiwistów Instytucji Wymiaru Sprawiedliwości. I Piknik Archiwalny po raz pierwszy miał miejsce 19 czerwca 2010 roku w Pałacu Staszica i zgromadził kilkunastu współorganizatorów w postaci archiwów państwowych, kościelnych i uczelnianych, Biura Turystycznego Travpol, Galerii Steel Forest, Zespołu Szkół nr 18 w Warszawie i wielu osób, które swoim wysiłkiem i pracą uświetniły tę imprezę.

Zainteresowanie pomysłem zorganizowania takiego pikniku okazało się duże i widać było, że ludzie chętnie w nim uczestniczyli. Ukazały się pozytywne recenzje w mediach i w wielu kręgach naukowo-kulturalnych. Kolejne pikniki przybrały już nazwę „warszawskich” i swą formą i tematyką zamierzają nawiązywać do aktualnych wydarzeń kulturalnych w kraju i w stolicy.

Nowością II Warszawskiego Pikniku Archiwalnego było otwarcie sali kinowej — na parterze Pałacu Staszica przy holu głównym, gdzie odbywały się projekcje archiwalnych filmów i nagrań dźwiękowych, udostępnionych przez Filmotekę Narodową i Polskie Radio, a także Muzeum Narodowe. Kroniki PAT, archiwalne obrazy o Warszawie i stare piosenki z przedwojennych komedii filmowych budziły prawdziwą sensację. Dodatkowo program w tej sali wzbogacały prelekcje o historycznej

i aktualnej działalności Polskiego Radia, o jego Archiwum i posiadanych zbiorach. Nad dziedzińcem królował balon z logo Polskiego Radia, w powietrzu unosiły się dźwięki kapeli kurpiowskiej i zapachy domowych wyrobów kuchni tego regionu. Patronat medialny nad II Warszawskim Piknikiem Archiwalnym objął Program I Polskiego Radia, w którym wielokrotnie informowano słuchaczy na antenie o tej imprezie. Także TVP Info oraz prasa odnotowały w swoich audycjach i na szpaltach gazet ten fakt, wystawiając bardzo pozytywną opinię.

III Warszawski Piknik Archiwalny, który miał miejsce 2 czerwca 2012 roku, zdecydowano dostosować pod względem treści i nastroju do przypadających na ten okres Mistrzostw Europy w Piłce Nożnej Euro 2012 i nadać mu hasło „Piłka jest w grze! Sportowa akcja — archiwizacja!” W założeniu było przygotowanie i zaprezentowanie w różnych formach dokumentacji archiwalnej (dokumenty, nagrania, filmy itd.) oraz prelekcje i pokazy grup sportowych.

W sobotę rano, 2 czerwca, w holu głównym Pałacu Staszica dyrektor Polskiej Akademii Nauk Archiwum w Warszawie dr Hanna Krajewska oraz dyrektor Naczelnej Dyrekcji Archiwów Państwowych prof. Władysław Stępiak powitali zebranych — wszystkich współorganizatorów, gości oraz pierwszych zwiedzających — i zaprosili do wspólnego

uczestnictwa w tym wielkim święcie archiwalnym. Fajerwerku barw i dźwięków dodała tej inauguracji obecność regionalnego zespołu muzyczno-tanecznego z Łowicza, który swoim efektownym występem dał hasło do rozpoczęcia Pikniku, a później także tańcem i śpiewem towarzyszył zwiedzającym podczas trwania całej imprezy.

Program, bardzo bogato i starannie przygotowany przez współorganizatorów (wśród których znalazło się wiele znanych archiwów, bibliotek, fundacji i muzeów) zarówno od strony merytorycznej, jak i rozrywkowej, kuśił swoimi propozycjami nawet najwybredniejszych. Wszędzie słychać było różnego rodzaju dźwięki, od sprawozdań i audycji sportowych, poprzez archiwalne nagranie radiowej gimnastyki porannej (przy którym ćwiczyła dzielna grupa zapaleńców), po piosenkarskie szlagiery o tematyce sportowej. Dostojne, historyczne sale Pałacu Staszica gościnnie zapraszały do obejrzenia wielu fascynujących wystaw, ekspozycji w gablotach lub programów na monitorach, które, czasem wywołując łezkę w oku, przypominały sylwetki Polaków znanych i zasłużonych — zarówno tych, dla których sport był celem i pasją życia, jak i tych, którzy traktowali go jako relaks i rozrywkę. Sport królował we wszystkich salach Pałacu i dotyczył nie tylko ludzi, ale również słynnych wydarzeń

i budowli sportowych, pucharów i medali oraz pamiątek z kolekcji prywatnych. Wszystkie instytucje, które zgłosiły chęć uczestnictwa w tegorocznym Pikniku, w wielu przypadkach, pomimo różnego profilu swojej działalności, przygotowały bardzo ciekawe oferty programowe, ściśle dotyczące idei sportu oraz ludzi i zdarzeń z nim związanych — oparte tylko i wyłącznie na dokumentach z ich zasobu. Bloki filmów i reportaży, udostępnione w dwóch salach, zapewniały wielogodzinną i pasjonującą rozrywkę przygotowaną przez profesjonalistów z Filmoteki Narodowej, TVP i Polskiego Radia, a konkursy i spotkania na żywo ze sprawozdawcami sportowymi dopełniały plejadę atrakcji.

Dziedziniec Pałacu, pomimo niepewnej pogody, przyciągał gości widokiem ogromnego balonu oraz stoiska jednego z archiwów warszawskich, a także punktów handlowych i regionalnych. Łowickie hafty, wycinanki i przysmaki kulinarne regionu cieszyły się dużym powodzeniem, a kawiarenka archiwalna wewnątrz budynku kuszyła widokiem i zapachem domowych wypieków i aromatycznej kawy.

W organizacji III Warszawskiego Pikniku Archiwalnego wzięło udział 150 osób z 28 instytucji, a szacunkowa liczba odwiedzających wyniosła około 2000 gości. Patronat nad imprezą objęło Polskie Radio S.A. i wydawnictwo naukowe Focus Historia.

Trzeba podkreślić, że z każdym rokiem rośnie prestiż tej imprezy, jest rozpoznawalna w wielu środowiskach i pozytywnie komentowana. Obecność i czynne uczestnictwo znamienitych archiwów, fundacji, muzeów i bibliotek, a także przedstawicieli mediów (w postaci znanych sta-

cji TVP i PR oraz Filмотeki Narodowej) dodały jej blasku i wyrobiły markę ciekawej i kształcącej rozrywki.

Ciesz się nas fakt, że każdego roku w czasie Nocy Muzeów w Pałacu Staszica można spotkać grupę osób, która dopytuje się o zbliżający się Warszawski Piknik Archiwalny i deklaruje swoją na nim obecność.

Jedyną sprawą, która zawsze wprowadza trochę niepokoju wśród organizatorów Pikniku, jest czerwcowa pogoda, która tak jak piękna panna ma często swoje kaprysy i nigdy nie wiadomo, jak się zachowa w określonym dniu. Doświadczenie wskazuje, że to też trzeba brać pod uwagę, a pozytywne myślenie, zdolność przewidywania i umiejętność improwizacji w życzliwej atmosferze zawsze da pozytywny wynik.

Ruszyły przygotowania do IV Warszawskiego Pikniku Archiwalnego. Są już nowe propozycje tematyczne i nowy zapach. Jest świadomość, że te przygotowania dadzą radość i satysfakcję nie tylko tym osobom, które bezpośrednio będą w nich uczestniczyć, ale też tym, które uzyskane efekty będą przeżywać i oceniać.

Do zobaczenia na Pikniku w Pałacu Staszica w czerwcu 2013 roku!

SPRAWOZDANIE Z DZIAŁALNOŚCI PAN ARCHIWUM W WARSZAWIE W 2011 ROKU

PODSTAWOWE DANE O ARCHIWUM

Archiwum ma swoje oddziały w Poznaniu oraz w Katowicach z siedzibą w Wodzisławiu Śląskim. Archiwum posiada zasób historyczny powierzony. Archiwum dysponuje 25 etatami.

W roku sprawozdawczym zatrudnionych było 31 osób, w tym w Warszawie 24 (13 w niepełnym wymiarze godzin), w Poznaniu 5 (4 w niepełnym wymiarze), w Wodzisławiu Śląskim 2 (1 w niepełnym wymiarze).

Większość stanowią pracownicy zajmujący się merytoryczną działalnością archiwalną. Zatrudniano: starszego kustosza, pięciu kustoszy, dziewięciu adiunktów archiwalnych, starszego dokumentalistę, dwóch dokumentalistów, młodszego dokumentalistę, dwóch młodszych archiwistów, starszego bibliotekarza, dwóch konserwatorów dzieł sztuki, kierownika działu ekonomicznego, starszego księgowego-kasjera, kierownika sekcji ds. pracowniczych, referenta i sprzątaczkę; 25 osób ma wykształcenie wyższe, w tym 6 osób — stopień doktora.

W Archiwum w Warszawie zatrudnieni zostali: Marek Ciara (1 czerwca), Paulina Mitek (1 lipca) i Bartosz Borkowski (1 września), przestali pracować: Jan Fronczak (5 lutego) i Iwona Orłowska (28 lutego).

Dziekan Wydziału I Nauk Humanistycznych i Społecznych Polskiej Akademii Nauk prof. dr hab. Stanisław Filipowicz na posiedzeniu Rady Naukowej Polskiej Akademii Nauk Archiwum w Warszawie 18 marca 2011 roku wręczył prof. dr hab. Leszkowi Zasztowtowi nominację na członka Rady Naukowej PAN Archiwum w Warszawie kadencji w latach 2011–2014. Na tym samym posiedzeniu prof. dr hab. Leszek Zasztowt został wybrany na przewodniczącego Rady Naukowej PAN Archiwum w Warszawie nowej kadencji. Po rozpoczęciu obrad Rady Naukowej dyrektor PAN Archiwum dr Hanna Krajewska przekazała członkom Rady smutną wiadomość o śmierci naszej koleżanki Anny Grzebieluch. Następnie poinformowała zebranych, że w grudniu 2010 roku mgr Jarosław Matysiak uzyskał stopień doktora i został oficjalnie kierownikiem Oddziału PAN Archiwum w Poznaniu. Po wysłuchaniu sprawozdania z działalności przedstawionego przez dyrektora PAN Archiwum

w Warszawie Rada Naukowa wyraziła uznanie dla bogatej działalności naukowej i popularyzatorskiej pracowników. Zwrócono także uwagę, że wskazane byłoby otoczenie szczególną opieką materiałów naukowych znajdujących się w instytutach Polskiej Akademii Nauk i przeprowadzenie ich inwentaryzacji.

Po zakończeniu posiedzenia Rady Naukowej odbyło się Kolegium Dyrekcji, w którym udział wzięli kierownicy oddziałów oraz przedstawiciele PAN Archiwum w Warszawie. Na spotkaniu raz jeszcze omówiono najważniejsze wydarzenia minionego roku, sprawy bieżące oraz plany.

Stan zasobu

W 2011 roku nastąpił przyrost zasobu o 52,36 m.b. akt, wybrakowano 0,25 m.b. W Warszawie wpłynęło 8,22 m.b. materiałów pochodzenia prywatnego i 29,02 m.b. materiałów pochodzenia instytucjonalnego. Stan zasobu Oddziału w Poznaniu powiększył się o 15,12 m.b., zasób Oddziału w Wodzisławiu Śląskim nie powiększył się.

Ogólny stan zasobu wynosi obecnie 2771,62 m.b., z tego w Warszawie znajduje się 2284,02 m.b., w Poznaniu 422,10 m.b., a w Wodzisławiu Śląskim 65,50 m.b. akt i dokumentacji aktowej.

Wykaz nabytków zawiera załącznik nr 1.

Komisja Metodyczna pod przewodnictwem dr Hanny Szymczyk odbyła 4 posiedzenia. Członkowie Komisji omówili 4 inwentarze i zatwierdzili 9, opracowano uwagi do 20 inwentarzy pochodzących z Warszawy i oddziałów.

Komisja Oceny Zakupów nie obradowała.

Komisja Archiwalnej Oceny Dokumentacji zaopiniowała pozytywnie 26 wniosków na wybrakowanie ok. 170 m.b. dokumentacji niearchiwalnej w placówkach PAN.

Komisja Opiniowania Normatywów udzieliła 26 porad i konsultacji. Konsultowano oraz zaopiniowano, odbywając 15 posiedzeń, 5 kompletów instrukcji kancelaryjnych, rzeczowych wykazów akt i instrukcji organizacji i zakresu działania archiwum zakładowego. Przeprowadzono 25 kontroli placówek PAN w zakresie postępowania z dokumentacją aktową i funkcjonowania archiwów zakładowych.

Zbiór fotografii wzbogacił się o 11 fotografii i negatywów i liczy obecnie 30881 fotografii, negatywów, pocztówek, odbitek kserograficznych oraz 24 płyty CD.

Stan zbiorów mikrofilmowych nie powiększył się i wynosi 1129047 klatek mikrofilmów negatywowych oraz 3225478 klatek mikrofilmów pozytywowych. Zbiór medali nie zmienił się i liczy 1056 obiektów.

Księgozbiór w Warszawie powiększył się o 127 woluminów wydawnictw zwartych i 49 woluminów czasopism, w Poznaniu o 54 woluminy wydawnictw zwartych i 23 czasopisma, w Wodzisławiu Śląskim o 2 wydawnictwa zwarte. Łącznie w Warszawie i oddziałach znajduje się 14511 woluminów druków zwartych i 12562 woluminy wydawnictw ciągłych.

ARCHIWUM PAN W WARSZAWIE

1. Naukowo-archiwalne opracowanie zasobu

Prowadzono prace porządkowo-inwentaryzacyjne w zespołach pochodzenia urzędowego i prywatnego. Do Komisji Metodycznej wpłynęły zakończone inwentarze spuścizn: Henryka Arctowskiego, Izabeli Biezuńskiej-Małowist, Juliana Bondera, Jadwigi Braun-Domańskiej, Aleksandra Czyżewskiego, Marii Dąbkowskiej, Kazimierza i Hanny Dobrowolskich, Marii Grzegorzewskiej, Felicjana Kępińskiego, Jadwigi i Romana Kobendzów oraz Ananiasza Zajączkowskiego. Kontynuowano dotychczasowe prace oraz rozpoczęto porządkowanie kolejnych spuścizn. Pozyskane archiwa osobiste na bieżąco zaopatrywano w spisy tymczasowe.

Uzupełniano istniejące bazy danych i spisy nekrologów.

2. Ewidencja zasobu archiwalnego

Kontynuowano administrację bazy SEZAM, aktualizując i pogłębiając istniejące zapisy. Wprowadzono informacje o nabytkach (63 rekordy) i uzupełniono istniejące wpisy (35 rekordów).

3. Kształtowanie narastającego zasobu archiwalnego

Opiniowanie i konsultowanie normatywów

Komisja Opiniowania Normatywów odbyła 14 posiedzeń, na których zaopiniowała 13 normatywów (instrukcje kancelaryjne, rzeczowe wykazy akt i zakres działania archiwum zakładowego). Odpowiedziano

na 2 kwerendy i udzielono 12 porad w zakresie funkcjonowania normatywów. Organizowane szkolenia i konferencje związane z działalnością systemu kancelaryjnego i archiwum zakładowego cieszą się coraz większą popularnością nie tylko wśród archiwistów zakładowych instytucji PAN.

Wizytacja placówek PAN

Przeprowadzono 15 kontroli kompleksowych w Białowieży, Gdańsku, Łodzi i Warszawie. Wizyty połączone były z instruktażem w zakresie praktycznego stosowania systemu bezdziennikowego, metodyki retrospektywnego porządkowania dokumentacji oraz zagadnień pokrewnych.

Brakowanie dokumentacji niearchiwalnej

Komisja Archiwalnej Oceny Dokumentacji zaopiniowała pozytywnie 22 wnioski o wybrakowanie ok. 150 m.b. dokumentacji niearchiwalnej w placówkach PAN. Udzielono licznych wskazówek dotyczących niszczenia dokumentacji przeterminowanej.

4. Konserwacja akt

Podjęto prace konserwatorskie nad dokumentami pergaminowymi pochodzącymi z materiałów Stefana Burhardta oraz kolejnymi jednostkami archiwalnymi z zespołu Władysława L. Jaworskiego, poddając je dezynfekcji i badaniom mikrobiologicznym, a następnie oczyszczaniu, odkwaszaniu, uzupełnianiu ubytków, dublowaniu kart i oprawie.

5. Dział fotografii i mikrofilmów

Stan zbiorów mikrofilmowych nie powiększył się i wynosi 1129047 klatek mikrofilmów negatywowych i 3225478 klatek mikrofilmów pozytywowych. Zbiór fotografii powiększył się o 11 fotografii i liczy obecnie 30888 fotografii, negatywów, pocztówek, odbitek kserograficznych oraz 24 płyty CD.

Kontynuowano digitalizację i archiwizację zbiorów fotograficznych. Zeskanowano ok. 6508 fotografii i w chwili obecnej zbiór zdjęć w postaci

cyfrowej wynosi ok. 19100 obiektów. Wszystkie zdjęcia zawierają kopię zapasową, zaopatrzoną w logo Archiwum. Całość zeskanowanego zbioru została zarchiwizowana na płytach DVD celem zabezpieczenia wykonanej pracy. Wprowadzono opisy 8572 fotografii do baz danych w programie Excel.

6. Zbiory specjalne

Zbiór medali nie zmienił się i liczy 1056 obiektów. Zbiór jest na bieżąco ewidencjonowany i konserwowany.

7. Biblioteka

Księgozbiór powiększył się o 127 woluminów druków zwartych (29 zakupiono, 98 pozyskano z darów) i o 49 woluminów wydawnictw ciągłych (27 zakupiono, 24 — dary). Księgozbiór liczy 11870 woluminów druków zwartych i 10030 woluminów wydawnictw ciągłych.

Zamknięty w 2008 roku katalog kartkowy kontynuowany jest w bazie MAK. W roku sprawozdawczym wprowadzono 932 nowe rekordy, obejmujące zarówno nowo pozyskane publikacje, jak i starsze wydawnictwa. Łącznie w bazie MAK znajduje się 3085 rekordów.

Zrealizowano 363 wypożyczenia czasopism i książek. Na potrzeby pracowników Archiwum wypożyczono z innych bibliotek 64 książki i czasopisma w: Bibliotece Instytutu Badań Literackich PAN, Bibliotece Instytutu Historii Nauki PAN, Bibliotece Instytutu Filozofii i Socjologii PAN, Bibliotece Uniwersytetu Warszawskiego i innych.

8. Wydawnictwa

Ukazał się 52. tom „Biuletynu Archiwum PAN”. Prowadzono prace redakcyjne nad przygotowaniem do publikacji numeru 53. Kolportowano inne, wcześniejsze wydawnictwa Archiwum PAN.

Opublikowano opatrzone biogramami w języku polskim i rosyjskim album portretów polskich sybiraków, który stanowi uzupełnienie wystawy *Polscy badacze Syberii*; wydano również opatrzone biogramami, tym razem w języku polskim i angielskim, album portretów kobiet, które były bohaterkami ekspozycji *Kobiety w nauce* (autorką portretów w obydwu albumach jest Paulina Kopestyńska); ukazał się katalog wystawy *Archiwa*

warszawskie dawniej i dziś, prezentujący dzieje i zbiory ośmiu warszawskich archiwów oraz Naczelnej Dyrekcji Archiwów Państwowych, i wydane przez Oddział w Poznaniu PAN Archiwum w Warszawie *Spuścizny w zbiorach poznańskich archiwów i bibliotek*.

9. Udostępnianie

W Pracowni Naukowej odnotowano 421 odwiedzin czytelników korzystających z materiałów archiwalnych i 28 osób korzystających ze zbiorów biblioteki. Udostępniono 2351 j.a., w tym do badań naukowych 1999 j.a., poszukiwań na potrzeby urzędów 55 j.a., poszukiwań genealogicznych 13 j.a., poszukiwań własnościowych 32 j.a., publicystyki, popularyzacji 196 j.a., udostępnianie dla potrzeb masmediów — 5 j.a., do innych prac — 51 j.a. Na zamówienia czytelników wykonano 4244 kserokopie i 1270 skanów.

Kontynuowano prowadzenie ewidencji udostępniania w bazie danych SUMA. Kartoteka użytkowników prowadzona jest na bieżąco. Obejmuje obecnie dane za lata 1998–2011 i zawiera 1329 rekordów. W 2011 roku przyjęto do realizacji 103 nowe wnioski użytkowników zaszeregowanych do archiwalnego.

Zrealizowano drogą tradycyjną i pocztą elektroniczną ponad 190 kwerend merytorycznych i w zespołach akt osobowych.

10. Popularyzacja

Wystawy

22 września otwarto wystawę *Archiwa warszawskie dawniej i dziś*. Prezentacja ta stanowiła efekt współpracy z ośmioma warszawskimi archiwami i Naczelną Dyrekcją Archiwów Państwowych i powiązana była z konferencją naukową *Wkład archiwistów warszawskich w rozwój archiwistyki polskiej*, która odbyła się 20–21 października.

Wystawa *Kobiety w nauce* powstała we współpracy z Archiwum Rosyjskiej Akademii Nauk i zaprezentowana w Pałacu Staszica towarzyszyła Dniom Nauki Rosyjskiej w Polsce. Wystawa eksponowana była także 25 listopada na Zamku Królewskim w Warszawie podczas uroczystości zamknięcia obchodów Roku Marii Skłodowskiej-Curie. Szerszej

publiczności wystawa udostępniona została w Pałacu Staszica od 15 grudnia.

W związku ze 130. rocznicą powstania Kasy im. Józefa Mianowskiego i 20. rocznicą jej reaktywacji 28 listopada odbył się wernisaż wystawy *Twarze Kasy im. Józefa Mianowskiego*, która eksponowana była później w podcieniach Pałacu Staszica.

PAN Archiwum w Warszawie 14 maja uczestniczyło w ogólnopolskiej Nocy Muzeów. Spośród licznych atrakcji przygotowanych specjalnie na tę okazję na szczególną uwagę zasługuje wystawa planszowa *Maria Skłodowska-Curie*. Wystawa ta była wkładem Archiwum w obchody roku poświęconego wielkiej uczonej, a jednocześnie stanowiła zapowiedź innej ekspozycji przygotowanej w Archiwum, ukazującej postaci kobiet w nauce. Wystawa o Marii Skłodowskiej-Curie była prezentowana także 26 maja podczas 118. Sesji Zgromadzenia Ogólnego PAN. Innym wydarzeniem, także organizowanym cyklicznie, w którym Archiwum wzięło udział, był Festiwal Nauki. 17 września w Jabłonie PAN Archiwum w Warszawie zorganizowało stoisko z własnymi publikacjami, wykład i prezentację *Skarby Archiwum Polskiej Akademii Nauk* oraz konkurs dla dzieci i młodzieży.

Dużym zainteresowaniem cieszył się obchodzony 9 czerwca Międzynarodowy Dzień Archiwów oraz zorganizowany w związku z nim 11 czerwca II Warszawski Piknik Archiwalny. Z inicjatywy Polskiej Akademii Nauk Archiwum w Warszawie oraz Polskiego Towarzystwa Archiwalnego we wnętrzach i na dziedzińcu Pałacu Staszica 23 archiwa i instytucje kulturalne o różnorodnym profilu działalności zaprezentowały fragmenty swoich zasobów, eksponowane w wielu formach. W czasie jego trwania pracownicy PAN Archiwum udzielili licznych wypowiedzi przedstawicielom mediów, a wydarzenie to było komentowane później w programach radiowych i telewizyjnych.

Ponadto PAN Archiwum w Warszawie włączało się aktywnie do współpracy z wieloma instytucjami nauki i kultury, działając na rzecz popularyzacji. Jedną z takich form aktywności jest udział w wystawach organizowanych przez Galerię Plenerową Stołecznej Estrady w Warszawie przy ul. Traugutta 1. 2 lipca otwarto tam ekspozycję związaną z inauguracją polskiej prezydencji w Radzie Unii Europejskiej *Warszawa — miasto ludzi wolnych*. Wystawy plenerowe cieszą się niezwykle dużym zainteresowaniem mieszkańców miasta i turystów.

Większości imprez organizowanych przez PAN Archiwum towarzyszyły wystąpienia w środkach masowego przekazu. Udzielono 12 wywiadów prasowych, radiowych i telewizyjnych, komentując wydarzenia kulturalno-naukowe i omawiając w nich swoje uczestnictwo. Anna Mieszkowska wzięła udział w filmie dokumentalnym Marii Zmarz-Koczanowicz *Wiera Gran*.

Seminaria

PAN Archiwum było organizatorem i współorganizatorem konferencji, seminariów i warsztatów: *Problemy zachowania warsztatu naukowego Instytutu Badań Literackich w świetle działalności Archiwum IBL* (1 marca); *Maria Skłodowska-Curie, dwukrotna noblistka, i jej wkład w powstanie nowych dziedzin nauki* (24 marca); *Przepisy kancelaryjno-archiwalne i zasady postępowania z dokumentacją w praktyce* (12 i 16 maja); *Współczesne problemy bezpieczeństwa pracy w archiwach, Archiwum Polskiej Akademii Nauk* (8 czerwca); *Mężne niewiasty: historie i paradoksy* (2 grudnia); *Archiwum zakładowe w świetle zmian prawnych, III spotkania archiwów instytucji PAN* (16 grudnia) oraz *Kazimierz Michałowski i jego spuścizna* (20 grudnia). Konferencje te omawiały najistotniejsze problemy archiwistyki oraz włączały się w aktualne tematy życia społecznego.

Strona internetowa

Informacja o wszystkich wydarzeniach naukowych i popularyzatorskich była na bieżąco umieszczana na stronie internetowej PAN Archiwum oraz w kiosku multimedialnym umieszczonym w holu głównym Pałacu Staszica. Zamieszczono tam zarówno informacje o przebiegu imprez (www.aktualnosci.pan.pl/2011/05), jak i plansze wystawowe i informacje na temat ekspozycji (www.petea.home.pl/apan). Na stronie internetowej w zakładce „Ciekawe zbiory” umieszczane były także drobne artykuły (7) popularyzujące zasób Archiwum.

11. Praktyki archiwalne

Praktyki archiwalne odbyły 4 osoby z Uniwersytetu Warszawskiego, Uniwersytetu Przyrodniczo-Humanistycznego w Siedlcach oraz Wyższej

Szkoły Przymierza Rodzin w Warszawie. Przygotowano i przeprowadzono wykład dla studentów I roku studiów magisterskich Instytutu Historycznego Uniwersytetu Warszawskiego.

12. Zebrania i posiedzenia

W siedzibie PAN Archiwum w Warszawie odbywały się cotygodniowe spotkania poświęcone omawianiu spraw bieżących i podnoszeniu kwalifikacji zawodowych. Zaproszeni goście, eksperci i znawcy tematu omawiali ważne i aktualne problemy archiwalne, odbyły się także warsztaty *Pozytywne myślenie*. W ramach permanentnej edukacji archiwalnej uczestniczono w prezentacjach archiwów: Kompozytorów Polskich, Zamku Królewskiego, Prezydenta RP, Muzeum i Archiwum Powstania Warszawskiego.

13. Współpraca naukowa

Współpraca naukowa krajowa

Dyrektor i pracownicy PAN Archiwum w Warszawie uczestniczyli w licznych seminariach, spotkaniach, konferencjach i posiedzeniach, m.in.: w konferencji: *Prawo autorskie w kulturze — praktyczne warsztaty dla nieprawników* (29 marca); *Kultura polska na emigracji* (14 czerwca); *Archiwa a badania regionalne. Materiały źródłowe do dziejów ziemi łomżyńskiej w archiwach Polski i na Wschodzie* (27–28 października); *III Toruńskie Konfrontacje Archiwalne — archiwistyka między różnorodnością a standaryzacją* (17–18 listopada). Uczestnicząc w konferencjach własnych i jako zaproszeni goście, dyrektor i pracownicy Archiwum wygłosili łącznie 53 referaty.

Współpraca naukowa z zagranicą

Dyrektor i pracownicy PAN Archiwum uczestniczyli w konferencji: *195-lecie Państwowego Uniwersytetu Rolniczego im. W.W. Dokuczajewa w Charkowie* (4–6 października). Przygotowując się do uczestnictwa w Dniach Nauki Rosyjskiej w Polsce, prowadzono współpracę z Archiwum Rosyjskiej Akademii Nauk. Kontynuowano współpracę z ośrodkami na Syberii (Barnaул, Bijsk), w których zaprezentowana

została w 2011 roku wystawa *Polscy badacze Syberii*. Wizyta w Centrum Badań Historycznych w Berlinie 9–12 marca miała na celu pomoc w sprawowaniu nadzoru nad narastającym zasobem.

ODDZIAŁY ARCHIWUM PAN

1. Naukowo-archiwalne opracowanie zasobu

Prowadzono prace porządkowo-inwentaryzacyjne w zespołach pochodzenia urzędowego i prywatnego. Z **Oddziału Poznańskiego** do Komisji Metodycznej wpłynęły inwentarze materiałów: Marii Ciemniewskiej, Władysława Orlicza, Wincentego Swobody i Augusta Zierhoffer'a. Kontynuowano rozpoczęte prace oraz na bieżąco sporządzano spisy i wstępnie porządkowano pozyskane spuścizny.

W Oddziale od lat gromadzone jest Archiwum Prasowe zawierające wycinki dotyczące uczonych oraz nauki w Wielkopolsce. Obecnie liczy ono 457 teczek o łącznej objętości ok. 5,80 m.b. Materiały są nadal układane alfabetycznie (uczni) oraz rzeczowo według zagadnień (uczelnie, instytucje i towarzystwa naukowe, wydarzenia naukowe, historia Poznania i regionu).

W **Oddziale w Wodzisławiu Śląskim** kontynuowano prace nad porządkiem materiałów Wacława Leśniańskiego i Józefa Chlebowczyka.

2. Kształtowanie narastającego zasobu aktowego

W ramach opieki nad narastającym zasobem archiwalnym pracownicy **Oddziału w Poznaniu** udzielili 11 konsultacji archiwistom zakładowym placówek PAN w Poznaniu i w Kórniku oraz przeprowadzili wizytację w 10 placówkach PAN. Zaopiniowano pozytywnie 4 wnioski o wybrakowanie ok. 19 m.b. dokumentacji niearchiwalnej w placówkach PAN.

Pracownicy **Oddziału w Wodzisławiu Śląskim** regularnie współpracowali z placówkami PAN w zakresie porad metodycznych.

3. Zbiór mikrofilmów i fotografii

Zbiór mikrofilmowy Oddziału w Poznaniu nie uległ zmianie i liczy 770 szpul. Zbiory płyt CD, na których są nagrane materiały Archiwum

PAN Oddział w Poznaniu, liczą 17 sztuk. Częściowo zdigitalizowano materiały archiwalne ze spuścizn: J. Horowskiego, B. Stelmachowskiej i J.W. Szulczewskiego.

4. Księgozbiory

W **Oddziale w Poznaniu** księgozbiór powiększył się o 54 woluminy druków zwartych oraz o 23 woluminy wydawnictw ciągłych. Stan księgozbioru podręcznego na koniec 2011 roku wynosił: 4808 woluminów, w tym 2172 druki zwarte oraz 2636 wydawnictw ciągłych. Ze zbiorów biblioteki skorzystało 47 czytelników.

W **Oddziale w Wodzisławiu Śląskim** stan księgozbioru powiększył się o 2 pozycje i liczy 625 woluminów.

5. Udostępnianie zasobu

W **Oddziale w Poznaniu** zanotowano 324 odwiedzin w Pracowni Naukowej, zgłoszono 44 nowe tematy badawcze. 39 osób skorzystało z informacji, a 285 z materiałów archiwalnych. Udostępniono łącznie: 1538 jednostek archiwalnych, w tym do badań naukowych 1534 j.a., do poszukiwań na potrzeby urzędów 4 j.a. Udostępniono także 6 fotografii. Przyjęto i zrealizowano 20 kwerend dla użytkowników i instytucji. Wypożyczono 28 dokumentów. Na zamówienia czytelników wykonano: 1145 kserokopii, 439 fotografii cyfrowych, 90 skanów — łącznie 1674 sztuki reprografii.

W **Oddziale w Wodzisławiu Śląskim** zanotowano 87 odwiedzin, udostępniono 301 j.a., wykonano 96 kwerend dla użytkowników i instytucji, w tym kwerendy w zespołach akt osobowych i kart wynagrodzeń (dla ZUS). Wykonano 120 kserokopii i 62 skany.

6. Popularyzacja zasobu

Wystawy i publikacje

Pracownicy **Oddziału w Poznaniu** przygotowali materiały stanowiące znaczny wkład w otwartą 18 kwietnia w Archiwum Państwowym w Poznaniu wystawę okolicznościową *Prof. Franciszek Paprocki — twórca specjalizacji archiwalnej na UAM w Poznaniu. W 100. rocznicę*

urodzin. 13 maja na Starym Rynku w Poznaniu odbył się wernisaż wystawy plenerowej „*Żądamy wypuszczenia aresztowanych kolegów z Krakowa*”. *Protest studentów poznańskich z 13 maja 1946 r.* Organizatorem jej był Instytut Pamięci Narodowej Oddział w Poznaniu przy współudziale PAN Archiwum Oddział w Poznaniu. 28 września w budynku głównym Uniwersytetu Ekonomicznego oraz Bibliotece Głównej Uniwersytetu Ekonomicznego zaprezentowano wystawę okolicznościową *Działalność Ośrodka Historii Uniwersytetu Ekonomicznego w Poznaniu*, powstałą na bazie materiałów ze spuścizn przechowywanych w Oddziale Archiwum w Poznaniu. Dokumenty pochodzące ze spuścizn wzbogaciły także wystawę *400 lat tradycji uniwersyteckich w Poznaniu* (28 października–21 grudnia) zorganizowaną w związku z obchodami 400-lecia wydania przez króla Zygmunta III Wazę przywileju nadającego Kolegium Jezuickiemu w Poznaniu rangę Uniwersytetu. Uniwersyteckie Studio Filmowe działające przy Ośrodku Dydaktyczno-Multimedialnym Wydziału Fizyki UAM w ramach cyklu *Wybitne postacie Uniwersytetu* zrealizowało film dokumentalny *Ks. prof. Stanisław Kozierowski*, m.in. na podstawie materiałów ze spuścizny ks. S. Kozierowskiego przechowywanych w Oddziale.

W maju w Wodzisławiu Śląskim zorganizowano w galerii Towarzystwa Miłośników Ziemi Wodzisławskiej wystawę *Setna rocznica kościoła pod wezwaniem Wniebowstąpienia Najświętszej Marii Panny*, w której wykorzystano dokumenty ze spuścizny Ludwika Musioła przechowywane w Oddziale. W ramach popularyzacji zasobu informacja o zbiorach dokumentów dotyczących miasta Wodzisław Śląski, znajdujących się w spuściznach naukowych przechowywanych **w Oddziale w Wodzisławiu Śląskim**, została zaprezentowana uczestnikom Uniwersytetu Trzeciego Wieku.

Strona internetowa

Strona internetowa **Oddziału Poznańskiego** uruchomiona 10 października 2003 roku została zaktualizowana. Podano informacje o najważniejszych wydarzeniach z działalności w roku 2011 oraz poszerzono i zaktualizowano informacje o zasobie archiwalnym i bibliografii Oddziału.

7. Praktyki

W **Oddziale Poznańskim** odbyło praktyki archiwalne trzech studentów historii specjalności archiwistycznej IHUAM oraz studentka I roku specjalności dokumentalistyczno-bibliotekarskiej Wydziału Filologii Polskiej i Klasycznej IFPUAM. Wszyscy praktykanci zostali zapoznani z metodyką pracy oraz z organizacją, dziejami i zasobem Oddziału. Zorganizowano prezentację wybranych archiwaliów dla studentów I roku archiwistyki IHUAM w Poznaniu połączoną z prelekcją na temat Archiwum, jego działalności i zasobu.

W **Oddziale w Wodzisławiu Śląskim** praktykę miesięczną odbyło dwóch studentów specjalizacji archiwalnej Instytutu Historii Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach.

8. Zebrania i posiedzenia

Pracownicy **Oddziału w Poznaniu** świętowali 5 maja jubileusz 55-lecia działalności. Główne uroczystości przy współudziale Instytutu Historii odbyły się w gmachu Collegium Historicum UAM w Poznaniu. Obok obecnych i byłych pracowników PAN Archiwum w Warszawie Oddział w Poznaniu byli także przedstawiciele instytucji i stowarzyszeń współpracujących z Oddziałem. Okolicznościowe artykuły poświęcone jubileuszowi 55-lecia Poznańskiego Oddziału PAN Archiwum ukazały się zarówno na stronach internetowych Oddziału, jak i na stronach zaprzyjaźnionych instytucji. Ponadto pracownicy spotykali się regularnie, omawiając sprawozdania roczne, plany pracy i sprawy bieżące, oraz uczestniczyli w spotkaniu przedstawicieli archiwów i bibliotek poznańskich.

Pracownicy **Oddziału w Wodzisławiu Śląskim** wzięli udział w dwóch szkoleniach prowadzonych przez dyrektora i pracowników Archiwum Państwowego w Cieszynie oraz wysłuchali dwóch odczytów, które prezentowano w Urzędzie Miasta Wodzisław Śląski i Muzeum w Rybniku.

9. Współpraca naukowa

Współpraca naukowa krajowa i zagraniczna

W **Oddziale w Poznaniu** kontynuowano współpracę i utrzymywano kontakty z: Archiwum Państwowym w Poznaniu, Oddziałem PAN

w Poznaniu, Zakładem Archiwistyki Instytutu Historii UAM, Biblioteką Uniwersytecką, Biblioteką Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk, Wydawnictwem Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk, Instytutem Pamięci Narodowej Oddział w Poznaniu, Muzeum Historii Miasta Poznania, z redakcjami pism uczelnianych: „Biblioteką”, „Życiem Uniwersyteckim”, „Wiściami Akademickimi”, „Faktami. Pismem Uniwersytetu Medycznego w Poznaniu”, z Redakcją pisma internetowego SAP Oddział w Poznaniu „Aktualności SAP”, ze stowarzyszeniami: Stowarzyszeniem Archiwistów Polskich Oddział w Poznaniu, Polskim Towarzystwem Archiwalnym. Nawiązano współpracę z Gimnazjum im. Przyrodników Polskich w Budziszławiu Kościelnym (woj. wielkopolskie), a także kontakty ze Stacją Naukową PAN w Rzymie.

W **Oddziale w Wodzisławiu Śląskim** od lat prowadzona jest stała współpraca z Towarzystwem Miłośników Ziemi Wodzisławskiej, Urzędem Miasta oraz innymi placówkami kulturalno-naukowymi regionu.

NABYTKI ARCHIWUM PAN

Warszawa

Dział I — Materiały towarzystw i innych instytucji naukowych

1. Polskie Towarzystwo Historyczne	1,38 m.b.

Dział II — Akta placówek PAN

1. Polska Fundacja Nauki	4,64 m.b.
2. Instytut Historii PAN	23,00 m.b.

Dział III — Spuścizny uczonych polskich i kolekcje

1. Iwona Arabas	0,02 m.b.
2. Michalina Dąbkowska	0,05 m.b.
3. Kazimierz Dobrowolski i Hanna Dobrowolska	1,50 m.b.
4. Marek Getter	0,01 m.b.
5. Stefan Manczarski	0,03 m.b.
6. Jadwiga Mączyńska	0,02 m.b.
7. Tadeusz K. Olczak	1,77 m.b.

Poz. 1–7 dary

Materiały dodatkowe

1. Elżbieta Feliksiak	1,30 m.b.
2. Danuta Molenda	3,45 m.b.
3. Bronisław Pawłowski	0,02 m.b.
4. Wiesława Zaborska	0,05 m.b.

Poz. 1–4 dary

Poznań

Dział II — Akta placówek PAN

1. Zakład Badań Środowiska Rolniczego i Leśnego PAN w Poznaniu	0,60 m.b.
2. Zakład Działalności Pomocniczej PAN w Poznaniu	2,61 m.b.

Dział III — Spuścizny uczonych polskich i kolekcje

1. Anna Rogalanka	2,70 m.b.
2. Roman T. Rafiński	0,23 m.b.
Poz. 1–2 dary	
Materiały dodatkowe	
1. Kazimierz Kaczmarczyk	0,01 m.b.
2. Zdzisław Kaczmarczyk	0,06 m.b.
3. Irena Kwilecka	3,20 m.b.
4. Anna Marciniak	0,15 m.b.
5. Ryszard Marciniak	0,52 m.b.
6. Maria Paradowska	4,20 m.b.
7. Andrzej Wędzki	0,10 m.b.
8. Stanisław Wierzchosławski	0,81 m.b.
Poz. 1–8 dary	

Załącznik nr 2

WYKAZ PUBLIKACJI
PRACOWNIKÓW ARCHIWUM PAN

- Archiwa warszawskie dawniej i dziś. Katalog wystawy*, pod red. **Joanny Arvaniti**, Warszawa 2011, ss. 43.
- Arvaniti Joanna**, *Informacja o wystawie*, [w:] *Archiwa warszawskie dawniej i dziś. Katalog wystawy*, Warszawa 2011, s. 7–8.
- Arvaniti Joanna**, *Inwentarze archiwalne*, „Biuletyn Archiwum Polskiej Akademii Nauk”, 2011, nr 52, s. 11–13.
- Arvaniti Joanna**, *Informacja o wystawie*, [w:] *Kobiety w nauce*, Warszawa 2011, s. 3.
- Arvaniti Joanna**, *Polska Akademia Nauk Archiwum w Warszawie*, [w:] *Archiwa warszawskie dawniej i dziś. Katalog wystawy*, Warszawa 2011, s. 39–43.
- Arvaniti Joanna**, *Wernisaż wystawy „Portrety polskich sybiraków” autorstwa Pauliny Kopestyńskiej*, „Zesłaniec. Pismo Rady Naukowej Związku Sybiraków”, 2011, nr 48, 105–109.
- Arvaniti Joanna**, *Wspomnienie o Ani Grzebieluch*, „Biuletyn Archiwum Polskiej Akademii Nauk”, 2011, nr 52, s. 7–10.
- Arvaniti Joanna**, *Wystawa „Archiwa warszawskie dawniej i dziś”*, „Biuletyn Archiwum Polskiej Akademii Nauk”, 2011, nr 52, s. 174–179.
- Arvaniti Joanna**, *Wystawa „Kobiety w nauce”*, „Biuletyn Archiwum Polskiej Akademii Nauk”, 2011, nr 52, s. 194–199.
- Arvaniti Joanna**, *Wystawa „Twarze Kasy im. Józefa Mianowskiego”*, „Biuletyn Archiwum Polskiej Akademii Nauk”, 2011, nr 52, s. 202–206.
- Arvaniti Joanna**, **Pietrzekiewicz Dorota**, *Сибирь — приемная родина поляков*, [w:] *Польские исследователи Сибири*, Sankt Petersburg 2011, s. 93–113.
- „*Biuletyn Archiwum Polskiej Akademii Nauk*”, pod red. **Joanny Arvaniti**, 2011, nr 52, ss. 252.
- Bodecka Agnieszka**, **Chodkowska Anita**, **Roguska Urszula**, *Materiały Janiny Zakrzewskiej*, „Biuletyn Archiwum Polskiej Akademii Nauk”, 2011, nr 52, s. 126–149.
- Boksa Michał**, *„Szczęśliwy francuz” — s/s Poznań*, „Morza, Statki i Okrety”, 2011, nr 5, s. 70–80.

- Boksa Michał**, *Człowiek w czarnym berecie. O Maksymilianie Myszkowskim*, „Kronika Miasta Poznania”, 2011, nr 3 [„Fotografia”], s. 311–319.
- Boksa Michał**, *Na Zakręcie*, „Kronika Miasta Poznania”, 2011, nr 2 [„Grunwald”], s. 195–206.
- Boksa Michał**, *Spuścizny konserwatorów zbiorów, kierowników i dyrektorów Biblioteki Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk*, „Biblioteka”, 2011, nr 15, s. 71–93.
- Boksa Michał**, *Spuścizny w zbiorach Biblioteki Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk*, [w:] *Spuścizny w zbiorach poznańskich archiwów i bibliotek*, Poznań 2011, s. 103–110.
- Chodkowska Anita**, *Co ma dieta do polityki*, „Manager Apteki”, 2011, nr 6, s. 74–75.
- Chodkowska Anita**, *Gdzie diabeł nie może...*, „Manager Apteki”, 2011, nr 2, s. 72–73.
- Chodkowska Anita**, *Lek w godzinę*, „Manager Apteki”, 2011, nr 7, s. 76–77.
- Chodkowska Anita**, *Materiały rodziny Kalinowskich*, „Biuletyn Archiwum Polskiej Akademii Nauk”, 2011, nr 52, s. 72–125.
- Klubiński Andrzej**, *Geneza i treści ideowe programu nauczania Instytutu Gospodarstwa Wiejskiego i Leśnictwa w Marymoncie w I poł. XIX w.*, [w:] *Problemi stałego rozwoju agrosferi*, Charków 2011, s. 23–27.
- Klubiński Andrzej**, *Warszawskie środowisko archeologiczne we „Wspomnieniach” Zofii Podkowińskiej*, „Biuletyn Archiwum Polskiej Akademii Nauk”, 2011, nr 52, s. 184–193.
- Klubiński Andrzej**, *Zasady gromadzenia dokumentacji działalności naukowej w instytucjach badawczych*, <http://www.ibl.waw.pl/index.php?strona=542>.
- Kmita Marian, Michałowski Piotr, Stasiak Jolanta**, *Materiały Janiny Bemówny*, „Biuletyn Archiwum Polskiej Akademii Nauk”, 2011, nr 52, s. 64–71.
- Kobiety w nauce**, pod red. **Joanny Arvaniti**, Warszawa 2011, ss. 24.
- Krajewska Hanna**, *Historia studiów doktoranckich w Zakładzie i Instytucie Farmakologii PAN w Krakowie w dokumentach archiwalnych. Na marginesie 40. jubileuszu 1970–2010*, oprac. i wybór źródeł Anna Krzemińska, Kraków 2010.

- Krajewska Hanna**, *Materialien zur Geschichte der Universitäten im Archiv der Polnischen Akademie der Wissenschaften*, „Bulletin der Polnischen Historischen Mission”, 2011, nr 6, s. 237–249.
- Krajewska Hanna**, *Rola Archiwum PAN w pozyskiwaniu spuścizn*, [w:] *Spuścizny w zbiorach poznańskich archiwów i bibliotek*, Poznań 2011, s. 9–16.
- Krajewska Hanna**, *Сибирская тематика в коллекциях Архива Польской академии наук. Деятельность Сибирской комиссии*, [w:] *Польские исследователи Сибири*, Sankt Petersburg 2011, s. 114–117.
- Malinowski Józef, Janina Malgorzata Halec**, *Z Romanem Maciejewskim w Lesznie i okolicy, Leszno 2010*, „Rocznik Leszczyński”, 2011, t. XI, s. 251–253.
- Malinowski Józef**, *Powrócił „Rocznik Leszczyński”*, „Kronika Wielkopolski”, 2011, nr 2 (138), s. 149–153.
- Matysiak Jarosław**, *Związki prof. dra Kazimierza Kaczmarczyka — dyrektora Archiwum Państwowego w Poznaniu z Wiśniczem Starym i z Bochnią*, „Małopolska: Regiony — Regionalizmy — Małe Ojczyzny”, 2011, t. XIII, s. 151–164.
- Matysiak Jarosław**, *55-lecie Poznańskiego Oddziału PAN Archiwum w Warszawie*, „Aktualności Stowarzyszenia Archiwistów Polskich Oddział w Poznaniu”, 2011, nr 17, s. 3.
- Matysiak Jarosław**, *Działalność bibliotekarska i bibliofilska profesora Kazimierza Kaczmarczyka (1878–1966)*, dyrektora Archiwum Państwowego w Poznaniu, „Biblioteka”, 2011, nr 15, s. 55–70.
- Matysiak Jarosław**, *Egzekucja Arthura Greisera. Ostatnie publiczne wykonanie wyroku śmierci w Polsce*, „Kronika Miasta Poznania”, 2011, nr 4 [„Cytadela”], s. 196–210.
- Matysiak Jarosław**, *Informacja o zbiorze fotografii*, „Kronika Miasta Poznania”, 2011, nr 3 [„Fotografia”], s. 418.
- Matysiak Jarosław**, *Związki Kazimierza Kaczmarczyka (1878–1966) z paulinami i jego prace w archiwum na Jasnej Górze i Krakowskiej Skalce*, „Studia Claromontana”, 2011, t. XXIX, s. 367–390.
- Mieszkowska Anna**, *Artyści emigracyjnej Melpomeny 1939–1945*, „Zeszyty Historyczne”, 2010, t. XI, s. 521–525.
- Mieszkowska Anna**, *Wspomnienie. Anna Grzebieluch (1972–2010)*, „Gazeta Wyborcza”, 15 grudnia 2011, s. 12.

- Mieszkowska Anna**, *Wspomnienie o Władzie Majewskiej (1911–2011)*, „Gazeta Wyborcza”, 26 maja 2011, s. 11.
- Mieszkowska Anna**, *Wspomnienie o Władzie Majewskiej (1911–2011)*, „Archiwum Emigracji”, 2011, z. 14–15, s. 120–130.
- Polscy badacze Syberii=Польские исследователи Сибири**, pod red. **Joanny Arvaniti**, Warszawa 2011, ss. 32.
- Slojowska Katarzyna**, *Materiały Zygmunta i Natalii Batowskich*, „Biuletyn Archiwum Polskiej Akademii Nauk”, 2011, nr 52, s. 14–63.
- Slojowska Katarzyna**, *Materiały Marii Skłodowskiej-Curie w zbiorach Polskiej Akademii Nauk Archiwum w Warszawie*, „Biuletyn Archiwum Polskiej Akademii Nauk”, 2011, nr 52, s. 180–187.
- Spuścizny w zbiorach poznańskich archiwów i bibliotek**, pod red. **Hanny Krajewskiej, Józefa Malinowskiego, Jarosława Matysiaka**, Poznań 2011, ss. 132.
- Stasiak Jolanta**, *Archiwiści warszawscy i ich spuścizny w zbiorach Polskiej Akademii Nauk Archiwum w Warszawie*, „Biuletyn Archiwum Polskiej Akademii Nauk”, 2011, nr 52, s. 150–173.
- Wiktorowska Barbara**, *XV Festiwal Nauki*, „Biuletyn Archiwum Polskiej Akademii Nauk”, 2011, nr 52, s. 207–209.

**INWENTARZE
ZESPOŁÓW ARCHIWALNYCH**
ogłoszone w numerach 1–53 „Biuletynu Archiwum PAN”
(układ chronologiczny)

	strony
Nr 1 (1959)	
Towarzystwo Naukowe Warszawskie (1907–1953) (H. Dymnicka)	21–77
Nr 3 (1960)	
Materiały Aleksego Bachulskiego (M. Flis)	33–39
Materiały Stanisława Borowskiego (Z. Kolankowski)	44–48
Materiały Olgierda Górki (M. Wrzoscowa)	50–61
Materiały Stanisława Kętrzyńskiego (S. Chankowski)	64–69
Materiały Adama Kłodzińskiego (H. Dymnicka)	69–71
Materiały Jerzego Manteuffla (S. Chankowski)	73–77
Materiały Władysława Namysłowskiego (M. Wrzoscowa)	77–86
Materiały Eugeniusza Przybyszewskiego (M. Flis)	86–89
Materiały Heleny Salskiej (S. Chankowski)	89–93
Materiały Adama Skalkowskiego (M. Wrzoscowa)	93–109
Nr 4 (1961)	
Materiały Wisławy Knapowskiej (H. Zubalowa)	31–71
Materiały Artura Śliwińskiego (S. Chankowski)	72–126

Nr 5 (1962)

Akta I Kongresu Nauki Polskiej (1949–1951)
(M. Wrzoscowa) 23–70

Nr 6 (1963)

Akta Polskiego Towarzystwa Historycznego
(1886–1939, 1947–1968)
(H. Dymnicka, M. Wrzoscowa) 39–79
Materiały Antoniego Wróblewskiego
(J. Szajbel) 80–127

Nr 7 (1964)

Materiały Janusza Iwaszkiewicza
(S. Chankowski) 33–53
Materiały Aleksandra Lednickiego
(M. Wrzoscowa) 54–70
Materiały Zygmunta Moczarskiego
(Z. Wardęska) 71–93
Materiały Ludwika Skubiszewskiego
(J. Szajbel) 94–105

Nr 8 (1965)

Materiały Tadeusza Mańkowskiego
(A. Kamiński) 13–54
Materiały Wiktora Ormickiego
(O. Staroń) 55–78
Materiały Edwarda Schechtle
(A. Marciniak) 79–96

Nr 9 (1966)

Materiały Kazimierza Bassalika
(S. Chankowski) 35–54
Materiały Ludwika Ręgorowicza
(M. Wrzoscowa) 55–81
Materiały Adama Szymańskiego
(H. Obuchowska-Pysiowa) 82–87

Nr 10 (1967)

Materiały Wiktora Schramma
(A. Marciniak) 20–106

Nr 11 (1968)

Akta Komisji Naukowej Obchodu Roku Mickiewicza PAN
(1953–1956)
(H. Dymnicka) 30–64
Materiały Antoniego Artymiaka
(S. Chankowski) 65–85
Materiały Ludwika Chmaja
(R. W. Wołoszyński) 86–111
Materiały Eugeniusza Dziewulskiego
(A. Brachfogel) 112–120
Materiały Władysława Dziewulskiego
(M. Wrzoscowa) 121–148

Nr 12 (1969)

Materiały Witolda Chodźki
(M. Wrzoscowa) 40–81
Materiały Franciszka Czubalskiego
(M. Wrzoscowa) 82–97

Nr 13 (1970)

Materiały Józefa Grodeckiego i Katarzyny Grodeckiej
(M. Wrzoscowa) 26–84
Materiały Stefana Rygla
(S. Chankowski) 85–117
Materiały Bożeny Stelmachowskiej
(J. Szajbel) 118–161

Nr 14 (1971)

Materiały Joachima Metallmanna
(R. Majkowska) 18–26
Materiały Antoniego Peretiatkowicza
(A. Marciniak) 27–66
Materiały Tadeusza Strumiłły
(R. Wojciechowska) 67–105

Materiały Zygmunta Zawirskiego (A. Woltanowski)	106–125
Nr 15 (1972)	
Materiały Bronisława Dembińskiego (K. Dopierała)	11–71
Materiały Włodzimierza Dzwonkowskiego (H. Dymnicka)	72–100
Materiały Wiktora Hahna (M. Wrzoscowa)	101–182
Nr 16 (1973)	
Materiały Ludwika Eckerta (M. Wrzoscowa)	26–52
Materiały Tadeusza Kowalskiego (J. Poradzisz)	53–99
Materiały Feliksa Kazimierza Terlikowskiego (M. Adamczewska)	100–125
Nr 17 (1974)	
Materiały Bronisława Pawłowskiego (H. Dymnicka-Wołoszyńska)	39–48
Materiały Edmunda Jana Reymana (J. Mizikowski)	49–81
Materiały Stanisława Tynca (M. Wrzoscowa)	82–125
Nr 18 (1975)	
Materiały Stanisława Karwowskiego (J. Szajbel)	19–41
Materiały Jerzego Landego (J. Mizikowski)	42–54
Materiały Mariana Magdańskiego (E. Sztraj)	55–62
Materiały Michała Rawity-Witanowskiego (H. Dymnicka-Wołoszyńska)	63–124

Nr 19 (1976)

Materiały Kazimierza Abgarowicza (M. Adamczewska)	24–35
Materiały Aleksandra Kozikowskiego (A. Marciniak)	36–54
Materiały Edwarda Lubicz-Niezabitowskiego (Z. Wardęska)	55–63

Nr 20 (1977)

Materiały Jana Dembowskiego (M. Wrzoscowa)	10–32
Materiały Mariana Gieysztor (A. Brachfogel)	33–54
Materiały Teodora Marchlewskiego (A. Brachfogel)	55–81

Nr 21 (1978)

Materiały Władysława Abrahama (E. Sztraj)	41–54
Materiały Stefana Baleya (M. Wrzoscowa)	55–93
Materiały Natalii Gąsiorowskiej-Grabowskiej (J. Mizikowski)	94–116
Materiały Wincentego Stysia (M. Wrzoscowa)	117–153

Nr 22 (1979)

Materiały Włodzimierza Demetrykiewicza (R. Majkowska)	35–59
Materiały Kazimierza Drewnowskiego (E. Sztraj)	60–78
Materiały Stanisława Kossutha (P. Porwoł)	79–106
Materiały Bronisława Niklewskiego (M. Adamczewska-Jackowiak)	107–144

Nr 23 (1980)

Materiały Andrzeja Grodka (M. Wrzoscowa)	31–101
---	--------

Materiały Janusza Wolińskiego (H. Dymnicka-Wołoszyńska)	102–150
Nr 24 (1981)	
Materiały Adolfa Joszta (M. Wrzoscowa)	15–42
Materiały Kazimierza Rodowicza (O. Staroń)	43–52
Materiały Czesława Zakaszewskiego (J. Mizikowski)	53–74
Nr 25 (1982)	
Materiały Władysława Dybowskiego (Ł. Litwa, M. Wrzoscowa)	21–44
Materiały Ludwika Hirszfelda i Hanny Hirszfeldowej (Ł. Litwa, M. Wrzoscowa)	45–148
Nr 26 (1983)	
Materiały Stanisława Kozierowskiego (J. Latzke)	8–87
Suplement do inwentarza materiałów Kazimierza Drewnowskiego (E. Sztraj)	88–98
Nr 27 (1984)	
Materiały Stanisława Antoniewskiego (J. Mizikowski)	22–35
Materiały Zygmunta Golonki (J. Mizikowski)	36–61
Materiały Lucjana Kaznowskiego (J. Mizikowski)	62–75
Materiały Tymoteusza Łuniewskiego (M. Wrzoscowa)	76–100
Materiały Jana Miklaszewskiego (S. Chankowski)	101–105
Nr 28 (1985)	
Materiały Stefana Ehrenkretza (A. Brachfogel)	29–40

Materiały Witolda Kamienieckiego (M. Wrzoscowa)	41–50
Materiały Emila Kipy (H. Dymnicka-Wołoszyńska)	51–66
Materiały Tadeusza Makowieckiego (E. Sztraj)	67–80
Materiały Marzeny M. Pollakówny (T. Dymaczewski)	81–103
Nr 29 (1986)	
Materiały Stefana Drzewieckiego (B. Krzyżtoporska)	21–28
Materiały Władysława Folkierskiego (M. Tejchman)	29–38
Materiały Alfreda Liebfelda (H. Dymnicka-Wołoszyńska)	39–60
Materiały Tadeusza Miłobędzkiego (Redakcja)	61–72
Nr 30 (1987)	
Materiały Kazimierza Moszyńskiego (A. Brachfogel)	23–43
Materiały Henryka Ułaszyna (E. Sztraj)	44–112
Nr 31 (1988)	
Materiały Stanisława Kontkiewicza (J. Bugajski)	14–71
Materiały Juliana Tokarskiego (J. Mizikowski)	72–115
Nr 32 (1989)	
Materiały Jana Grzegorzewskiego (Z. Bonarowska)	17–29
Materiały Mariana Lewickiego i Ireny Lewickiej (I. Biel, Z. Bonarowska)	30–90
Materiały Czesława Thulliego (W. Różańska)	91–114

Nr 33 (1990)

Materiały Władysława Kowalenki (J. Latzke, E. Lijewska)	21–60
Materiały Tadeusza Manteuffla (H. Dymnicka-Wołoszyńska)	61–132

Nr 34 (1993)

Materiały Zofii Podkowińskiej (A. Chodkowska)	11–33
Materiały Adama Wolffa (H. Szymczyk)	34–60

Nr 35 (1994)

Materiały Władysława Tomkiewicza (A. Kulecka)	25–72
Materiały Michała Walickiego (E. Sztraj, H. Szymczyk)	73–94
Materiały Anny Dembińskiej (K. Dopierała)	95–106

Nr 36 (1995)

Materiały Włodzimierza Antoniewicza (J. Mizikowski)	15–97
Materiały Zofii Wartołowskiej (J. Mizikowski)	98–103

Nr 37 (1996)

Materiały Stanisława Srokowskiego (M. Wrzoscowa)	20–60
Materiały Edwarda Stenza (J. Mizikowski, E. Sztraj)	61–93

Nr 38 (1997)

Materiały Jana Reychmana (H. Szymczyk)	14–113
---	--------

Nr 39 (1998)

Materiały Janusza Groszkowskiego (A. Kulecka)	29–89
--	-------

Materiały Witolda Nowackiego (J. Lewandowska)	90–112
Nr 40 (1999)	
Materiały Ludwika Kolankowskiego (M. Wrzoscowa)	42–64
Materiały Rocha Morcinka (E. Sztraj)	65–73
Materiały Michała Szanieckiego (E. Sztraj)	74–94
Materiały Józefa Siemieńskiego (T. Epsztein)	95–105
Nr 41 (2000)	
Materiały rodziny Baudouin de Courtenay (D. Zamojska)	23–60
Materiały Stanisława Szobera (B.B. Hulewicz-Szczepanowska)	61–76
Materiały Stanisławy Przybyszewskiej (E. Ruta-Solarska)	77–94
Nr 42 (2001)	
Materiały Aleksandra Gajkowicza (A. Chodkowska)	6–33
Materiały Jana Dąbrowskiego (T. Dymaczewski, W. Kaczmarek)	34–47
Materiały Juliana Adama Majewskiego (J. Mizikowski)	48–69
Materiały Dobrosława Stróżeckiego (S. Biały, G. Ciemińska, M. Gaskowska, K. Markowski)	70–82
Nr 43 (2002)	
Materiały Wacława Sierpińskiego (A. Kulecka)	6–65
Materiały Kazimierza Kuratowskiego (A. Kalbarczyk, I. Szulc, H. Szymczyk)	66–95
Materiały Hugona Steinhausa (A. Chodkowska, M. Wawrowska)	96–138

Nr 45 (2004)

- Materiały Henryka Elzenberga
(A. Chodkowska, H. Dymnicka-Wołoszyńska,
J. Mizikowski, J. Stasiak) 15–57
- Materiały Władysława Witwickiego
(G. Milewski) 58–74

Nr 46 (2005)

- Materiały Szczepana Szczeniowskiego
(J. Dudziński) 8–19
- Materiały Ludwika Wertensteina
(D. Pietrzekiewicz) 20–53
- Materiały Mieczysława Wolfkego
(M. Flis, H. Szymczyk) 54–68

Nr 47 (2006)

- Materiały Stanisława Herbsta
(H. Szymczyk) 16–139

Nr 48 (2007)

- Materiały Stanisława Bełcha
(J. Malinowski) 12–25
- Materiały Tadeusza Cypriana
(P. Dembiński, J. Matysiak) 26–69
- Materiały Witolda Jakóbczyka
(R. Dąbrowski) 70–109
- Materiały Zdzisława Kaczmarczyka
(P. Dembiński, J. Matysiak) 110–149
- Materiały Wacława Pytkowskiego
(M. Boksa, E. Zielińska) 150–171
- Materiały Adama Wodziczki
(P. Dembiński, J. Matysiak) 172–204

Nr 49 (2008)

- Materiały Piotra Bańkowskiego
(A. Chodkowska) 12–101
- Materiały Kazimierza Konarskiego
(A. Chodkowska) 102–109

Materiały Witolda Suchodolskiego (A. Chodkowska)	110–117
Materiały Franciszka Olszewskiego (A. Chodkowska)	118–129

Nr 50 (2009)

Materiały Benedykta Dybowskiego (J. Arvaniti, I. Gass, H. Krajewska)	12–29
Materiały Leona Barszczewskiego (J. Arvaniti, S. Chankowski, Z. Kolankowski)	30–43
Materiały Karola Nereusza Bohdanowicza (J. Arvaniti)	44–51

Nr 51 (2010)

Materiały Tytusa Chałubińskiego (T. Dobrzyński, K. Słojkowska)	12–19
Materiały Stanisława Bilewicza (A. Chodkowska, J. Mizikowski)	20–29
Materiały Seweryna i Heleny Krzemieniewskich (J. Buda, M. Norkowski, H. Szymczyk)	30–47
Materiały Jerzego Hersego (J. Stasiak)	48–57
Materiały Witolda Sławińskiego (J. Stasiak)	58–71
Materiały Bronisława Edwarda Sydowa (J. Arvaniti)	72–77

Nr 52 (2011)

Materiały Zygmunta i Natalii Batowskich (K. Słojkowska)	14–63
Materiały Janiny Bemówny (M. Kmita, P. Michałowski, J. Stasiak)	64–71
Materiały rodziny Kalinowskich (A. Chodkowska)	72–125
Materiały Janiny Zakrzewskiej (A. Bodecka, A. Chodkowska, U. Roguska)	126–149

Nr 53 (2012)

Materiały Stanisława Tołwińskiego (A. Chodkowska)	8–85
Materiały Czesława Trębickiego (A. Chodkowska)	86–89
Materiały Wawrzyńca Benzelstierny-Engeströma (M. Błażczak, K. Słojkowska)	90–95
Materiały Mikołaja Dzikowskiego (Ł. Gawin, J. Stasiak)	96–104

INWENTARZE ZESPOŁÓW ARCHIWALNYCH
ogłoszone w numerach 1–53 „Biuletynu Archiwum PAN”
(układ alfabetyczny)

Nazwisko lub nazwa	Nr „Biuletynu Archiwum PAN”	Strony
Abgarowicz Kazimierz	19	24–35
Abraham Władysław	21	41–54
Antoniewicz Włodzimierz	36	15–97
Antoniewski Stanisław	27	22–35
Artymiak Antoni	11	65–85
Bachulski Aleksy	3	33–39
Baley Stefan	21	55–93
Bańkowski Piotr	49	12–101
Barszczewski Leon	50	30–43
Bassalik Kazimierz	9	35–54
Batowscy Zygmunt i Natalia	52	14–63
Baudouin de Courtenay	41	23–60
Bełch Stanisław	48	12–25
Bemówna Janina	52	64–71
Benzelstierna-Engeström Wawrzyniec	53	90–95
Bilewicz Stanisław	51	20–29
Bohdanowicz Karol Nereusz	50	44–51
Borowski Stanisław	3	44–48
Chałubiński Tytus	51	12–19
Chmaj Ludwik	11	86–111
Chodźko Witold	12	40–81
Cyprian Tadeusz	48	26–69
Czubalski Franciszek	12	82–97

Nazwisko lub nazwa	Nr „Biuletynu Archiwum PAN”	Strony
Dąbrowski Jan	42	34–47
Dembińska Anna	35	95–106
Dembiński Bronisław	15	11–71
Dembowski Jan	20	10–32
Demetrykiewicz Włodzimierz	22	35–59
Drewnowski Kazimierz	22, 26	60–78, 88–98
Drzewiecki Stefan	29	21–28
Dybowski Benedykt	50	12–29
Dybowski Władysław	25	21–44
Dziewulski Eugeniusz	11	112–120
Dziewulski Władysław	11	121–148
Dzikowski Mikołaj	53	96–104
Dzwonkowski Włodzimierz	15	72–100
Eckert Ludwik	16	26–52
Ehrenkreutz Stefan	28	29–40
Elzenberg Henryk	45	15–57
Folkierski Władysław	29	29–38
Gajkowicz Aleksander	42	6–33
Gąsiorowska-Grabowska Natalia	21	94–116
Gieysztor Marian	20	33–54
Golonka Zygmunt	27	36–61
Górka Olgierd	3	50–61
Grodeccy Józef i Katarzyna	13	26–84
Grodek Andrzej	23	31–101
Groszkowski Janusz	39	29–89
Grzegorzewski Jan	32	17–29
Hahn Wiktor	15	101–182
Herbst Stanisław	47	16–139

Nazwisko lub nazwa	Nr „Biuletynu Archiwum PAN”	Strony
Herse Jerzy	51	48–57
Hirszfellowie Ludwik i Hanna	25	45–148
Iwaszkiewicz Janusz	7	33–53
Jakóbczyk Witold	48	70–109
Joszt Adolf	24	15–42
Kaczmarczyk Zdzisław	48	110–149
Kalinowscy Stanisław, Zofia i Ewa	52	72–125
Kamieniecki Witold	28	41–50
Karwowski Stanisław	18	19–41
Kaznowski Lucjan	27	62–75
Kętrzyński Stanisław	3	64–69
Kipa Emil	28	51–66
Kłodziński Adam	3	69–71
Knapowska Wisława	4	31–71
Kolankowski Ludwik	40	42–64
Komisja Naukowa Obchodu Roku Mickiewicza PAN (1953–1956)	11	30–64
Konarski Kazimierz	49	102–109
Kontkiewicz Stanisław	31	14–71
Kossuth Stanisław	22	79–106
Kowalenko Władysław	33	21–60
Kowalski Tadeusz	16	53–99
Kozierowski Stanisław	26	8–87
Kozikowski Aleksander	19	36–54
Krzemieniewscy Seweryn i Helena	51	30–47
Kuratowski Kazimierz	43	66–95
Lande Jerzy	18	42–54
Lednicki Aleksander	7	54–70

Nazwisko lub nazwa	Nr „Biuletynu Archiwum PAN”	Strony
Lewiccy Marian i Irena	32	30–90
Liebfeld Alfred	29	39–60
Lubicz-Niezabitowski Edward	19	55–63
Luniewski Tymoteusz	27	76–100
Magdański Marian	18	55–62
Majewski Julian Adam	42	48–69
Makowiecki Tadeusz	28	67–80
Manteuffel Jerzy	3	73–77
Manteuffel Tadeusz	33	61–132
Mańkowski Tadeusz	8	13–54
Marchlewski Teodor	20	55–81
Metallmann Joachim	14	18–26
Miklaszewski Jan	27	101–105
Miłobędzki Tadeusz	29	61–72
Moczarski Zygmunt	7	71–93
Morcinek Roch	40	65–73
Moszyński Kazimierz	30	23–43
Namysłowski Władysław	3	77–86
Niklewski Bronisław	22	107–144
Nowacki Witold	39	90–112
Olszewski Franciszek	49	118–129
Ormicki Wiktor	8	55–78
Pawłowski Bronisław	17	39–48
Peretiatkowicz Antoni	14	27–66
Pierwszy Kongres Nauki Polskiej (1949–1951)	5	23–70
Podkowińska Zofia	34	11–33

Nazwisko lub nazwa	Nr „Biuletynu Archiwum PAN”	Strony
Pollakówna Marzena M.	28	81–103
Polskie Towarzystwo Historyczne (1886–1939, 1947–1968)	6	39–79
Przybyszewska Stanisława	41	77–94
Przybyszewski Eugeniusz	3	86–89
Pytkowski Waław	48	150–171
Rawita-Witanowski Michał	18	63–124
Reychman Jan	38	14–113
Reyman Edmund Jan	17	49–81
Ręgorowicz Ludwik	9	55–81
Rodowicz Kazimierz	24	43–52
Rygiel Stefan	13	85–117
Salska Helena	3	89–93
Schechtel Edward	8	79–96
Schramm Wiktor	10	20–106
Sczaniecki Michał	40	74–94
Siemieński Józef	40	95–105
Sierpiński Waław	43	6–65
Skałkowski Adam	3	93–109
Skubiszewski Ludwik	7	94–105
Sławiński Witold	51	58–71
Srokowski Stanisław	37	20–60
Steinhaus Hugo	43	96–138
Stelmachowska Bożena	13	118–161
Stenz Edward	37	61–93
Stróżecki Dobrosław	42	70–82
Strumiłło Tadeusz	14	67–105
Styś Wincenty	21	117–153

Nazwisko lub nazwa	Nr „Biuletynu Archiwum PAN”	Strony
Suchodolski Witold	49	110–117
Sydow Bronisław Edward	51	72–77
Szczeniowski Szczepan	46	8–19
Szober Stanisław	41	61–76
Szymański Adam	9	82–87
Śliwiński Artur	4	72–126
Terlikowski Feliks Kazimierz	16	100–125
Thullie Czesław	32	91–114
Tokarski Julian	31	72–115
Tołwiński Stanisław	53	8–85
Tomkiewicz Władysław	35	25–72
Towarzystwo Naukowe Warszawskie (1907–1953)	1	21–77
Trębicki Czesław	53	86–89
Tync Stanisław	17	82–125
Ułaszyn Henryk	30	44–112
Walicki Michał	35	73–94
Wartołowska Zofia	36	98–103
Wertenstein Ludwik	46	20–53
Witwicki Władysław	45	58–74
Wodziczko Adam	48	172–204
Wolff Adam	34	34–60
Wolfke Mieczysław	46	54–68
Woliński Janusz	23	102–150
Wróblewski Antoni	6	80–127
Zakaszewski Czesław	24	53–74
Zakrzewska Janina	52	126–149
Zawirski Zygmunt	14	106–125

SUMMARY

ARCHIVE INVENTORIES

The United Nations General Assembly declared 2012 as the International Year of Cooperatives to celebrate the cooperative movement. In the 53rd issue of the „Bulletin of the Archives of the Polish Academy of Sciences” we are publishing the inventory of Stanisław Tołwiński — economist, politician, left-wing activist and mayor of Warsaw between 5th March 1945 and 23rd May 1950, engaged since 1918 in the area of self-government and cooperatives, co-creator of the Warsaw Housing Cooperative activist of the Workers’ Union of Consumer Cooperative. We are also publishing a small inventory of Czesław Trębicki, containing, inter alia, articles on cooperative movement in the army.

The year 2012 was declared by the Sejm of the Republic of Poland the Year of Józef Ignacy Kraszewski (the writer’s 200th birthday); therefore editors of the annual volume decided to publish in the 53rd issue of the „Bulletin of the Archives of the Polish Academy of Sciences” materials of Count Wawrzyniec Benzelstierna-Engeström — landowner, poet, translator, social activist and friend of Józef Ignacy Kraszewski, as these materials include 87 hitherto unpublished letters from Kraszewski to Benzelstierna-Engeström from the Dresden period of the great writer. A part of this extraordinary correspondence is published in this annual volume, accompanied by an extensive description and interesting footnotes.

Continuing the tradition of publishing in the „Biuletyn...” annual volume the inventories of scientists related to Vilnius, this year’s „Bulletin of the Archives of the Polish Academy of Sciences” an inventory of Mikołaj Dzikowski, teacher and librarian connected with the Stefan Batory University Library in Vilnius.

ARCHIVES OF THE POLISH ACADEMY OF SCIENCES IN WARSAW

In the reporting year, the Archives of the Polish Academy of Sciences (PAS Archives) employed 31 persons, including in Warsaw 24 persons

(13 on a part-time basis), in Poznań 5 persons (4 on a part-time basis), in Wodzisław Śląski 2 persons (1 on a part-time basis).

On 18th March 2011, a meeting of the Scientific Council of the PAS Archives was held, during which Professor Leszek Zasztowt was elected President of the Scientific Council of the PAS Archives for the 2011–2014 term of office.

The Management meeting followed, attended by division heads and representatives of the PAS Archives in Warsaw.

In 2011, the archives increased by 52.36 linear meters, and 0.25 were rejected. In Warsaw, 8.22 linear meters of private materials and 29.02 of institutional materials were received. The resources of the Poznań Division increased by 15.12 linear metres, and the resources of the Wodzisław Śląski Division did not increase.

The general resource state is at present 2,771.62 linear metres of files and file documentation, of which 2,284.02 is in Warsaw, 422.10 in Poznań, and 65.50 in Wodzisław Śląski.

The Methodology Commission held four meetings, discussed four inventories and approved nine; comments to 20 inventories from Warsaw and divisions were developed.

The Commission for Archive Qualification of Documents issued 26 positive responses to requests for the rejection of ca. 170 linear meters of non-archive documentation in archives of PAS units.

The Commission for the Qualification of Standards offered 26 consultations and recommendations. Five sets of office instructions, factual file lists and instructions for the organisation and scope of an entity archive were consulted and assessed during 15 meetings. 25 controls of PAS units were carried out with reference to file documentation maintenance and the functioning of entity archives.

11 photographs and negatives were added to the collection of photographs, which amounts now to 30,881 photographs, negatives, postcards and photocopies and 24 CDs.

The collection of microfilms did not increase and amounts to 1,129,047 negative frames and 3,225,478 positive frames. The size of medal collection did not change and amounts to 1,056 objects.

The book collection in Warsaw increased by 127 book volumes and 49 volumes of periodicals, in Poznań by 54 book volumes and 23 volumes of periodicals and in Wodzisław Śląski by 2 book volumes. The

collections in Warsaw and in divisions amount in total to 14,511 book volumes and 12,562 volumes of serial publications.

Conservation works were undertaken with reference to parchment documents from the materials of Stefan Burhardt and to subsequent archive units from the Władysław L. Jaworski collection.

The following archive practical training programs were realised: in Warsaw by four persons from the University of Warsaw, Natural and Liberal Arts' University in Siedlce and Family Alliance University in Warsaw; in the Poznań Division by three history students of the archive specialisation from the Institute of History of the Adam Mickiewicz University and one first-year student of the document and library specialisation of the Polish and Classical Philology Division of the Adam Mickiewicz University; in the Wodzisław Śląski Division, a one-month archive practical training was realised by two students of the archive specialisation of the Institute of History of the Silesian University in Katowice.

An exhibition *Warsaw Archives Then and Now* was opened on 22nd September. An effect of cooperation with eight Warsaw archives and the Head Office of the State Archives, the exhibition was connected with the conference *Contribution of Warsaw Archivists in the Development of Polish Archives* held on 20th–21st October.

An exhibition *Women in Science* was prepared in cooperation with the Archives of the Russian Academy of Sciences and presented in the Staszic Palace to accompany the Days of Russian Science in Poland. The exhibition was also presented on 25th November at the Royal Castle in Warsaw, during the ceremony of closing the Maria Skłodowska-Curie Year, and made available to the general public in the Staszic Palace on 15th December.

On the occasion of the 130th anniversary of the creation of Józef Mianowski Fund and 20th anniversary of its reactivation, an exhibition *Faces of the Józef Mianowski Fund* was opened on 28th November.

On 14th May, the PAS Archives in Warsaw participated in the Night of Museums. Among all attractions prepared for this occasion, attention should be drawn in particular to a panel exhibition *Maria Skłodowska-Curie*.

The International Archives Day on 9th June and the Warsaw Archives Picnic organised on this occasion on 11th June attracted general interest. At the initiative of the Archives of the Polish Academy of Sciences and the Polish Archive Society, archives and diverse cultural institutions

presented inside the Staszic Palace and on its yard fragments of their collections in various forms.

Moreover, the PAS Archives in Warsaw cooperated actively with numerous scientific and cultural institutions aiming at popularisation activities. One of such activities is the participation in exhibitions organised by the Outdoor Gallery of Stołeczna Estrada in Warsaw at Traugutt street 1. On the occasion of the inauguration of Polish Presidency in the Council of the European Union, an exhibition *Warsaw — the City of Free People* was opened in the Gallery on 2nd July.

Based on materials from collections stored in the Poznań Division of the Archives, the following exhibitions were prepared: *On the 100th Birthday of Professor Franciszek Paprocki — Creator of the Archives Specialisation at the Adam Mickiewicz University in Poznań* (18th April), „*Set Our Arrested Colleagues from Krakow Free!*”. *Protest of Poznań Students on 13th May 1946* (13th May), *Activities of the Centre for the History of the Poznań Economic University* (28th September), *Four Centuries of University Traditions in Poznań* (28th October–21st December) and a documentary film *The Reverend Professor Stanisław Kozierowski*. In May, an exhibition *100th Anniversary of the Our Lady's Ascension Church* was organised in Wodzisław in the gallery of the Society of the Lovers of Wodzisław Land, using documents from the legacy of Ludwik Musioł, held in the Division.

The Director and employees of the Archives of the Polish Academy of Sciences in Warsaw participated in numerous seminars, meetings, conferences and reunions, such as: the conference *Copyright in Culture — Practical Workshops for Non-Lawyers* (29th March); *Polish Culture on Emigration* (14th June); *Archives and Regional Studies. Source Materials in the History of the Łomża Region in the Archives in Poland and in the East* (27th–28th October); *3rd Toruń Archives Confrontations — Archive Studies between Diversity and Standardisation* (17th–18th November). A total of 53 presentations were made.

They attended also the conference *195th Anniversary of the V.V. Dokuchayev National Agrarian University in Kharkiv* (4th–6th October). Cooperation was maintained with the Archives of the Russian Academy of Sciences and with centres in Siberia (Barnaul and Biysk), where the Polish Archive presented in 2011 an exhibition *Polish Explorers of Siberia*. A visit in the Centre for Historical Studies in Berlin on 9th–12th March was aimed at assisting in the overview of the growing collection.

The Archives of the Polish Academy of Sciences organised and co-organised numerous conferences, seminars and workshops discussing the most important problems of archive studies.

The employees of the Poznań Division celebrated on 5th May the 55th anniversary of their activities. The main event, co-organised by the Institute of History, was held in the Collegium Historicum building at the Adam Mickewicz University in Poznań.

Administration of the SEZAM database was continued, with the updating and extending of the existing records.

The 52nd issue of the „Bulletin of the Archives of the Polish Academy of Sciences” was published. An album of Polish Siberia exiles was published as a supplement to the exhibition *Polish Explorers of Siberia*; an album with portraits of women who were presented at the exhibition *Women in Science* was also issued (the author of portraits in both albums is Paulina Kopestyńska); a catalogue of the exhibition *Warsaw Archives Then and Now* was published, presenting the history and collections of eight Warsaw archives and the Head Office of the State Archives; the Poznań Division of the Archives issued *Legacies in the Collections of the Poznań Archives and Libraries*.

Employees of the Archives of the Polish Academy of Sciences published ca. 50 articles and other information materials.

